840-31

ОНОРЕ ДЕ БАЛЗАК

ОДАБРАНА ДЕЛА

УРЕДНИК
РАДОЈЕ Л. КНЕЖЕВИЋ

ИЗДАЊЕ, ШТАМПА И ПОВЕЗ
ИЗДАВАЧКОГ ПРЕДУЗЕЋА
НАРОДНА ПРОСВЕТА
БЕОГРАД
1936

840-31

ОНОРЕ ДЕ БАЛЗАК

ОДАБРАНА ДЕЛА

КЊИГА XX

ЗА ШТАМПУ ПРИРЕДИО
РАДОЈЕ Л. КНЕЖЕВИЋ

НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

СЛИКЕ ИЗ ПАЛАНАЧКОГ ЖИВОТА

МУТИВОДА

КЊИГА ПРВА

С ФРАНЦУСКОГ ПРЕВЕО
ИЛИЈА КЕЦМАНОВИЋ

НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

Н. бр. 7.050

За штампарију „Народна Просвета“:
А. Ивановић, Београд, Обилићев венац 5

САДРЖАЈ

Стр.

Мутивода (књига прва) 7

Мутивода

Књига прва

Године 1792 исуденска буржоазија имала је једног лекара који се звао Руже и који је важио као човек темељито пакостан. По казивању неких смелијих грађана, његова супруга била је прилично несрећна поред њега, иако је то била најлепша жена у граду. Може бити да је била мало луцкаста. Упркос интересовању пријатеља, оговарању равнодушних и опадању љубоморних, унутрашњост овога брака остала је прилично непозната. Доктор Руже био је један од оних људи за које се интимно каже: С а њ и м с е н и ј е ш а л и т и. Стога људи о њему, за његовог живота, нису ни говорили, и примали су га љубазно. Његова жена, једна од госпођица Декоан, доста слабуњава још док је била девојком — што је био један од разлога, како се прича, да је доктор узме за жену, — добила је најпре сина, а затим кћер, која је, случајно, дошла на свет десет година после свога брата, и којој се доктор, тако се увек говорило, није никако надао, ма да је био лекар. Тој задоцнелој кћери било је име Агата.

Декоанови, докторов таст и ташта, препродавци вуне, продавали су златоруне париске овчије кожице за рачун поседника и куповали их у исто време за рачун трговаца, тако да су са обе стране убирали

своју посредничку провизију. На том послу су се обогатили, и постали су џимрије: као што то већ бива са многим људским душама. Декоанову сину, који је био млађи од госпође Руже, није се свиђао живот у Исудену. Он стога оде да потражи срећу у Паризу, и тамо је отворио бакалску радњу у улици Сент-Оноре. Љубав му поможе да одабере себи позив. Рекао је сам себи: „И ја ћу да будем бакалин!" претварајући се пред својом газдарицом, врло лепим чељадетом, у коју се био смртно заљубио. Без икакве друге помоћи осим стрпљивости и мало новца, који су му послали отац и мајка, Декоан се ожени удовицом господина Бигзиа, свога претходника.

Године 1792 Декоан је важио као човек који прави одличне послове. У то време још су били у животу стари Декоани. Пошто су били напустили трговину вуном, улагали су свој новац у имања конфискована за време Револуције: у ново златно руно! Њихов зет, скоро сигуран да ће убрзо да оплакује своју жену, посла своју кћер у Париз њеном ујаку, колико да дете види престоницу толико и са једном препреденом намером. Декоан није имао деце. Госпођа Декоан, за дванаест година старија од свога мужа, држала се одлично; али је била дебела као дрозд после бербе, а лукави Руже знао је довољно медицине да је могао предвидети да ће господин и госпођа Декоан, супротно моралу вилинских прича, бити увек срећни и да неће имати деце. Тај брачни пар могао је да се одушеви Агатом. А доктор Руже је хтео да своју кћер искључи из наследства и уображавао да ће то постићи тиме што ће је удаљити од куће. Та млада девојка, у оно време најлепша девој-

ка у Исудену, није била налик ни на оца ни на мајку. Њено рођење уродило је вечитом завадом између доктора Ружеа и његовог присног пријатеља господина Лустоа, бившег заступника, који је био напустио Исуден. Кад се једна породица исели, онда домороци онако примамљивог краја као што је Исуден имају пуно права да траже разлоге тога тако неумесног поступка. Зли језици говоре да је господин Руже, човек осетљив, негде узвикнуо, како ће Лусто умрети само од његове руке. Из уста једнога лекара, та реч имала је домет топовског ђулета. Кад Народна скупштина укину звање заступника, Лусто отпутова, и никад се више не врати у Исуден. После одласка ове породице, госпођа Руже проводила је све своје време код рођене сестре бившег заступника, госпође Ошон, куме своје кћери и једине особе којој је поверовала своје јаде. И зато је оно мало што је Исуден сазнао о лепој госпођи Руже потицало од те добре жене и само после смрти докторове.

Кад је њен муж рекао да ће Агату послати у Париз, прва реч госпође Руже била је:

„Ја више нећу видети своју кћер!"

— И имала је, на жалост, право, — говорила је уважена госпођа Ошон.

Једна мајка пожутела је тада као лимун и њено стање није нипошто опроргавало говоркања оних који су тврдили да Руже постепено убија своју жену. Понашање оног великог глупана који се звао њеним сином само је још више унесрећавало ову неправедно оптужену мајку. Необуздан, можда и потстрекиван од оца, тај дечко, блесав у сваком погледу, није јој указивао ни пажњу ни поштовање које син дугује

мајци. Жан-Жак Руже био је налик на свога оца, али у злу, а доктор већ није био богзна какав ни у моралном ни у физичком погледу.

Долазак љупке Агате Руже не донесе срећу њеном ујаку Декоану. Исте седмице, или, боље, исте декаде (Република је већ била проглашена), ухапси га Фукие-Тенвил, на захтев Робеспиеров. Декоан, који би толико несмотрен да поверује да глад не постоји, учини глупост и саопшти то своје мишљење (он је веровао да постоји слобода мишљења) неколицини својих муштерија оба пола, док их је услуживао. Грађанка Дипле, жена столара код кога је становао Робеспиер, и која је водила кућанство тога великог грађанина, била је, на несрећу Декоанову, његов муштерија. Та грађанка нађе да је мишљење бакалиново увредљиво за Максимилијана Првога. Већ незадовољна држањем породице Декоан, ова славна плетиља јакобинског клуба гледала је у лепоти грађанке Декоан неку врсту аристократизма. Она пакосно протумачи речи Декоанове док их је понављала пред својим добрим и благим господарем. Бакалин је ухапшен под уобичајеном оптужбом да прикрива робу да би јој дигао цену. Чим се Декоан нађе у затвору, његова жена се покрену да га ослободи; али њени покушаји бејаху тако невешти да би свако ко би је слушао кад би говорила са господарима судбине свога мужа поверовао да та жена жели да га се часно и поштено реши. Госпођа Декоан познавала је Бридоа, једног од секретара господина Ролана, министра унутрашњих послова, десну руку свих оних који су се измењали у том министарству. И она покрену Бридоа да јој спасе бакалина. Овај

врло неподмитљив чиновник, једна од оних честитих будала које су увек тако дивне у своме некористољубљу, чувао се добро да не корумпира људе од којих је зависила Декоанова судбина: он је само покушао да им ствар објасни! А објашњавати људима онога времена вредело је управо толико колико и молити их да успоставе Бурбонце. Министар жирондинац, који је тада водио борбу против Робеспиера, рече Бридоу:

„Шта се плетеш у то?"

Сви они којима се овај честити чиновник обратио поновили су му ову свирепу реченицу: „Шта се плетеш у то?" Бридо даде госпођи Декоан паметан савет да буде мирна: али она, уместо да настоји да задобије поштовање Робеспиерове домаћице, осу дрвље и камење на ову клеветницу; затим потражи једног конвентовца који је стрепио и сам за себе, и који јој обећа:

„Говорићу о томе са Робеспиером."

Лепа бакалка задовољи се овим обећањем, а овај заштитник, наравно, не макну ни прстом. А да је грађанки Дипле послано неколико глава шећера и неколико боца добрих ликера, Декоан би био спасен. Овај незнатни догађај најбоље доказује да је за време револуције исто толико опасно тражити спаса од поштених људи колико и од лупежа: треба рачунати само са самим собом. Ако је Декоан погинуо, он је барем доживео славу да оде на стратиште у друштву са Андре Шениеом. Ту су се сигурно по први пут јавно загрлили Бакалук и Поезија, јер они су имали онда, и имаће увек, потајних веза. Смрт Декоанова изазва много већу сензацију неголи смрт

Андре Шениеа. Требало је да прође пуних тридесет година па да се увиди да је Француска више изгубила смрћу Шениеовом неголи смрћу Декоановом. Робеспиерова мера имала је ту добру страну да се, до 1830, преплашени бакали нису више мешали у политику.

Декоанова радња налазила се на стотину корачаја од Робеспиеровог стана. Бакалинов наследник рђаво се провео на томе месту. Цезар Бирото, чувени фабрикант мириса, ту је отворио свој посао. И као да је гијотина по њему посејала неку необјашњиву заразу несреће, човек који је пронашао Султанијину помаду и Карминативну водицу упропастио се у том локалу. Решење овога проблема спада у окултне знаности.

За оно неколико посета које је учинио жени несрећног Декоана, господин Бридо је стигао да буде дубоко потресен тихом, хладном и девичанском лепотом Агате Руже. Кад је дошао да утеши удовицу, која је била доста неутешна што није могла до продужи посао свог другог покојника, он се ожени љупком девојком исте декаде, пошто стиже и њен отац, на кога није требало дуго чекати. Очаран кад виде да се ствари развијају и преко његовог очекивања, јер је његова жена сада постала једина наследница Декоана, лекар дотрча у Париз, не толико да би присуствовао Агатиној свадби колико да би направио уговор по својој вољи. Некористољубље и превелика љубав грађанина Бридоа оставише одрешене руке покварености лекаревој, и овај искористи заслепљеност свога зета, као што ће се показати у продужењу ове приче. Госпођа Руже, или, тачније,

доктор наследи све покретно и непокретно имање господина и госпође Декоан, који помреше обоје у размаку од две године. Затим, Руже надживе и своју жену, која умре у почетку 1799 године. И тако је он имао винограде, и накуповао салаше, и стекао топионице, и имао вуне за продају! Његов љубљени син ништа није знао да ради; али отац га је био одредио да буде поседник; пустио га је нека расте у изобиљу и глупости, сигуран да ће то дете увек знати толико колико и најученији кад се пусти у живот као лик низ воду. Већ 1799, исуденске рачунџије давале су чичи Ружеу тридесет хиљада франака прихода. После смрти своје жене, доктор је стално проводио развратан живот; али га је регулисао у неку руку и усретсредио га иза затворених врата свога дома. Овај лекар, пун значаја, умро је 1805. Сам Бог зна колико је исуденска буржоазија причала тада о томе човеку, и колико је анегдота кружило о његовом грозном приватном животу! Жан-Жак Руже, кога је његов отац најпосле држао строго, јер се уверио у његову глупост, остао је момак из озбиљних разлога, чије објашњавање сачињава знатан део ове приче. За његово бежење скривио је деломично сам доктор, као што ће се видети доцније.

Сад је потребно да испитамо последице очеве освете према кћери, коју он није сматрао за своју, а која му је, верујте, припадала у истини. Нико у Исудену није приметио једну од оних необичних појава по којима је рађање један понор у коме се губи свака наука. Агата је била налик на мајку доктора Ружеа. Као што костобоља, према једном народном опажању, прескочи по један нараштај па пређе

са деде на унука, тако нису ретки ни случајеви у којима се сличност понаша као и костобоља. Тако је старије дете Агатино, које је иначе било налик на своју мајку, у моралном погледу сличило потпуно на доктора Ружеа, свога деда.

Оставимо решење овога проблема двадесетом веку, заједно са замашним именикoм микроскопских животињица; наши потомци написаће можда о том магловитом питању исто онолико глупости колико су их већ написале наше научне установе.

Агата Руже изазивала је опште дивљење самим својим ликом, једним од оних ликова који су, као лик Марије, мајке нашег Спаситеља, предодређени да остану вечно девичански, чак и после брака. Њен портрет, који још сад постоји у Бридовљеву атељеу, претставља савршен овал и природну белину коже без и најмање црвене мрље, иако јој је коса златна. Многи уметник, посматрајући оно чисто чело, она дискретна уста, онај фини нос, оне лепушкасте уши, оне дуге трепавице на очима и оне тамноплаве, бескрајно нежне очи, најпосле оно лице проткано мирноћом, упита данас нашег великог сликара: „Је ли то копија неке Рафаелове главе?" Никада човек није био срећније надахнут него што је био господин Бридо кад се оженио том девојком. Агата је претстављала идеал домаћице која је васпитана у паланци и која никада није напуштала своју мајку. Побожна без затуцаности, она није имала другог образовања сем онога које женама даје црква. Зато је и била савршена супруга само у обичном значењу, јер је њено непознавање живота уродило многим несрећама. Натпис на гробу једне славне Римљанке:

Прела је вуну и чувала кућу... даје сјајну претставу овог чистог, једноставног и тихог стварења. Још од конзулата Бридо је фантастично пристао уз Наполеона, који га је поставио за начелника одељења 1804, годину дана пред смрт Ружеову. Са својих дванаест хиљада франака плате и лепим наградама, Бридо није водио никакву бригу о срамним резултатима ликвидације која је извршена у Исудену и по којој Агата није добила ништа. Пола године пред своју смрт, Руже је дао своме сину један део својих добара, од којих је остатак био додељен Жан-Жаку колико као драговољан поклон толико и као наследство. Предујам на наслеђе од стотину хиљада франака који је додељен Агати у њеном брачном уговору претстављао је њен део наслеђа од мајке и од оца. Поклоник царев, Бридо је са ропском оданошћу служио моћним замислима овог модерног полубога, који је, пошто је нашао све разорено у Француској, хтео да у њој све организује. Никада начелник одељења не би рекао: „Доста." Пројекте, претставке, извештаје, студије, све највеће терете примао је на себе, јер је био срећан што може да помаже цару; волео га је као човека, обожавао га је као владара и није трпео ни најмању критику његових поступака ни његових планова.

Од 1804 до 1808 начелник одељења становао је у једном великом и лепом стану на Волтеровом кеју, два корака од свог министарства и од Тилерија. Једна куварица и један собар сачињавали су целокупну кућну послугу златних дана госпође Бридо. Агата је увек устајала прва и ишла на пијацу у пратњи своје куварице. Док је послуга спремала кућу,

она је пазила на ручак. Бридо никада није ишао у министарство пре једанаест часова. Док год је трајао њихов брак, његова жена је једнако уживала у томе да му спрема одличан ручак, једини обед који је Бридо јео са задовољством. У свако доба године, ма какво било време у часу његовог одласка, Агата би излазила на прозор и погледом испраћала свога мужа на путу у министарство, све док не би замакао у улицу Дибак. Затим би сама распремила сто и летимично погледала кућу; после би се облачила, забављала са децом, изводила децу у шетњу или примала посете, очекујући повратак Бридовљев. Кад би начелник одељења донео кући какве хитне послове, она би се наместила поред његовог стола, у његовом кабинету, нема као кип, и плела гледајући га како ради, бдела док би он бдео и ишла на починак неколико тренутака пре њега. Понекад би супрузи ишли у позориште, у ложу министарства. Тих дана брачни пар би вечеравао у једном ресторану, и призор који је пружао ресторан правио је увек госпођи Бридо ону велику радост коју осећају у њему лица која нису видела Париз. Приморана да често прима позиве на свечане вечере које су приређиване у част начелнику одељења који је водио један део министарства унутрашњих послова, и које је Бридо часно узвраћао, Агата се повињавала раскошу одевања онога времена; али по повратку се са радошћу ослобађала раскошног изобиља и враћала се својој паланачкој једноставности. Једанпут недељно, сваког четвртка, Бридо је примао своје пријатеље. Најзад би давао велики бал на покладни уторак. Ово мало речи садрже историју целог њиховог брачног живота, у коме су била свега три велика догађаја: рођење двоје деце, која су дошла на свет у размаку од три године, и смрт господина Бридоа, који погибе од посла, 1808, у тренутку кад је цар хтео да га именује генералним директором, грофом и државним саветником.

У оно време Наполеон се нарочито био посветио унутрашњој политици; преоптеретио је Бридоа послом и најпосле је упропастио здравље овог неустрашивог бирократе. Наполеон, од кога Бридо никад ништа није тражио, заинтересова се за његов начин живота и за његово имовно стање. И кад сазнаде да овај пожртвовни човек нема више ништа осим свог звања, он откри у њему једну од оних неподмитљивих душа које снаже и поправљају његову администрацију и хтеде да га изненади богатим наградама. Жеља да доврши један огроман посао пре царевог одласка у Шпанију стаде главе начелника одељења, који умре од запаљења. Кад се вратио у Париз да за неколико дана припреми рат од 1809, цар, пошто сазнаде за овај губитак, рече: „Има људи којима се не може наћи замена!"

Потресен пожртвовношћу коју није очекивало ниједно од оних сјајних признања која су била резервисана само за војнике, Наполеон се одлучи да установи један орден са великом платом за грађане, као што је био установио легију части за војнике. Утисак који је на њега оставила смрт Бридовљева потстаче га да замисли орден Уједињења; али није имао времена да оствари ту аристократску установу, која је толико заборављена да ће се већина читалаца при

помену овог кратковечног ордена запитати какав му је био знак: ношен је на плавој трачици.

Наполеон прозва овај орден орденом Уједињења, у намери да изједначи орден Златнога руна шпанскога двора са орденом Златнога руна аустријског двора. „Провидност је умела да спречи то обесвећење", рекао је један руски дипломата.

Наполеон је затражио извештај о стању госпође Бридо. Обадва детета примљена су бесплатно у царски лицеј и цар је примио на себе лично све трошкове око њиховог васпитања. Он је доделио госпођи Бридо пензију од четири хиљаде франака, задржавајући за себе старање о будућности двојице синова.

Од своје удадбе па до смрти свога мужа, госпођа Бридо није имала никакве везе са Исуденом. Баш пред рођење свог другог сина, изгубила је мајку. Кад јој је умро отац, за кога је знала да је не воли много, вршене су припреме за царево крунисање, и Бридо је имао толико посла да она није хтела да напушта свога мужа. Жан-Жак Руже, њен брат, није јој написао ниједну реч откако је отишла из Исудена. Иако ју је болело што је се породица пређутно одрекла, Агата је најпосле почела да мисли врло ретко на оне који на њу уопште нису мислили. Сваке године примила би по једно писмо од своје куме, госпође Ошон, којој би одговарала тек реда ради, не трудећи се ни да разуме поруке које јој је ова одлична и побожна жена слала у увијеној форми. Неко време пред смрт доктора Ружеа, госпођа Ошон је писала својој кумици да неће добити ништа од свога оца, ако не пошаљу пуномоћ господину Ошону. Агати се гадило да узнемирава свога бра-

та. Било зато што је сматрао да је пљачка у сагласности са законима и обичајима паланке, било зато што је као честит и правичан човек делио широкогрудост и равнодушност своје жене у стварима материјалне природе, Бридо никако није хтео да чује свога бележника Рогена, који му је саветовао да се послужи својим положајем да оспори акта по којима је отац успео лишити своју кћер дела који јој по закону припадао. Супрузи одобрише оно што је било учињено у Исудену. Међутим, док је ствар била још у току, Роген је упозорио начелника одељења да су интереси његове жене доведени у питање. Племенитом човеку дође сада до свести да ће се Агата, у случају његове смрти, наћи без средстава. И он хтеде да испита своје материјалне прилике; нађе да су он и његова жена, од 1793 до 1805, били приморани да изузму око тридесет хиљада франака од педесет хиљада готових које је стари Руже дао својој кћери, па остатак од двадесет хиљада уложи у државне обвезнице. Државни папири нотирали су тада четрдесет; Агата је, дакле, имала око две хиљаде франака државне ренте. Кад је остала удовица, госпођа Бридо је дакле, могла да живи пристојно, са шест хиљада франака прихода. Како је стално остала паланчанка, она је хтела да отпусти Бридовљевог слугу, да задржи само куварицу и да промени стан; али њена интимна пријатељица, која се и даље називала њеном ујном, госпођа Декоан, продаде свој намештај, напусти свој стан и дође да станује са Агатом, направивши од кабинета покојног Бридоа спаваћу собу. Две удовице саставише своје дохотке и нађоше се са дванаест хиљада франака прихода.

Овај њихов поступак изгледа прост и природан. Али ништа у животу не захтева већу пажњу но ствари које изгледају природне, јер је човек увек довољно неповерљив према ономе што је необично; зато ми видимо да искусни људи, адвокати, судије, лекари, свештеници, придају огромну важност једноставним стварима; за њих се каже да су цепидлаке. Змија испод цвећа један је од најлепших митова које нам је оставило античко доба за поуку како треба водити своје послове. Колико пута глупан, да би се оправдао у својим сопственим очима и у очима других људи, узвикује; „Па то је било тако једноставно да би се свако преварио!"

1809, госпођа Декоан, која никада није казивала колико је стара, имала је шездесет и пет година. Називана у своје време „лепом бакалком", она је била једна од оних врло ретких жена према којима време има обзира; својој одличној грађи дуговала је срећу што је сачувала извесну лепоту, која ипак није могла да поднесе строгу критику. Средњег стаса, пуначка, свежа, имала је лепа рамена и мало ружичасту боју коже. Њена плава коса, која је мало нагињала на кестењасту, није била нимало променила боју, упркос катастрофи Декоановој. Претерано облапорна, волела је да спрема за себе фина јела; али је, иако је изгледало да много мисли на кухињу, обожавала и позориште, и упражњавала један порок који је увијала у најдубљу тајанственост: играла је на лутрији! Да то није она провалија коју нам је митологија забележила под именом бурета Данајида? Декоанка — тако треба да називамо жену која је играла на лутрији — трошила је можда мало

превише на тоалету, као и све жене које имају срећу да остану дуго младе; али, осим ових ситних мана, она је била врло згодна жена. Давала је свакоме за право, није сметала никоме, и била је пријатна због своје тихе и заразне веселости. Имала је нарочито једно париско својство које очарава умировљене путнике и маторе трговце: разумела је шалу! . . . Што се није удала по трећи пут, томе је свакако било криво оно доба. За време Наполеонових ратова, кандидати за женидбу налазили су и сувише лако лепих и богатих девојака да би се бавили још и женама од шездесет година. Госпођа Декоан хтеде да развесели госпођу Бридо, па поче да је често шаље у позориште и на возање, да јој спрема одлична гурманска јела, покуша чак и да је уда за свога сина Бигзиа. Авај! Њој призна де и страшну тајну коју су дубоко крили она, покојни Декоан и његов бележник. Лепа, елегантна госпођа Декоан, која је себи давала само тридесет и шест година, имала је тридесетпетогодишњег сина, коме је било име Бигзиу и који је већ био удовац и мајор у 21-ом оперативном пуку, и који је погинуо код Дрездена као пуковник, оставивши иза себе сина јединца. Госпођа Декоан, која се никад није јавно састајала са својим унуком Бигзиу, приказивала га је као сина прве жене свога мужа. Њена исповест била је дело опрезности; пуковников син, који је васпитаван у царском лицеју са двојицом Бридовљевих синова, био је полустипендиста. Тај дечко, препреден и обешењак још у лицеју, стекао је доцније велики глас као цртач и као духовит човек.

Госпођа Агата више није волела никога на свету осим своје деце и хтела је да живи још само због њих; није хтела да се поново удаје и из интереса и из верности. Али жени је лакше бити добра супруга неголи добра мајка. А удовица има два задатка чије су обавезе у противословљу: она је мајка и треба да врши очинску власт. Мало је жена које су довољно јаке да схвате и изврше ту двоструку улогу. Тако је јадна Агата, и поред својих врлина, постала недужним извором многих несрећа. Захваљујући својој слабој интелигенцији и поверењу на које се навикавају добре душе, Агата постаде жртвом госпође Декоан, која је углиби у једну страховиту неприлику. Госпођа Декоан је сецовала на терне, а лутрија није кредитирала своје деоничаре. Како је управљала кућом, госпођа Декоан је могла да употреби за своје улоге новац који је био намењен кућанству, које је постепено задуживала надајући се да ће да обогати свога унука Бигзиа, своју драгу Агату и мале Бридо. Кад се дугови попеше на десет хиљада франака, она поче да улаже много веће своте, у нади да ће њена срећна комбинација, која није била изашла већ девет година, попунити провалију мањка. А дуг се нагло повећавао. Кад је достигао цифру од двадесет хиљада франака, госпођа Декоан изгуби главу, и не извуче ништа. Тада хтеде да заложи своје имање да би исплатила своју нећаку; али Роген, њен бележник, доказа јој немогућност те поштене намере. Покојни Руже је после смрти свога шурака Декоана, преузео његово наследство обештетивши госпођу Декоан једним приходом који је падао на терет имања Жан-Жака. Никакав зеленаш не би

хтео да позајми двадесет хиљада франака жени од шездесет и седам година на приход од неке четири хиљаде франака, у време кад је било врло много могућности за пласирање капитала уз десет на сто. Једнога јутра госпођа Декоан дође да се баци пред ноге својој нећаци и призна јој кроз плач право стање ствари: госпођа Бридо јој не рече ни речи приговора, већ отпусти момка и куварицу, прода што јој је било сувишно од намештаја, прода три четвртине својих обвезница на доживотну ренту, исплати све и отказа стан.

Један од најодвратнијих крајева Париза свакако је део Мазаренове улице који иде од улице Генего до места где се ова стапа са Сенском улицом, иза палате Института. Високи сури зидови колежа и библиотеке које је кардинал Мазарен поклонио граду Паризу, и где је једнога дана имала да буде смештена Француска академија, бацају ледене сенке на тај део улице; сунце се тамо ретко појављује, а северац често дува. Једна, материјално упропаштена, удовица настани се на трећем спрату једне од кућа које се налазе у оном влажном, мрачном и хладном крају. Испред те куће уздижу се зграде Института, у којима су се онда налазили кавези дивљих животиња које су грађанима биле познате под именом уметника а атељеима под именом мазала. У њих се улазило као сликарски шегрт, а из њих се могло изићи као владин питомац у Риму. Та операција обављала се са необичном халабуком у оне дане кад би се кандидати затварали у оне кавезе. Да би изашли као победници, они су морали да направе, у једном одређеном времену, вајари: модел каквог кипа од илова-

че; сликари: једну од оних слика које можете да видите у школи лепих вештина; музичари: неку кантату; градитељи: нацрт какве грађевине. У време кад пишем ове редове речени зверињак пренесен је из оних мрачних и хладних зграда у елегантну Палату лепих вештина, неколико корачаја од њих.

Са прозора госпође Бридо, поглед пада на кавезе са решеткама; изглед је дубоко тужан. Са северне стране, перспективу затвара кубе Института. Ако пођу уз улицу, очи могу да нађу разоноде једино у низу фијакера који се задржавају на крају Мазаренове улице. Зато удовица метну на прозоре три сандука пуна земље, у којима одгоји један од оних ваздушних вртова којима прете полициски прописи и чије растиње прорећује светлост и ваздух.

Та кућа, наслоњена леђима на једну другу која гледа у Сенску улицу, није могла да буде много дубока; степенице се у њој окрећу саме око себе. Трећи спрат је последњи. Три прозора, три собе: трпезарија, омањи салон, спаваћа соба; и преко пута, са друге стране улаза са степеница, омања кухиња; а изнад тога, две момачке собе и огроман таван, који није служио ничем. Госпођа Бридо је изабрала овај стан из три разлога: због мале цене, стајао је свега четири стотине франака; зато је и направила уговор на девет година; због близине колежа, налазила се недалеко од царског лицеја; најпосле, остајала је у четврти на коју се већ била навикнула. И унутрашњост стана одговарала је згради. Трпезарија, обложена жутом хартијом са зеленим цветовима, са црвеним патосом који није био намазан, имала је само оно што је најнужније: један сто, два ормара за стоно

посуђе, шест столица, све донесено из прећашњег стана. Салон је био украшен једним обисонским ћилимом, који је Бридо био добио кад је обнављан намештај министарства. У њега је удовица наместила један од оних обичних намештаја, од махагонија, са египатским главама, које је Жакоб Демалтер производио у великим количинама 1806, пресвучен тканином од зелене свиле са белим ружама. Изнад канапеа, Бридовљев портрет у пастелу, који је израдила нека пријатељска рука, одмах је привлачио погледе присутних. Иако портрет није био без мане, на челу се лепо разабирала морална чврстина оног великог и повученог грађанина. Бистрина његових очију, благих и неукротивих у исто време, добро је била изражена. Оштроумље, о коме су сведочиле његове паметне усне, и искрени осмех, из лица човека за кога је цар рекао: Justum et tenacem,[1] били су ухваћени ако не са много талента, а оно барем тачно. Из самог портрета се видело да је овај човек увек вршио своју дужност. Његова физиономија изражавала је ону неподмитљивост која се приписује многим мужевима који су служили под Републиком. Према њој, и изнад играћег стола, блистао је царев портрет у бојама, од Вернеа, на коме Наполеон брзо пролази на коњу, у пратњи своје свите.

Агата набави два велика кавеза птица, један пун штиглица, други пун индиских птичица. Предаде се овој дечијој склоности после губитка који је претрпела, ненадокнадивог и за њу као и за много другог света. Што се тиче удовичине собе, она је већ после три месеца била оно што ће остати до кобног

[1] Праведан и упоран. — Прим. прев.

дана кад ће је удовица морати напустити: савршен вашар, у који никакав опис не би могао да унесе реда. Мачке су се намештале по наслоњачама; штиглици, пуштани понекад на слободу, остављали су своје знакове по намештају. Јадна добра удовица сипала им је свуда по соби проса и видовчице. Мачке су налазиле ђаконија по крњавим тацнама. Прње су се повлачиле на све стране. Ова соба мирисала је на паланку и на верност. Све што је припадало покојном Бридоу било је брижљиво сачувано. Његовом канцеларискоm намештају посвећена је пажња какву би у своје време жена неког витеза посветила мужевом оружју. Из једног јединог детаља свакоме ће постати јасан узбудљиви култ ове жене. Била је увила и запечатила једно перо и на омот ставила овај натпис: „Последње перо којим се служио мој драги муж". Шољица из које је Бридо попио свој последњи гутљај, налазила се под стаклом на камину. Капе и наплети нађоше се касније на стакленим куглама које су покривале те драгоцене остатке.

Откако је умро Бридо, код ове младе удовице од тридесет и пет година није више било ни трага од кађиперства ни женског дотеривања. Растављена од јединог човека кога је познавала, ценила, волела, који јој није задао ни најмањег бола, она се више није ни осећала женом, све јој било равнодушно. Никада ништа није било природније ни потпуније од тога одрицања од брачне среће и од кађиперства.

Извесна бића приме од љубави моћ да пренесу своје ја у једно друго; и кад им се ово одузме, живот за њих постаје немогућ. Агата, која је могла да живи још само за своју децу, осећала се бескрајно

тужном гледајући колико ће им одрицања наметнути њена пропаст. Откако се преселила у Мазаренову улицу, њена физиономија постала је нешто меланхолична и узбудљива. Рачунала је помало на цара, али цар јој није могао да учини више него што јој је већ чинио: из његове личне благајне издавано је годишње по шест стотина франака за свако дете, осим стипендије.

Што се тиче одличне госпође Декоанке, она је заузела на другом спрату стан сличан стану своје заовичине. Овластила је госпођу Бридо да може она првенствено да узима на терет њеног прихода до хиљаду талира. Бележник Роген осигурао је госпођи Бридо њена права у томе погледу, али је требало отприлике седам година па да се том спором отплатом поправи зло. Роген, коме је било стављено у дужност да поврати у живот ренту од петнаест стотина франака, постепено је улагао новац који је на тај начин задржавао. Декоанова, сведена на дванаест стотина франака прихода, живела је скучено, скупа са својом нећаком. Та два честита али нејака створа узеше жену само за изјутра. Декоанка, која је волела да кува, спремала је ручак. Увече, неколико пријатеља, чиновника министарства које је Бридо понамештао, долазило би да праве друштво двема удовицама. Декоанка се стално држала свога терна, који се био заинатио да не изађе, како је она говорила. Жена се надала да ће да поврати једним ударцем оно што је на силу била позајмила од своје заовичине. Она је више волела два мала Бридоа него свог унука Бигзиа, толико је била свесна штете коју им је нанела и толико се дивила до-

броти своје заовичине, која јој, кад јој је било најтеже, ниједном не упути нити најмању реч прекора. Зато је Декоанка много пазила на Жозефа и Филипа. Налик на све људе који треба да добију опроштење за неки свој грех, стара деоничарка француске лутрије спремала им је мале ручкове богате ђаконијама. Доцније, Жозеф и Филип могли су без икаквих тешкоћа да извуку из њеног џепа по коју пару, млађи за оловке, креде, хартију и слике, а старији за колаче од крумпира, куглице, канапе и ножеве. Њена страст довела ју је дотле да се задовољавала са педесет франака за покриће свих својих потреба, само да би остатком могла да се коцка.

Госпођа Бридо опет, руковођена материнском љубављу, није допуштала ни да њени издаци пређу поменуту своту. Да би се казнила за своју поверљивост, ускратила је себи јуначки сва своја ситна уживања. Као што то бива са многим бојажљивим духовима скучене интелигенције, једно једино повређено осећање и њено пробуђено неповерење довели су је дотле да је у себи тако издашно развила једну ману да је она попримила постојаност врлине. Цар може да заборави, говорила је сама себи, може да погине у бољу, а са њом би пресахла и њена пензија. Стрепила је пред могућношћу да њена деца остану без икакве имовине. Неспособна да схвати Рогенове рачуне кад би овај покушавао да јој докаже да ће јој, за седам година, обустава од три хиљаде франака на рачун прихода госпође Декоан повратити њене продане ренте, она није веровала ни бележнику, ни својој тетки, ни држави; рачунала је сада само на саму себе и на оно што је откидала од својих уста.

Остављајући сваке године на страну по хиљаду талира од своје пензије, имала би после десет година тридесет хиљада франака, од чега би већ могла да створи петнаест стотина франака ренте за једно своје дете. Са својих тридесет и шест година, имала је довољно права да верује да ће моћи да поживи још двадесет; и држећи се овога система, имала је да осигура свакоме од њих оно што је најнужније.

Тако су ове две удовице прешле из лажног благостања у својевољну беду, једна вођена једним пороком, а друга понесена најчистијом врлином. Ништа од свих ових ствари које су тако ситне неће остати бескорисно за дубоку поуку која ће бити резултат ове историје захваћене из најобичнијих интереса живота, али чији ће значај тиме можда постати само још шири.

Слика крлетки, скакутање мазала по улици, потреба да се погледа у небо да би се нашло утехе од страшних перспектива које затварају онај вечито влажни угао, изглед оног портрета који је још увек био пун душе и величине упркос маниру сликара аматера, скуп богатих и застарелих, али складних боја оног благог и тихог огњишта, растиње ваздушних вртова, сиромаштво домаћинства, наклоност мајчина према старијем сину и њено противљење склоностима млађег, укратко, цео овај скуп чињеница и околности који служи као увод у ову историју садржи, можда, стваралачке чиниоце којима дугујемо Жозефа Бридоа, једног од великих сликара савремене француске школе.

Филип, старији од двоје Бридовљеве деце, био је упадљиво налик на своју мајку. Иако је био плав дечко

са плавим очима, он је имао оштар израз, који је олако схватан као срчаност, као смелост. Стари Клапарон, који је унишао у министарство у исто време кад и Бридо, и био један од оданих пријатеља који су долазили увече да узму учешћа у партији двеју удовица, говорио би Филипу два, три пута месечно ударајући га лако по образу:

„Ово је делија који ће знати шта хоће!"

Потстрекивано, дете поприми, из разметљивости, извесну одлучност. Пошто је његов карактер једном упућен у том правцу, он постаде спретан у свима телесним вештинама. Тукући се у лицеју, стече ону храброст и онај презир према болу из кога се рађају војничке врлине; али, природно, стече и највећу одвратност према учењу, јер јавна настава никада неће решити мучни проблем упоредног развијања тела и духа. У својој чисто физичкој сличности са Филипом Агата је видела и моралну подударност и чврсто је веровала да ће једног дана наћи у њему своју фину осећајност увеличану мушком снагом. Филипу је било петнаест година у време кад му се мајка уселила у онај тужни стан у Мазареновој улици, и љупкост коју деца имају у то доба, утврђивала је материнско веровање. Жозеф, три године млађи, личио је на оца, али по злу. Пре свега, његова бујна црна коса никада није била ваљано почешљана, ма шта се радило са њом; док је његов брат, упркос своме несташлуку, остао стално сладак. Затим, нико не зна по каквој нужности (али кад је нужност сувише постојана, она постане навиком), Жозеф није могао да ушчува ниједно одело да му буде чисто: чим би обукао на себе нове хаљине, он би их одмах претворио

у старе. Старији брат његов пазио је на себе, из самољубља. Неосетно, мајка се навикавала да грди Жозефа и да му даје за пример старијег брата. Агата дакле, није, показивала увек исто лице према својој двојици синова; и кад би пошла по њих, говорила би за Жозефа:

„Шта ли је данас урадио од свог одела?"

Ове ситнице терале су њено срце у понор материнске пристрасности. Нико од оних савршено припростих лица која су сачињавала друштво двеју удовица, ни чича Бриел, ни стари Клапарон, ни Дерош отац, па чак ни опат Лоро, Агатин исповедник, није запазио Жозефову склоност посматрању. Под влашћу те своје склоности, будући колориста није обраћао никакву пажњу ни на шта што се тицало њега лично; и у доба његовог детињства, то расположење било је толико налик на душевно мртвило да се његов отац био много забринуо за њега. Необичан опсег главе и ширина чела изазивали су бојазан да дете није хидрокефалус. Његово лице, толико неједнако, и чија би необичност могла да изгледа ружноћа у очима оних који не познају морално значење физиономије, било је у младости доста мрзовољно. Линије, које се доцније развише, изгледале су као згрчене, и дубока пажња коју је дете посвећивало стварима око себе још их је више смежурала. Филип је, дакле, давао хране свима сујетама своје мајке, која за Жозефа није имала нити најмање речи похвале. Филипу би се понекада измакла понека од оних одабраних речи и од оних успелих одговора по којима родитељи закључују да ће им деца бити велики људи, док је Жозеф остајао ћутљив и зами-

шљен. Мајка је од Филипа очекивала чуда, а на Жозефа уопште није рачунала.

Жозефов смисао за уметност откривен је пуким случајем: 1812 године, о ускршњем распусту, враћајући се из шетње по Тилеријама са братом и госпођом Декоан, он виде једног ученика где прави на зиду карикатуру неког професора, и би тиме толико задивљен да стаде као прикован на калдрми пред тим цртежем кредом који је киптео обешењаклуком. Већ сутрадан изиђе на прозор, погледа ученике како улазе на врата из Мазаренове улице, па сиђе кришом и увуче се у дугачко двориште Института, где угледа статуе, бисте, недовршене мраморе, радове од земље и од гипса, у које се загледа грозничаво. У њему се обелодањивао нагон, његов позив није му дао мира. Уђе у једну ониску дворану чија су врата била отшкринута и виде унутра дванаестину младића где цртају некакав кип. Жозефово мало срце заигра, али одмах иза тога сручи се пљусак пошалица на његов рачун.

— Мали, мали! — поче први који га примети, узимајући средине од хлеба и бацајући му је измрвљену.

— Чије је дете?

— Боже, што је ружан!

Укратко, једно четврт часа Жозеф је био жртва лакрдија атељеа великог кипара Шодеа; али, пошто су му се добро наругали, ученици остадоше запањени његовом упорношћу, његовом физиономијом, и упиташе га шта хоће. Жозеф одговори да му се прохтело да научи цртати; и на то сви почеше да га бодре. Задобивен тим пријатељским тоном, дечко исприча како је он син госпође Бридо.

— Ох, чим си ти син госпође Бридо, — повикаше гласови са свих страна атељеа, — ти можеш да постанеш велик човек. Живео син госпође Бридо!

— Је ли ти лепа мајка? Ако треба да је ценимо по твојој тикви, онда мора да је мало чврknута?

— Ах, ти хоћеш да будеш уметник, — рече најстарији ученик удаљујући се са свога места и прилазећи Жозефу у намери да направи са њим какву шалу; — али, знаш ли ти да ти ваља бити јунак и поднети велике муке? Дабогме, имаш да прођеш кроз такве пробе да ти све то тргне на нос. Од свих ових накарада што их видиш овде, нема ни једног јединог који није прошао кроз пробе. Онај тамо, погледај га, он је издржао седам дана без хране! Да видимо да ли можеш постати уметник?

Узе га за једну руку и подиже му је право у ваздух; затим му другу постави тако као да Жозеф има да некога лупи песницом.

— Ми ово зовемо пробом телеграфа, — продужи он. — Ако останеш овако четврт сата и не промениш положај удова, е, онда си доказао да си непоколебив јунак.

— Но, мали, храбро! — повикаше остали. — Ех, није него, треба мало да пропати ко хоће да буде уметник.

У својој безазлености дечака од тринаест година, Жозеф остаде непомичан око пет минута, док су сви ученици гледали у њега озбиљно.

— Охо, ти попушташ, — јави се један глас.

— Па не дај се, триста му мука! — опет ће други. — Цар Наполеон стајао је пун месец онако као

што га видиш тамо, — рече један ученик показујући на лепи Шодеов кип.

Цар у стојећем ставу држао је царски скиптар; овај кип срушен је 1814 са стуба на коме је тако лепо стајао. После десет минута на Жозефову челу засјаше капљице зноја.

У том тренутку уђе у атеље један омален ћелавко, блед и болешљив. Тишина пуна дубоког поштовања завлада атељеом.

— Шта је, мангупи, шта радите ви то? — рече он гледајући у жртву атељеа.

— Ово је један дечко који нам стоји као модел, — рече високи ученик који је био поставио Жозефа.

— Зар вас није срамота да тако мучите јадно дете? — рече Шоде спуштајући Жозефове руке. — Откад си овде? — запита Жозефа, тапшући га пријатељски по образу.

— Има четврт сата.

— А ко те је довео овамо?

— Ја бих хтео да будем уметник.

— А одакле си изашао, одакле си дошао?

— Од маме.

— Ах! од маме! — заграјаше ученици.

— Мир тамо! — повика Шоде. — Шта ради твоја мама?

— Она је госпођа Бридо. Мој тата, који је умро, био је пријатељ царев. А ако хоћете да ме учите цртати, цар ће вам платити колико год затражите.

— Његов отац је био начелник одељења у Министарству унутрашњих послова, — узвикну Шоде изненађен једном успоменом. . . — И ти хоћеш да будеш уметник, већ?

— Да, господине.

— Можеш да долазиш овамо док год хтеднеш, даћемо ти да се забавиш! Дајте му један блок, хартије, оловака, и пустите га нека ради. . . Запамтите, угурсузи, да је мене његов отац много задужио, — рече вајар. — Ево, Дугоњо, па донеси колача, слаткиша и шећерлема, — продужи вајар дајући новац ученику који је злостављао Жозефа. . . — Видећемо да ли си уметник према томе како ћеш да гуташ слаткише, — додаде Шоде милујући Жозефа по брадици.

Затим прегледа радове ученика у пратњи детета, које је гледало, слушало, и трудило се да разуме. У то стигоше слаткиши. Цео атеље, сам вајар и дете грицнуше свој део. Сад су Жозефа сви мазили, исто онако као што су малочас збијали шалу са њим. Ова сцена, у којој се откривала духовитост и доброта уметничка, и коју дете инстинктивно схвати, остави на Жозефа необичан утисак.

Појава мајстора Шодеа, вајара, кога је однела прерана смрт, и на кога је заштита царева скренула пажњу слави, била је за Жозефа као неко привиђење. Дете није рекло мајци ништа о овој својој пустоловини али је сваке недеље и сваког четвртка проводило по три сата у Шодеовом атељеу. Декоанка, која је ишла на руку жељама двојице анђелака, давала је од тога времена Жозефу оловака, црвених писаљки, слика и хартија за цртање. У царском лицеју је будући уметник крокирао своје учитеље, сликао своје другове, брљао угљем по спаваоницама и био невероватно приљежан на часу цртања. Лемир, професор царског лицеја, задивљен не само талентом него и

напредовањем Жозефовим, дође да обавести госпођу Бридо о изванредном дару њенога сина. Агату, као жену из провинције која је разумевала уметности исто тако слабо као што је добро разумевала кућанство, спопаде ужасан страх. Чим Лемир оде, удовица удари у плач.

— Ах, ја сам пропала! — рече она чим дође Декоанка. — Жозеф, од кога сам хтела да направим чиновника, који је имао утрвен пут у Министарству унутрашњих послова, где би под заштитом сенке свога оца постао шефом отсека у својој двадесет и петој години, ето тај Жозеф ми хоће да иде у сликаре, у просјаке. Ја сам добро наслућивала да ће ми то дете доносити само бриге!

Госпођа Декоан призна да већ више месеци иде на руку Жозефовој неодољивој потреби и да прикрива, недељом и четвртком, његове потајне одласке у Институт. Она га је водила и у Салон, и дубока пажња са којом је дете посматрало слике граничило се са чудом.

— Кад се он разуме у сликарство, драга моја, у својој тринаестој години, он ће постати генијалан човек, — рече она.

— Да, видите докле је генијалност довела његовог оца! Да умре изнурен радом у својој четрдесетој години!

Последњих дана јесени, кад је Жозеф имао да уђе у четрнаесту годину, Агата се, упркос противљењу Декоанке, спусти до Шодеа, да протестује што јој заводи сина. Нађе га у плавом мантилу, где довршава свој последњи кип; Шоде прими скоро непријатељски

удовицу човека који му се у своје време нашао на услузи у једној доста критичној прилици; али, већ нападан за свога живота, он се бранио са оним жаром коме дугујемо што често можемо да учинимо и за неколико тренутака оно што је тешко извести и за неколико месеци; наилазио је на једну ствар коју је дуго тражио па је руковао длетом и иловачом у неким испрекиданим покретима, који се неукој Агати учинише као покрети каквог манијака. У сваком другом расположењу, Шоде би ударио у смех; али кад је чуо ову мајку како проклиње уметност, како се жали на судбину која се намеће њеном детету и како тражи од уметника да њеног сина више не прима у свој атеље, Шодеа спопаде племенит бес.

— Ја имам обавеза према вашем покојном мужу, па сам хтео да му се одужим дајући потстрека његовом сину, лебдећи над првим корацима вашег малог Жозефа у највећој од свих каријера! — повика он. — Да, госпођо, знајте, ако нисте знали, велики уметник је што и краљ, и више него краљ: пре свега, он је срећнији од краља, независан је, живи по својој вољи; а затим, он влада у царству маште. И вашег сина чека најлепша будућност! Способности као што су његове ретке су, откривене су овако рано само код Ботa, Рафаела, Тицијана, Рубенса, Мурила; јер мени изгледа да он треба да буде пре сликар неголи вајар. За име Божије, кад бих ја имао таквог сина, ја бих био срећан као цар кад је добио краља Рима! Најпосле, ви сте господар судбине свога детета. Идите, госпођо, направите од њега тиквана, човека који ће ићи кроз живот затворених очију, неког бедног пискарала: имаћете на души једно убиство.

Но ја се надам да ће он, упркос вашим напорима, ипак бити уметник. Позив је јачи од свих препрека које се супротстављају његовом извршењу! Позив, сама реч је пуна значења; она значи одабирање које врши сам Бог! Само, ви ћете унесрећити ваше дете!

Затим снажно баци у ведрицу иловачу која му више није требала, па рече свом моделу:

— Доста за данас.

Агата подиже очи и виде голу жену где седи на столици без наслона у углу атељеа у који још није био доспео њен поглед; после овог призора удаљи се са гнушањем.

— Више нећете пуштати овамо малога Бридоа, — рече Шоде својим ученицима. — Противи се његова госпођа мајка.

— Уаа! — повикаше ученици кад Агата затвори врата.

— И Жозеф је долазио овамо! — рече у себи јадна мајка, престрављена оним што је видела и чула.

Чим су сазнали да госпођа Бридо неће да њен син постане уметник, студенти вајарства и сликарства нашли су највеће задовољство у томе да Жозефа привлаче себи. Упркос обећању да више неће ићи у Институт, које извуче од њега његова мајка, дете се често увлачило у атеље који тамо има Рењо и у њему је добивало потстрека да ради платна. Кад удовица хтеде да се пожали, Шодеови ученици јој одговорише да господин Рењо није Шоде, да им она, уосталом, није дала на чување свога господина сина, и стотину других поруга. Немилосрдна мазала саставише и запеваше једну песмицу о госпођи Бридо, у стотину тридесет и седам строфа.

Увече тога тужног дана Агата не хтеде да игра; она остаде у својој наслоњачи, обузета тако дубоком тугом да су њене лепе очи биле с времена на време пуне суза.

— Шта вам је, госпођо Бридо? — рече јој стари Клапарон.

— Мисли да ће јој син бити просјак зато што има сликарског талента, — рече Декоанка; — а ја се опет нимало не бринем за будућност свога пасторка, малог Бигзиа, кога је такође спопала болест цртања. Људи су створени за то да се гурају.

— Госпођа има право, — рече суви и тврди Дерош, који никако није могао да постане потшеф, иако је имао способности. — Ја од деце имам само једног сина, срећом; јер са својих осамнаест стотина франака и са женом која заради једва дванаест стотина франака продајући таксене марке, камо бих доспео? Свога малог наместио сам као писара код једног адвоката; има двадесет и пет франака месечно и ручак, и ја му дајем исто толико; вечерава и спава код куће, и то је све; нек се он само гура, па ће већ успети! Ја своме делији дајем више посла него што би га имао да је у колежу, и он ће једног дана бити адвокат; кад му дам новац да иде у позориште, срећан је као краљ, загрли ме; ах, држим ја њега чврсто, тај мора да ми полаже рачун у што потроши новац. Ви сте сувише добри према вашој деци. Ако ваш син хоће да живи у беди, пустите га; од њега ће бити нешто.

— Моме је тек шеснаест година, — рече ди Бриел, матори начелник одељења, тек пензионисан; — мајка га обожава; али ја не бих водио рачуна о позиву

који се јавља тако рано. У тим годинама то је чиста фантазија, склоност која мора да прође! Моје је мишљење да је дечацима потребно да их неко води...

— Господине, ви сте богат, ви сте мушкарац, и ви имате само једног сина, — рече Агата.

— Бога ми, — прихвати Клапарон, — деца су наши тирани. Мене мој поједе живог, довео ме је до просјачког штапа, и ја сам најпосле дигао руке од њега. Па смо сада задовољнији и ја и он. Тај угурсуз скривио је донекле смрт своје јадне мајке. Отишао је у трговачке путнике, и није се преварио; пре него што би ушао у кућу, већ би желео да изађе из ње, никада није могао да се скраси на једном месту и није хтео ништа да изучи; једино што још молим Бога, то је да умрем пре него што доживим да ми окаља име! Људи који немају деце не познају многе радости, али су барем заштићени од многих патњи.

— Такви су оцеви! — рече Агата у себи, плачући поново.

— Ја вам ово говорим, драга госпођо Бридо, зато да бисте увидели да треба да пустите ваше дете да буде сликар; иначе ћете само узалудно губити време...

— Кад бисте ви били у стању да га кажњавате, — прихвати строги Дерош, — ја бих вам рекао да се успротивите његовим склоностима; али овако слаби као што видим да сте према њима, боље је да га пустите да маже и рише.

— Да пропадне! — рече Клапарон.

— Како да пропадне? — повика сирота мајка.

— Утешите се, Агата, — рече Декоанка, — Жозеф ће бити велики човек.

После ове препирке, која је била као и све друге препирке, удовичини пријатељи сложили су се у мишљењу, али то мишљење није учинило крај њеној збуњености. Саветовали су јој да пусти Жозефа да иде за својим позивом.

— Ако нема нарочитог дара, — рече јој ди Бриел, који се удварао Агати, — увек ћете га моћи наместити у управну службу.

На врху степеница, испраћајући тројицу старих чиновника, Декоанка их назва грчким мудрацима.

— Сувише се секира, — рече ди Бриел.

— Треба да буде срећна што јој син уопште хоће нешто да ради, — дода Клапарон.

— Ако нам Бог сачува цара, Жозеф ће имати заштиту! — рече Дерош. — Не знам зашто је уопште забринута?

— Она се боји свега кад су у питању њена деца... — одговори Декоанка. — Но, мила моја, — продужи враћајући се, — видите да су сви једнога мишљења; па зашто још увек плачете?

— Ах, да је у питању Филип, ја се не бих нимало бојала. Ви не знате шта се све догађа у тим атељеима! Тамо има голих жена.

— Али се ложи, ја се надам, — рече Декоанка.

После неколико дана искрснуше недаће пораза код Москве. Наполеон се врати да организује нове снаге, да затражи нове жртве од Француске. Јадну мајку спопадоше сада многа нова неспокојства. Филип, коме лицеј није био драг, хтеде по сваку цену да служи цара. Занела га је једна смотра у Тилеријама, последња коју је Наполеон извршио, а којој је Фи-

лип присуствовао. У оно доба, војничка слава, сјај униформи и углед еполета вршили су неодољив чаробни утицај на извесне младе људе. Филип поверова да има за војнички позив оне способности које је његов брат показивао за уметности. Без знања своје мајке, он написа цару овакву молбу:

„Господару, ја сам син вашег Бридоа; имам осамнаест година, пет стопа и шест палаца, добре ноге, добар састав и добру жељу да будем ваш војник. Тражим вашу заштиту да ступим у војску итд.".

За двадесет и четири сата цар посла Филипа из царског лицеја у Сен-Сир, и после пола године, у новембру 1813, произведе га за потпоручника једног коњичког пука. Филип проведе један део зиме у гарнизону, али чим научи јахати, отпутова пун заноса. За време рата у Француској постаде поручник, поводом једне чарке у претходници, у којој својом окретношћу спасе свога пуковника. У бици код Фер-Шампеноаза цар произведе Филипа за капетана и узе га за свог ордонанс-официра. Ободрен оваквим напредовањем, Филип заслужи крст код Монтероа. Сведок Наполеоновог опроштаја у Фонтенблоу и фанатизован оним призором, капетан Филип одби да служи Бурбонце. Кад се врати својој мајци, у јулу 1814, нађе је сасвим упропаштену. Жозефу одузеше стипендију за време ферија, а госпођа Бридо, чија је пензија била исплаћивана из цареве личне благајне, узалуд је тражила да буде пренесена на буџет министарства унутрашњих послова.

Жозеф, сада више сликар него икада раније, и одушевљен овим догађајима, тражио је од своје мај-

ке да га пусти да иде код господина Рењоа и обећавао јој да ће моћи да зарађује свој хлебац. Говорио је за себе да је довољно јак, ученик другог разреда[1] и да ће, према томе, моћи да прође и без реторике. А Филип, капетан са деветнаест година и одликован, пошто је био ађутант царев на два ратишта, бескрајно је угодно дирао самољубље своје мајке; и зато, иако је био груб, лармација и, у ствари, без друге вредности сем јунаштва обичног задрибалде, он је за њу био генијалан човек, док је Жозеф, мален, мршав, слаб, дивљег изгледа, заљубљен у мир, у спокојство, занесен уметничком славом, могао да јој донесе, по њеном мишљењу, само бола и неспокојства. Зима од 1814 до 1815 године била је наклоњена Жозефу, који је тада, потајно подржаван од стране Декоанке и Бигзиа, ученика Гросова, ушао у онај чувени атеље из којег је изишло толико разноврсних талената и у коме се он тесно спријатељио са Шинером. Дође и 20 март[2]; капетан Бридо, који се нашао са царем у Лиону и отпратио га у Тилерије, постаде шеф ескадрона гардиских драгона. После битке код Ватерлоа, у којој би рањен, али лако, и у којој стече официрски крст легије части, он се нађе поред маршала Давуа у Сен-Денију и не имаде никакве везе са војском на Лоари; тако сачува, захваљујући заштити маршала Давуа, и

[1] Други разред одговара нашем шестом, а реторика нашем седмом разреду (на крају тога разреда полаже се први део матуре). — Прим. прев.

[2] 20 март (1815) — дан Наполеонова повратка са острва Елбе у Француску и почетак његове Стодневне владавине. — Прим. прев.

свој официрски крст и свој чин; али га бацише на пола плате. Жозеф, забринут за будућност, студирао је за то време тако ревносно да се више пута разболео усред оног вихора догађаја.

— То му је од мириса боја, — говорила је Агата госпођи Декоан; — морао би свакако да напусти занимање које је тако шкодљиво по његово здравље.

Сва своја неспокојства Агата сада пренесе на свога сина потпуковника. Виде га поново 1816 како паде са отприлике девет хиљада франака плате, колико је примао један командант драгона царске гарде, на половичну плату у износу од три стотине франака месечно; даде да му се намести поткровље изнад кухиње и утроши на то нешто уштеђевине. Филип постаде један од најревноснијих бонапартиста кафане Ламблен, праве уставобранитељске Беоције; ту поприми навике, понашање, стил и начин живота официра на половичној плати; и као што би учинио сваки младић од двадесет и једне године, он их развн до највеће мере: озбиљно се зарече да ће смртно да мрзи Бурбонце и не врати се више у своју јединицу; одби чак и прилике које му се указаше да буде уврштен у строј са својим потпуковничким чином. У очима своје мајке, Филип је изгледао човек железног карактера.

— Ни отац му се не би боље показао, — говорила би она.

Половична плата била је довољна Филипу; он кући није ништа стајао, док је Жозеф падао потпуно на терет двеју удовица. Од тога времена показа се Агатина већа љубав према Филипу. Дотада је њено неједнако осећање било тајна; али, гоњење једног

верног војника царевог, сећање на рану које је допао њен љубљени син, његова храброст у невољи, која је, ма да је била својевољна, била племенита за њу, извукоше на видело Агатину нежност. Речи: „Он је несрећан!" оправдавале су све. Жозеф, у чијој је нарави било оне простодушности којом обилују душе уметника на својим првим корацима, васпитан, уосталом, у извесном дивљењу према своме великом брату, далеко од тога да би био увређен том неједнаком љубављу своје мајке, налазио је да је она оправдана и делио је мајчино дивљење према јунаку који је разносио Наполеонове заповеди у двема биткама, према рањенику са Ватерлоа. Како да посумња у надмоћност свог великог брата кога је видео у лепој зеленој и златној униформи гардиских драгона, како командује својим ескадроном на свечаностима на Марсовом пољу! Упркос својој већој љубави према Филипу, Агата се показала одлична мајка: она је волела Жозефа, али без заслепљености; није га разумевала, ето то је било све. Жозеф је обожавао своју мајку, док је Филип остављао мајци да она њега обожава. Међутим, драгон је у своме односу према њој ублажавао своју солдачку бруталност; али зато није много крио своје презирање према Жозефу, иако га је изражавао на један пријатељски начин. Гледајући свога брата како има несразмерно крупну главу и како је смршао од упорног рада, сасвим кржљава и слабуњава у својој седамнаестој години, он га је називао „дериштем". Филипово понашање, увек заштитничко, било би увредљиво, да је уметник на њега обраћао пажњу и да није веровао, уосталом, да се испод суровог

војничког изгледа крије невидљива доброта. Жозеф још није знао, један дечко, да су истински даровити војници исто тако благи и углађени као и други велики људи. Геније је у свима стварима сличан самоме себи.

— Један дечко! — говорио је Филип својој мајци, — не треба га гњавити, пустите га нека се забавља.

Ово ниподаштавање изгледало је у мајчиним очима као доказ братске нежности.

— Филип ће увек волети свога брата и штитиће га, — мислила је она.

Године 1816 Жозеф доби од мајке допуштење да претвори у атеље таван који је граничио са његовим поткровљем, а Декоанка му даде нешто новаца да набави оно што је најнужније за сликарски занат; јер је у кући двеју удовица сликарство било само занат. Са духом и ревношћу који прате сваку наклоност, Жозеф распореди све сам у свом бедном атељеу. Власник, на молбу госпође Декоан, даде отворити кров и наместити стакло на отвору. Од тавана постаде пространа дворана, коју Жозеф обоји у боју чоколаде; по зидовима он обеси неколико скица; Агата унесе унутра, не без жаљења, једну железну пећ, и Жозеф је могао да ради код куће, не занемарујући ипак ни Гросов ни Шинеров атеље.

Уставобранитељска странка, подржавана нарочито од стране официра на половичној плати и бонапартистичке странке, изазва нереде око Скупштине, у име Устава за који нико није марио, и скова неколико завера. Филип, који се ту случајно нађе, би ухапшен, и затим пуштен из недостатка доказа; али

му министар рата одузе његову половичну плату и пребаци га у један одред који би се могао назвати кажњеничким. У Француској се више није дало живети, и Филип је најпосле имао да падне у замке агената провокатора. У оно време много се говорило о агентима провокаторима. Док би Филип играо билијара по сумњивим кавanама, губио тамо време и навикавао се да салева чашице разноврсних пића, Агата би била у самртном страху за великог човека породице. Три грчка мудраца били су се и сувише навикли да прелазе исти пут сваке вечери, да се пењу уз степенице двеју удовица, да их налазе како чекају на њих спремне да их упитају за њихове утиске од тога дана — да би могли да их напусте; они су редовно долазили на своју партију у зеленом салончићу. Министарство унутрашњих послова, које је било захватило чишћење од 1816, задржало је Клапарона, једног од оних страшљиваца који су саопштавали новости из Монитер-а само полугласно, додајући редовно: „Немојте да ме компромитујете!" Дерош, бачен у пензију неко време после старог ди Бриела, још се је борио за своју мировину. Ова три пријатеља, сведоци Агатиног очајања, саветоваху јој да пуковника пошаље на пут.

— Говори се о заверама, а ваш син, каквог је карактера, пашће као жртва какве афере, јер увек има издајица.

— Ђавола; он је од оног соја од кога је његов цар правио маршале, — рече тихо ди Бриел, обазирући се око себе, — и он не сме да напусти своје звање. Нека иде да служи на Истоку, у Индији...

— А његово здравље? — рече Агата.

— Зашто не узме неко место? — рече стари Дерош. — Ствара се толико приватних предузећа! Ја ћу, на пример, да уђем као шеф канцеларије у једно осигуравајуће друштво, чим моја пензија буде регулисана.

— Филип је војник, он воли само рат, — рече ратоборна Агата.

— Онда би требало да буде паметан и да тражи да служи...

— Зар овде? — повика удовица. — Ах, ја му то никада нећу саветовати.

— Немате право, — прихвати ди Бриел. — Мога сина је недавно наместио војвода де Наварен. Бурбонци су изванредни према онима који им прију искрено. Ваш син би био постављен за потпуковника у неком пуку.

— У коњицу примају само племиће, и он никада не би био пуковник, — повика Декоанка.

Преплашена, Агата замоли Филипа као Бога да пређе у иностранство и да тамо ступи у службу било које државе, која ће увек примити благонаклоно једног царевог ордонанс-официра.

— Да служим странце?... — повика Филип са гнушањем.

Агата заносно загрли свога сина, са речима:

— Прави отац.

— Има и право, — рече Жозеф, — Француз је и сувише поносан на своје армије да би пристао да ступи у туђе. Наполеон ће, уосталом, можда опет једном доћи!

Да би угодио својој мајци, Филипу је пала на ум дивна идеја: да пође за генералом Лалманом у Уједињене државе и да учествује у оснивању Избегличке насеобине, једне од најстрашнијих обмана, познате под именом унутрашњег државног зајма. Агата жртвова десет хиљада франака које узе из своје уштеђевине, а потроши још хиљаду франака док одведе свога сина у Авр и док га укрца. Крајем 1817, она је морала да живи са шест стотина франака, колико је је остало од њене доживотне ренте; затим је, по неком срећном наговору, уложила одмах нових десет хиљада франака, колико је још остало уштеђевине, па је и од тога имала седам стотина франака прихода. И Жозеф хтеде да учествује у овом делу пожртвовања: ишао је обучен као пандур; носио је тешке ципеле и плаве чарапе; одрекао се рукавица и ложио је камени угаљ; живео је од хлеба, од млека и од бриског сира. Јадноме дечку давали су потстрека једино стара Декоанка и Бигзиу, његов друг из колежа и из атељеа, који је онда стварао своје дивне карикатуре, вршећи у исто време и једно мало звање у једном министарству.

— Са каквим сам задовољством дочекао лето 1818 године! — говорио је често Бридо кад би причао своје невоље из оног времена. — Сунце ме је ослободило куповања угља.

Већ раван Гросу у боји, сад је обилазио свога учитеља једино да би га упитао за какав савет; помишљао је да раскине са класицима, да одбаци грчке конвенције и границе у које је била спутана једна уметност којој природа припада онаква каква јест, у свој свемоћи својих стварања и својих ћудљивости. Жозеф се спремао за борбу, коју, од дана кад се појавио у Салону, 1823, није више напуштао. Та го-

дина била је страшна: Роген, бележник госпође Декоан и госпође Бридо, ишчезао је одневши са собом све што је задржавао од Декоанкиних прихода за пуних седам година, своту која је већ имала да доноси две хиљаде франака ренте. Три дана после ове несреће из Њујорка стиже меница на хиљаду франака коју је пуковник Филип био повукао на своју мајку. Јадни младић, преварен као и толико других, био је све изгубио у Избегличкој насеобини. Та меница, која натера у горак плач Агату, Декоанку и Жозефа, говорила је о дуговима направљеним у Њујорку, где су другови по невољи јамчили за пуковника.

— А ја сам га натерала да се укрца, — узвикну јадна мајка, увек вешта да нађе оправдања Филиповим грешкама.

— Ја вам не саветујем да га често шаљете на таква путовања, — рече стара Декоанка својој заовичини.

Госпођа Декоан била је јунак. Стално је давала госпођи Бридо по хиљаду талира, али је у исто време и стално сецовала на исти терно, који није никако излазио све до 1799 године. У оно време била је почела да сумња у поштење администрације. Оптуживала је владу и веровала је да је влада способна и да уништи три броја у бубњу, само да би изазвала прекомерне улоге код играча. Пошто на брзу руку прегледаше средства којима су располагале, показа се да је немогуће створити хиљаду франака, сем ако се не прода један део ренте. Две жене разговарале су и о томе да заложе сребро, један део рубља или сувишни намештај. Преплашен овим могућ-

ностима, Жозеф потражи Жерара и изложи му свој положај. Велики сликар изради да министарство Двора наручи код Жозефа две копије портрета Луја XVIII, сваку за по пет стотина франака. Иако није био податне руке, Грос одведе свога ученика код једног трговца бојама, коме рече да ставља на његов рачун материјал који Жозефу буде потребан. Али хиљаду франака је имало да буде исплаћено тек пошто копије буду испоручене. Жозеф тада направи за десет дана четири сличице, продаде их трговцима, и донесе мајци хиљаду франака, тако да је могла да откупи меницу. После осам дана дође друго писмо, којим је пуковник обавештавао своју мајку о свом доласку на једном броду чији га је капетан примио на реч. Филип је наговештавао да ће му требати најмање нова хиљада франака кад се буде искрцавао у Авру.

— Добро, — Жозеф ће мајци, — ја ћу баш да довршим своје копије, па ћеш му однети хиљаду франака.

— Мили Жозефе! — кликну Агата сва уплакана, загрливши га — Бог ће да ти плати. Ти, дакле, волиш нашег јадног мученика? Он је наша дика и сва наша будућност. Онако млад, онако храбар, и овако несрећан! Све се заверило против њега, будимо уз њега барем нас троје.

— Сад видиш да од сликарства има неке вајде, — узвикну Жозеф, срећан што му мајка најпосле допушта да буде велики уметник.

Госпођа Бридо отрча у сусрет своме љубљеном сину, пуковнику Филипу. Пошто стиже у Авр, она је одилазила сваког дана иза округлог торња који је

саградио Франсоа I, ишчекујући америчку путничку лађу, и падала је из дана у дан у све суровија неспокојства. Само мајке знају колико овакве патње подгревају материнство. Брод стиже једног лепог јутра, месеца октобра 1819, пошто је прешао пут без икаква квара и без имало буре. Лице домовине и виђење са мајком остављају и на најсвирепијег човека известан утисак, поготово после путовања испуњеног патњама. Филип се, дакле, предаде изливу осећања, који наведе Агату да помисли: „Ах, колико ме воли!" На жалост, официр је волео још само једно лице на свету, то лице било је пуковник Филип. Несреће које је доживео у Тексасу, његов боравак у Њујорку, месту у ком су спекулације и индивидуализам доведени до највећег степена, где бруталност интереса прелази у цинизам, где се човек, осамљен у највећој мери, осећа приморaним да се гура властитом снагом и да сваког тренутка буде сам себи судија, где углађеност не постоји; укратко, најситнији догађаји са овога пута развили су код Филипа рђаве склоности обичног војничине: постао је суров, испичутура, страствен пушач, саможив, неуљудан; беда и физичке патње биле су га изопачиле.

Уосталом, пуковник је себе сматрао мучеником. А од људи без интелигенције, такво мишљење о себи ствара мучитеље и нетрпељивце. За Филипа је васиона почињала од његове главе а свршавала се код његових ногу, а сунце је грејало само због њега. Најпосле, слика Њујорка, онаквог како га је схватио овај човек од акције, одузела му је и најмање моралне скрупуле које је имао. Људи његовог соја могу да постоје само на два начина: они или верују,

или не верују; или имају све врлине честита човека, или се предају свима захтевима нужности; затим се навикну да проглашују за нужност своје најситније интересе и сваки тренутни прохтев својих страсти. Са таквим методама човек може да дотера далеко. Пуковник је сачувао, само споља, отвореност, искреност и равнодушност војника. Иако је био опасан преко сваке мере, он је изгледао безазлен као дете; али, како је имао да мисли само на себе, он никада ништа није почињао пре него што би размислио о томе шта треба да уради, исто онако као што лукав државни тужилац размишља о мајсторији неког препреденог лупежа; речи за њега нису значиле ништа, и он их је расипао колико год су људи хтели да верују у њих. Ако би се, којом несрећом, неко усудио да не прими објашњења којима је он оправдавао протусловља између својих речи и својих дела, пуковник, који је савршено руковао пиштољем, који је могао да изазове на мегдан и највештијег учитеља борења, и који је имао хладнокрвност којом располажу сви они којима је живот равнодушан, био је спреман да тражи од њега задовољштину и за најмању опору реч; али би за то време изгледао као човек који хоће да се обрачуна шакама, после којих је сваки споразум немогућ. Његов достојанствени стас заокружио се, његово лице добило је брончану боју од боравка у Тексасу; сачувао је кратак начин изражавања и отсечан тон човека који је морао да наметне поштовање становницима Њујорка. Овако сграђен, у једноставном оделу, са телом видљиво очврснулим од последњих недаћа, Филип је изгледао својој јадној мајци као

прави херој; међутим, он је једноставно постао оно што народ доста грубо назива **мангупом**.

Престрављена немаштином свога милог сина, госпођа Бридо га одену у Авру од главе до пете. Слушајући причу о његовим несрећама, она није имала снаге да му ускрати да пије, да једе и да се забавља као што треба да пије и да се забавља човек који се вратио из Избегличке насеобине. Одиста, то је била лепа замисао: да остаци царске војске заузму Тексас; али она је пропала, више због људи него због ствари, јер Тексас је данас република пуна будућности. Овај покушај либерализма под Рестаурацијом грубо доказује да су његови интереси били чисто себичњачки и нимало национални, да су се кретали око власти и ни око чег другог. Није недостајало ни људи, ни прилика, ни идеја, ни пожртвованости, него новаца и помоћних трупа те лицемерске странке која је располагала огромним свотама и која није дала ништа кад је било у питању враћање изгубљеног царства. Домаћице каква је била Агата имају здрав разум који им допушта да прозру овакве врсте политичких превара. Сирота мајка разабрала је одмах истину из причања свога сина; јер, у интересу прогнаниковом, она је за време његовог отсуства слушала високопарне рекламе уставобранитељских новина и пратила кретање оног чувеног уписивања које је донело једва стотину и педесет хиљада франака у време кад је требало пет до шест милиона.

Прваци либерализма брзо увидеше да само иду на руку Лују XVIII тиме што изводе из Француске славне остатке наших армија, па напустише најоданије, најватреније, најодушевљеније, оне који пођо-

ше први. Никад Агата није могла да објасни своме сину да је много више будала неголи мученик. У својој вери у свог идола она се сама оптуживала да не зна ништа и оплакивала је злу коб која се окомила на Филипа. И стварно, до оног времена, он за све своје невоље није био толико крив колико је био жртва свога лепог карактера, своје енергије, царевог пада, дволичности либерала и огорчености Бурбонаца на бонапартисте. Оне недеље коју је провела у Авру, недеље која ју је страшно много коштала, она се не усуди да му предложи да се измири са краљевском владом и да се јави министру рата; имала је доста муке док га је извукла из Авра, где је живот био ужасно скуп, и вратила у Париз кад јој је остало само још толико новаца колико је требало за пут. Декоанка и Жозеф, који су чекали изгнаника да се искрца у двориштy Краљевских установа за пренос поште, остадоше запањени кад видеше колико се Агата била променила у лицу.

— Твоја мајка је у два месеца остарела за десет година, — рече Декоанка Жозефу између грљења и док су изношена два кофера.

— Добар дан, баба-Декоан, — беше реч нежности коју је пуковник упутио старој бакалки, коју је Жозеф љубазно звао „бакицом Декоан".

— Немамо пара за фијакер, — рече Агата жалостивим гласом.

— Имам ја, — одговори млади сликар... — Мој брат има дивну боју! — повика он кад угледа Филипа.

— Да, поцрнео сам као лула. А ти се, младићу, ниси ништа променио.

У то време Жозеф је имао двадесет и једну годину и био цењен од неколико пријатеља који су га подржавали у данима искушења, па је осећао своју снагу и био свестан свога талента; он је претстављао сликарство у једној дружини младих људи који су свој живот били посветили науци, књижевности, политици и филозофији; стога га увреди израз презрења који му упути његов брат још са једним гестом: Филип му заврну уво као детету. Агата примети извесну хладноћу која наступи код Декоанке и код Жозефа после првог излива нежности; али она то све поправи, говорећи им о патњама које је Филип поднео за време свога изгнанства. Декоанка је хтела да приреди гозбу у част повратка блудног сина, како је она назвала Филипа, али сасвим тихо, па је спремила господску вечеру, на коју су били позвани стари Клапарон и Дерош отац. Сви пријатељи куће имали су да дођу, и дођоше увече. Жозеф је обавестио Леона Жироа, д'Артеза, Мишела Крестјена, Филжанса Ридала и Бјаншона, своје пријатеље из дружине. Декоанка је рекла Бигзиу, своме тобожњем пасторку, да ће младићи одиграти између себе једну партију екартеа. Дерош син, који је, несаломивом вољом свога оца, постао дипломирани правник, био је такође присутан. Ди Бриел, Клапарон, Дерош и опат Лоро посматраху прогнаника; преплаши их његово простачко држање и опхођење, његов алкохолом изобличен глас, његов народски начин изражавања, и његов поглед. Стога, док је Жозеф намештао столове за игру, најоданији између њих опколише Агату говорећи јој:

— Шта намеравате са Филипом?

— Не знам, — одговори она; — али он још једнако неће да служи Бурбонце.

— Врло је тешко наћи му место у Француској. Ако се не врати у војску, он се неће тако брзо увући у неку другу службу, — рече стари ди Бриел. — Стварно, довољно је да га човек чује, па да види да он неће умети, као мој син, да зарађује новац пишући позоришне комаде.

По покрету очију којим је Агата одговарала, свако је схватио колико јој бриге задаја будућност Филипова, и како ниједан од њених пријатеља није имао могућности да јој помогне, сви заћуташе.

Прогнаник, Дерош син и Бигзиу играли су екартеа, игру која је у оно време била јако у моди.

— Бакице Декоан, мој брат нема са чим да игра, — шапну Жозеф на ухо простодушној и доброј жени.

Деоничарка краљевске лутрије оде по двадесет франака и предаде их уметнику, који их кришом тутну у руку свога брата. Сви позвани одазвали су се. За два стола играло се бостона, и вечерња седељка постала је живља. Филип се показао као рђав играч. Пошто је спочетка однео много, почео је да губи; већ око једанаест сати дуговао је педесет франака Дерошу сину и Бигзиу. Лупа и свађе са стола на коме се играло екартеа заорише се много пута у ушима мирних играча бостона, који погледаху Филипа испод ока. Прогнаник се показа као човек тако рђаве нарави да поводом његове последње свађе у коју је био умешан и Дерош син, који ни сâм није био богзна какав, Дерош отац нађе да његов син није у праву, иако је стварно био, и забрани му да даље игра. Госпођа Декоан учини то исто са својим уну-

ком, који је почео да избацује духовитости које Филип није разумео, али које су могле да доведу у опасност свирепог подругљивца у случају ако би која од његових бодљикавих стрела продрла у пуковникову главу.

— Ти мора да си уморан, — рече Агата на уво Филипу, — хајде да легнеш.

— Путовања васпитавају омладину, — рече Бигзиу смешећи се, пошто пуковник и госпођа Бридо изађоше напоље.

Жозеф, који је устајао у зору и легао рано, не сачека крај седељке. Сутрадан изјутра, док су спремале ручак у првој соби, Агата и Декоанка не могоше а да не помисле да ће вечерње седељке испасти претерано скупе ако Филип продужи да игра ону игру, како се изрази госпођа Декоан. Ова стара жена, којој је тада било седамдесет и шест година, предложи да прода свој намештај, свој стан на другом спрату да преда власнику, који је једва чекао да га опет преузме, да од Агатина салона направи собу за себе и да прву собу претвори у салон у коме би се ручавало. На тај начин заштедели би седам стотина франака годишње. Тим смањењем трошкова било би омогућено да се Филипу даје по педесет франака месечно, док не нађе неко место. Агата прими ову жртву. Кад пуковник сиђе, и пошто га мајка упита је ли му било добро у његовој собици, две удовице изложише му ситуацију у којој се налазила породица. Госпођа Декоан и Агата имале су, кад уједине своје дохотке, пет хиљада и три стотине франака ренте, од којих су Декоанкине четири хиљаде биле доживотне. Декоанка је давала шест стотина

франака Бигзиу, кога је од пре пола године признавала за свог унука, и шест стотина франака Жозефу; остатак њеног прихода, као и Агатиног, одлазио је на кућанство и на лично издржавање. Све уштеде биле су већ поједене.

— Будите спокојне, — рече пуковник, — ја ћу потражити какво место и нећу вам бити на терету, засад вам тражим само мало хлеба и мало крова.

Агата загрли свога сина, а Декоанка тутну Филипу у руку стотину франака, да плати дуг који је направио синоћ у игри. За десет дана било је свршено са продајом намештаја, са напуштањем Декоанкиног стана и са унутрашњом променом у Агатином, са брзином каква се види само у Паризу. За тих десет дана Филип се редовно извлачио после ручка и враћао се тек на вечеру, излазио увече и долазио на спавање истом око поноћи. Овај расходовани официр поприми скоро махинално следеће навике, које се у њега дубоко укоренише: овиксао би чизме на Новом мосту, за она два петпарца која би иначе издао ако би ударио преко моста Уметности, на путу за Пале-Роајал; тамо би попио своје две чашице ракије читајући новине и забављајући се тако све до подне; тада би ударио улицом Вивијен и упутио би се у кавану Минерва, где се у оно доба кувала либерална политика и где би он играо билијара са бившим официрима. Свеједно да ли би губио или добивао, Филип би гуцнуо свакога пута по три или четири чашице разних опојних пића, и попушио би по десетак режијских цигара пролазећи и тумарајући по улицама. Пошто би увече попушио неколико лула у Холандској крчми, попео би се око десет

сати у играчницу, где би му момак дао карту и чиоду; распитао би се код неколико опробаних играча о стању црне и црвене боје и заиграо би десет франака у најпогоднијем тренутку, не сецујући никада на више од три броја, да добије или да изгуби. Кад би добио, што се догађало скоро редовно, попио би једну шољу пунча и вратио би се у своје поткровље; али би тада говорио да ће да помлати ултрароајалисте и телесне гардисте, и певао би уз степенице: Veillons au salut de l'Empire! Његова јадна мајка, кад би га чула, рекла би:

— Вечерас је весео.

И попела би се да га загрли, не жалећи се на отужни мирис пунча, ликера и дувана.

— Ти треба да будеш задовољна са мном, драга мајко! — рече јој он крајем јануара. — Ја живим најуреднијим животом на свету.

Филип је вечерао пет пута у ресторану са својим бившим друговима. Стари војници саопштили су једни другима стање својих послова, разговарајући о изгледима које је доносило грађење подморнице која је имала да ослободи цара. Између својих бивших другова са којима се поново нашао, Филип је нарочито волео једног старог капетана гардиских драгона, који се звао Жирудо, а у чијем је пуку Филип започео своју каријеру. Заслугом тога старог драгона, Филип је употпунио своја ђавоља кола, како би рекао Рабле, додавши ликеру, цигари и коцки још и четврти точак. Једне вечери, почетком фебруара, Жирудо одведе Филипа, после вечере, у Весело позориште, у ложу неког малог позоришног листа који

је припадао његовом нећаку Финоу, а у коме је он водио благајну и књиге и правио и проверавао омоте са адресама. Одевени, на начин бонапартистичких официра који су припадали уставобранитељској опозицији, у широке реденготе са четвртастим јакама, закопчане до грла и дугачке до пета, и украшене розетама, наоружани штаповима од трске са јабукама испуњеним оловом, које су носили на узици од плетене коже, два стара ратника бејаху мало ућеифили, да употребимо један од најновијих израза, те су отварали срце један другом улазећи у ложу. Кроз маглу извесног броја боца и чашица разноврсних пића, Жирудо показа Филипу на позорници једну малену, дебелу и окретну играчицу, која се звала Флорентина, а чију је он наклоност и љубав уживао, једнако као и ложу, захваљујући свемоћи листа.

— Али, — рече Филип, — докле иде њена наклоност према једном старом прогрушалом ратнику као што си ти?

— Хвала Богу, — одговори Жирудо, — још се нисам одрекао старих принципа наше прослављене униформе! Никада нисам потрошио за жену ни две паре.

— Како? — повика Филип, избечивши очи.

— Дабогме, — одговори Жирудо. — Али, међу нама буди речено, имам то да захвалим новинама. Сутра ћемо, у два реда, саветовати управи да додели неку улогу госпођици Флорентини. Веруј ми, драго дете, врло сам срећан, — рече Жирудо.

— Ех, — помисли Филип, — ако је овај уважени Жирудо и поред тога што му је тиква глатка као моје колено, и поред својих четрдесет и осам го-

дина, свога дебелог трбуха, свога крчмарског лица и свога носа као кромпир, пријатељ једне играчице, онда ја морам да будем пријатељ прве париске глумице . . . Где се овога може да нађе? — рече гласно Жирудоу.

— Показаћу ти вечерас Флорентинину кућу. Иако моја дулчинеја не прима од позоришта више од педесет франака месечно, она је још увек доста добро обучена, захваљујући једном бившем трговцу свилених тканина, који се зове Кардо, и који јој даје пет стотина франака месечно!

— За име божје! . . . — рече љубоморни Филип.

— Којешта! — дочека га Жирудо, — права љубав је слепа.

После претставе Жирудо одведе Филипа кући госпођице Флорентине, која је становала неколико корака од позоришта, у улици Крисол.

— Држимо се добро, — рече му Жирудо. — Флорентина има мајку; јасно ти је да ја не могу да јој плаћам неку другу, и да је добра жена њена истинска мајка. Та жена била је вратарка, али није без интелигенције, и зове се Кабирола; зови је „госпођом", она држи до тога.

То вече код Флорентине је била једна њена пријатељица, нека Марија Готшал, лепа као анђео, хладна као играчица, иначе ученица господина Вестрија, који јој је прорицао најлепшу кореографску будућност. Госпођица Готшал, која је у оно време хтела да наступи први пут у позоришту Панорама - Драматик, под именом Маријете, рачунала је на заштиту првог коморника, коме је Вестри још одавно имао да је претстави. Вестри, још држећи у оно време, нала-

зио је да његова ученица није довољно спремна. Славољубива Марија Готшал прославила је свој псеудоним Маријете; њена амбиција била је, уосталом, за сваку похвалу. Она је имала једног брата, приправника код Дервила. Сирочићи, и без игде ичег, али загрејани узајамном љубави, брат и сестра схватили су живот онаквим какав је био у Паризу: он је хтео да постане адвокат, да би удомио своју сестру, па је живео са десет маријаша дневно; она се била хладно одлучила да постане играчица и да искористи колико своје ноге толико и своју лепоту, да би купила брату канцеларију. Изван осећања које су они гајили једно за друго, изван њихових интереса и њиховог заједничког живота, све је за њу било, као некада за Римљане и за Јевреје, барбарин, странац, непријатељ. То тако лепо пријатељство, и које ништа није смело да помути, објашњавало је Маријету онима који су је познавали интимно. Брат и сестра становали су тада на осмом спрату једне куће у улици Вјеј - ди - Тампл. Маријета је била почела да учи од своје десете године, а у оно време бројала је шеснаест лета. Али, на жалост, у недостатку мало боље одеће, њену врскасту лепоту, сакривену испод кашмира од зечје длаке, постављену на потковане ципеле, обучену у цицано платно и рђаво неговану, могли су да наслуте само они Парижани који су се бавили ловом на гризете и трагањем за несрећним лепотицама. Филип се заљуби у Маријету. Маријета нађе у Филипу команданта гардиских драгона, царевог ордонанс-официра, млада човека од двадесет и седам година, и задовољство да се покаже надмоћнијом од Флорентине већ самим

тим што је Филип очевидно био изнад Жирудоа. Флорентина и Жирудо, он, да би усрећио свога друга, она, да би дала заштитника својој пријатељици, натераше Маријету и Филипа да ступе у дивљи брак. Овај израз париског говора одговара изразу морганатични брак, који се употребљава кад су у питању краљеви и краљице. Кад су излазили, Филип повери своју беду Жирудоу; али, стари га развратник много охрабри.

— Ја ћу говорити о теби своме нећаку Фиоу, — рече му Жирудо. — Видиш, Филипе, настало је царство капуташа и фраза; помиримо се са тим. Данас дивит ствара чуда. Мастило замењује прах, а куршум је уступио место речи. Најпосле, ови редакторски мангупчићи су врло оштроумна и доста добра деца. Потражи ме сутра у уредништву, ја ћу већ да проговорим коју реч своме нећаку о твоме положају. Кроз неко време, имаћеш своје место у било коме листу. Маријета, која те у овом тренутку (немој да се обмањујеш) прихвата зато што нема ништа, ни ангажмана, ни могућности да негде наступи, и којој сам ја рекао да ћеш ти да будеш у неким новинама оно што сам и ја, доказиваће ти да те воли ради тебе, и ти ћеш у то веровати! Поступи као и ја, и задржи играчицу докле могнеш! Ја сам био толико заљубљен да сам, чим је Флорентина хтела да наступи, молио Финоа да захтева њено наступање; али мој ми је нећак рекао овако: „Она има талента, зар не? Но, лепо, онога дана када она буде одиграла своју прву игру, ти ћеш одиграти своју последњу!" Ах, али такав ти је Фино. Видећеш једног врло пре-преденог делију.

Сутрадан, око четири сата, Филип се нађе у улици Сантије, у једном малом међуспрату, у коме спази Жирудоа, затворена попут дивље звери у неку врсту кокошарника са испустом, у коме се налазила једна мала пећ, један мали сто, две мале столице и неколико малих цепаница. Ова прчварница падала је у очи због чаробних речи: Одељење за претплату, отштампаних црним словима на вратима, и речи: Благајна, исписане руком и прикачене изнад решетке. Дуж зида који се налазио насупрот капетановој радњи налазила се једна клупа; на њој је управо ручавао неки инвалид коме је била отсечена једна рука, а кога је Жирудо звао Фирга, свакако због циганске боје његовог лица.

— Лепо! — рече Филип разгледајући собу. — А шта радиш ти овде, ти који си био у служби једног пуковника Шабера, код Елоа? Стотину му громова, стотину му громова, виши официри! . . .

— Но, да! . . . брум! брум! . . . виши официр прави признанице за новине, — рече Жирудо, набијајући на главу капицу од црне свиле. И, осим тога, ја сам и одговорни издавач ових лакрдија, — додаде показујући новине.

— А ја који сам ишао у Египат, ја сада трчкарам у Маркарницу, — рече инвалид.

— Мирно, Фирга! — рече Жирудо, — налазиш се пред јунаком који је разносио цареве заповеди у бици код Монмираја.

— Ту сам! — рече Фирга, — ја сам тамо изгубио руку која ми фали.

— Фирга, припази на радњу, ја идем до ујака.

Два бивша војника попеше се на четврти спрат, у мансарду, у дну ходника, и нађоше тамо једног младог човека, бледог и хладна погледа, где лежи на јевтином канабету. Капуташ се и не помаче, него онако лежећи понуди цигаре своме ујаку и пријатељу свога ујака.

— Пријатељу, — рече му Жирудо благо и снисходљиво, — ово је храбри шеф ескадрона царске гарде о коме сам ти говорио.

— Но, дакле? — рече Фино, одмеравајући Филипа, који, као и Жирудо, изгуби сваку одлучност пред овим новинарским препредењаком.

— Драго дете, — рече Жирудо, настојећи да узме став ујака, — пуковник долази из Тексаса.

— Ах, ви сте имали посла са Тексасом, са Избегличком насеобином? Били сте ипак још премлади да будете војник земљорадник.

Опорост ове шале могу да разумеју само они који се сећају поплаве гравура, паравана, зидних часовника и радова од бронце и од гипса, које је инспирисала идеја о војнику земљораднику, велика слика судбине цара Наполеона и његових јунака, која је најпосле уродила многим шаљивим комадима. Та идеја донела је најмање један милион. Још увек можете да нађете војника земљорадника на хартијама за тапетирање, тамо дубоко у провинцији. Да овај млади човек није био нећак Жирудовљев, Филип би му залепио неколико шамара.

— Да, ја сам био уплетен у то, и изгубио сам тамо својих дванаест хиљада франака и своје време, — продужи Филип, покушавајући да се насмеши.

— И ви још увек волите цара? — рече Фино.

— Он је мој бог, — одговори Филип Бридо.

— Ви сте либерал?

— Увек ћу да припадам уставобранитељској опозицији! Ох, Фоа, ох, Маниел, ох, Лафит, па то су људи! Они ће нас ослободити ових бедника, који су се вратили иза леђа туђина.

— Но, добро, — продужи Фино хладно, — треба извући неку корист из ваше несреће, јер ви сте жртва либерала, драги мој! Останите либерал, ако вам је стало до вашег мишљења; али, запретите либералима да ћете разоткрити тексаске глупости. Ви нисте примили ни две паре од унутрашњег државног зајма, је ли тачно? Но, па онда, ви сте у згодном положају, тражите од њих да положе рачуне о томе шта је било са зајмом. Ево вам шта ћете тиме добити: ствара се један нови опозициони лист, под протекторатом посланика са левице; ви ћете бити благајник тога листа, са хиљаду талира плате, и сталним намештењем. Довољно вам је да прибавите двадесет хиљада франака кауције; нађите новац и имаћете место за недељу дана. Ја ћу им саветовати да вас се реше на тај начин што ће вам понудити место; али, дигните галаму, и то велику!

Жирудо пропусти Филипа, који се захваљивао богзна како, да сиђе неколико басамака, па онда рече своме нећаку:

— Па, слушај, ипак си ти неваљалац, чујеш!... држиш ме овде са дванаест стотина франака...

— Лист неће издржати ни годину дана, — одговори Фино. — Имам ја за тебе нешто боље.

— Сто му громова, па овај твој нећак није глуп

човек! — рече Филип Жирудоу. Ја нисам никад ни помишљао на то да искористим свој положај.

Увече, у кавани Ламблен, у кавани Минерва, пуковник Филип осу ватру на либералну странку, која обавља уписивање зајма, која шаље људе у Тексас, која лицемерски прича приче о војницима сељацима, која оставља јунаке без икакве помоћи и у беди, пошто им је појела двадесетине хиљада франака и пошто их је вуцала пуне две године.

— Ја ћу да тражим да ми се положе рачуни о зајму за Избегличку насеобину, — рече он једном од сталних посетилаца каване Минерва, који то понови пред левичарским новинарима.

Филип се не врати у Мазаренову улицу, него оде Маријети, да јој јави новост о својој будућој сарадњи у једном листу који треба да има десет хиљада претплатника и у коме ће њене кореографске претензије бити топло потпомогнуте. Агата и Декоанка чекале су Филипа премирући од страха, јер је војвода де Бери управо био убијен. Сутрадан, пуковник стиже нешто мало иза ручка. Кад му мајка показа колико се била узнемирила због његове отсутности, он плану, и рече да он више није малолетан.

— Стотину му громова, ја вам доносим једну добру вест, а ви се држите као на погребу. Војвода де Бери мртав? Па лепо, утолико боље! Један мање. Ја ћу да будем благајник у једном листу, са хиљаду талира плате, и ви сте се извукле из неприлике што се мене тиче.

— Је ли могуће? — рече Агата.

— Јест, ако можете да дате за мене двадесет хиљада франака кауције; ради се само о томе да положите вашу уписницу на тринаест стотина франака ренте, а ви ћете и даље примати ваша тромесечја.

Већ скоро два месеца, две удовице, које су се биле убиле тражећи да дознају шта ради Филип и где и како да га наместе, биле су толико срећне због ове перспективе да више нису ни мислиле на различите катастрофе тренутка. Увече, стари ди Бриел, Клапарон, који је био на умору, и неумољиви Дерош отац, та три грчка мудраца, беху једнодушни: сва тројица саветоваху удовици да положи кауцију за свога сина. Основан, срећом, пре убиства војводе де Бери, лист избеже ударац који је тада задао штампи господин Деказ. Уписница на хиљаду триста франака удовице Бридо би заложена као кауција за Филипа, који постаде благајник. Овај добри син обећа одмах да ће давати стотину франака месечно двема удовицама за стан и за храну, и би проглашен за најбоље дете. Они који су били рђави пророци о њему, честитали су Агати.

— Ми смо га били рђаво оценили, — рекоше јој они.

Сиромах Жозеф, да не би остао иза свога брата, покуша да се сам брине о себи, и то му пође за руком. Прошла су три месеца а да пуковник, који је јео и пио за четворицу, који је зановетао, и који је, зато што је тобоже плаћао, увлачио две удовице у велике издатке за храну, није још био дао ни две паре. Ни његова мајка ни Декоанка нису хтеле, из обазривости, да га потсете на његово обећање. И прође година дана а да ни један једини од оних златника које је Леон Гозлан онако енергично назвао тигрима са пет шапа, не пређе из Филипова

џепа у кућанство. Истина, пуковник је у том погледу умирио скрупуле своје савести: ретко је вечеравао код куће.

— Најзад је срећан, — говорила је његова мајка, — миран је, има своје место.

Благодарећи утицају фељтона који је уређивао Верну, један од пријатеља Бигзиуових, Финовљевих и Жирудовљевих, Маријета је наступила први пут не у позоришту Панорама-Драматик него у позоришту Порт-Сен-Мартен, где је пожњела успех поред Безгранове. Међу директорима тога позоришта налазио се у то време и један богат и раскошан генерал, љубавник једне глумице, који је због ње постао и м-п р е с а р и о. У Паризу се увек сусреће људи заљубљених у глумице, играчице или певачице, који због љубави постају директорима позоришта. Овај генерал познавао је Филипа и Жирудоа. Уз помоћ Финовљева листића и уз помоћ Филипова листића, Маријетин први наступ извела су три официра утолико брже уколико изгледа да су све страсти солидарне кад се ради о лудоријама. Пркосни Бигзиу ускоро каза својој баби и побожној Агати да благајник Филип, јунак над јунацима, воли Маријету, славну играчицу из Порт-Сен-Мартен. Та стара новост сручи се на две удовице као гром: пре свега, због својих религиозних осећања, Агата је у женама које играју у позоришту видела само зле духове; затим, њима обема изгледало је да те жене једу злато, пију бисер и упропашћују и највећа богатства.

— Добро, — рече Жозеф својој мајци, — зар ви верујете да је мој брат толика будала да даје новац Маријети? Такве жене упропашћују само богаташе.

— Већ се говори да ће Маријета бити ангажована у Опери, — рече Бигзиу. — Али, не бојте се, госпођо Бридо, дипломатски кор долази у Порт-Сен-Мартен, та лепа девојка неће бити дуго са вашим сином. Говори се о једном амбасадору да је смртно заљубљен у Маријету. Друга новост! Чича Клапарон је умро, сутра је погреб, и његов син, који је постао банкар, који не зна шта све има, поручио му је другоразредну пратњу. Томе младићу недостаје васпитање. Тако нешто не догађа се ни у Кини!

У једној лакомој намери, Филип предложи играчици да је узме за жену; али, уочи дана кад ће да ступи у Оперу, госпођица Готшал га одби, било зато што је наслутила пуковникове намере, било зато што је схватила колико је независност потребна њеној будућности. До краја године, Филип је посећивао мајку највише двапут месечно. Па где је проводио време? У својој благајни, у позоришту, или код Маријете? Никакав извештај о његовом владању није доспео до породице у Мазареновој улици. Жирудо, Фино, Бигзиу, Верну и Лусто сматрали су да Филип проводи весео живот. Бивао је на свима забавама које су приређивале Тулија, једна од првакиња Опере; Флорентина, која је заменила Маријету у позоришту Порт-Сен-Мартен; Флорина и Матифа, Коралија и Камизо. Од четири сата, кад је излазио из своје благајне, забављао се је до пола ноћи; јер би се увек нашла нека партија састављена унапред, нека добра вечера коју би неко давао, неко коцкарско вече или неки супе. Филип се тада налазио у своме елементу. Овај карневал, који потраја осамнаест месеци, не прође без брига. Лепа Мари-

јета, код свога првог наступа у Опери, у јануару 1821, очара једног од најсјајнијих војвода двора Луја XVIII. Филип покуша да се бори против војводе; али и поред нешто среће у игри, њега његова страст натера да поводом обнављања претплате у априлу сегне руком у благајну листа. У мају је већ дуговао једанаест хиљада франака. Тога кобног месеца Маријета отпутова у Лондон, да би искористила лордове за време док је имала да се гради привремена дворана Опере, у палати Шоазел, у Пелтијеовој улици. Несрећни Филип био је доспео дотле, као што то обично бива, да је волео Маријету и поред њених очигледних неверстава; али она је у њему увек гледала само суровог војника, без духа, и своју прву лествицу на којој није хтела да остане дуго. Стога, предвиђајући тренутак кад Филип неће имати новаца, играчица је умела да себи освоји нове подршке у новинарству, које су је ослобађале потребе да се држи Филипа; поред свега тога, она је осећала захвалност својствену оним врстама жена према ономе који јој је први, тако рећи, уклонио с пута тешкоће ужасне позоришне каријере.

Присиљен да своју страшну љубазницу пусти у Лондон без себе, Филип се врати у свој зимовник, да употребимо његов израз, и опет дође у Мазаренову улицу и у своје поткровље; ту су га салетале мрачне мисли и јутром и вечером. Он осети у себи немогућност да живи друкче него што је живео последњу годину дана. Раскош који је владао код Маријете, вечере и закуске, вечерње друштво иза кулиса, весело расположење духовитих људи и новинара, чињеница да се о њему на неки начин го-

ворило, па сва голицања која су одатле потицала за његова чула и његову таштину, тај живот који се налази само у Паризу и који пружа свакога дана нешто ново, постао је за Филипа више него навика; он је за њега претстављао потребу, као дуван и ракија. Зато он увиде да неће моћи да живи без ових беспрекидних уживања. Идеја самоубиства прође му кроз главу. Не због мањка који је имао да се открије у његовој благајни, него због немогућности да живи са Маријетом и у атмосфери задовољстава у којима је трептао од радости већ годину дана. Пун оваквих мрачних мисли, он дође први пут у атеље свога брата, кога нађе где ради, у плавој блузи, на копирању слике за једног трговца.

— Тако се, дакле, праве слике? — рече Филип, да би ушао у ствар.

— Не, — одговори му Жозеф, — овако се слике копирају.

— Колико ти то плате?

— Ех, никад доста, две стотине и педесет франака; али на овај начин проучавам манир мајстора, учим се сам и откривам тајне заната. Оно је једна од мојих слика, — рече му, показујући врхом своје кичице на једну скицу чије су боје биле још влажне.

— Па колико зарадиш годишње, сада?

— На моју несрећу, мене још увек познају само сликари. Помаже ме Шинер, који треба да ми осигура радове у дворцу Прел. Тамо ћу да идем у октобру, да радим арабеске, оквире и орнаменте, које ће да ми плати врло добро гроф де Серизи. Са овим старудијама, са поруџбинама које примам од трговаца, моћи ћу отсада да истерам по осамнаест сто-

тина до две хиљаде франака, кад платим све трошкове. Ама, на следећој изложби, изложићу ено ону слику; па ако се допадне, ја сам на коњу; моји пријатељи су задовољни са њом.

— Ја се у то не разумем, — рече Филип благим гласом, који натера Жозефа да га погледа.

— Шта ти је? — упита уметник брата кад га виде како је блед.

— Хтео бих да знам за колико би ми времена направио мој портрет.

— Па ако бих стално радио и ако би време било ведро, за три или четири дана био бих готов.

— То је сувише дуго, ја имам на расположењу само овај дан. Моја једна мајка толико ме воли да сам хтео да јој оставим своју слику. Доста о томе.

— Значи да ти опет идеш некамо?

— Идем да се више не вратим, — рече Филип правећи весело лице.

— А, тако. Шта ти је Филипе, пријатељу мој? Ако је нешто озбиљно, ја сам човек, ја нисам глупак, ја се спремам за сурове борбе; па ако ствар треба држати у тајности, ја умем и то.

— Је ли сигурно?

— Часна реч.

— Никоме ништа нећеш рећи?

— Никоме.

— Онда добро, ја ћу да се устрелим.

— Ти! Значи да ћеш да се убијеш?

— Убићу се.

— А зашто?

— Узео сам из касе једанаест хиљада франака, а сутра треба да полажем рачуне; моја кауција спашће на половину; наша једна мајка остаће са шест стотина франака прихода. Али, то није ништа, ја бих доцније могао да јој вратим цео иметак; него сам осрамоћен! А ја нећу да живим под срамотом.

— Нећеш бити осрамоћен ако вратиш новац, али ћеш изгубити место; остаће ти само још пет стотина франака од твога крста, а са пет стотина франака може се живети.

— Због Бога! — рече Филип и сиђе брзо, не хотећи ништа више да чује.

Жозеф напусти атеље и сиђе код мајке на ручак; али Филипова исповест била му је покварила апетит. Он позва Декоанку у страну и саопшти јој страшну новост. Стара жена јаукну тако страшно да јој испаде из руку чанче са млеком, и баци се на једну столицу. Агата дотрча. Од једног јаука до другог, кобна истина морала је да буде откривена једној мајци.

— Он да се огреши о част! Бридовљев син да узме новац из благајне која му је поверена!

Удовица задрхта целим телом, очи јој се исколачише, затим укочише, па седе у столицу и бризну у плач.

— А где је он? — повика кроз јецање. — Можда се бацио у Сену!

— Не треба да очајавате због тога што је сиромах младић наишао на једну неваљалу жену, и што га је она навела на лудости, — рече Декоанка. Боже мој, то није редак случај. Филип је до свога повратка доживео толико несрећа и имао тако мало прилика да буде срећан и вољен да се не треба чудити што се заљубио у онакво створење. Све страсти

воде у крајности! И ја у свом животу могу да учиним себи један прекор те врсте, па ипак се сматрам часном женом! Једна једина грешка не чини порока! И онда, на крају, не греше само они који ништа не раде!

Очајање толико саломи Агату, да Декоанка и Жозеф беху приморани да умањују Филипову грешку, говорећи како се у свима породицама догађају сличне бруке.

— Али њему је двадесет и осам година, — повика Агата, — и он више није дете.

Страшна реч, и која открива колико је јадна жена мислила на владање свога сина.

— Уверавам те, мајко, да је он мислио само на твој бол и на неправду коју ти наноси, — рече јој Жозеф.

— Ах, Боже, нека се врати! Нека живи! Праштам му све! — повика јадна мајка, којој се указа страшна слика Филипа како га извлаче мртва из воде.

Мучан тајац завлада за неколико тренутака. Дан прође у најсвирепијој неизвесности. Све троје су трчали на прозор салона на најмањи шум и упуштали се у безброј нагађања. За време док је његова породица очајавала, Филип је мирно доводио у ред своју благајну. Он је имао смелости да каже, полажући рачуне, да је једанаест хиљада франака задржао код себе из страха од какве несреће. Око четири сата изађе нитков из канцеларије, пошто узе из благајне још пет стотина франака, и попе се хладно у коцкарницу, где није залазио откако је заузимао своје ново место; јер он је био добро схватио да благајник не може да посећује играчнице. Овај бећар није

живео без рачунице. Његово позније држање показаће, уосталом, да је он више био налик на свога деду Ружеа, неголи на свога честитог оца. Можда би од њега био добар генерал; али у свом приватном животу он је био један од оних темељитих зликоваца који заклањају своје потхвате и своја рђава дела за штит законитости и под скровито окриље породице. Филип сачува сву своју хладнокрвност у овом последњем потхвату. Најпре поче да добива, и дотера до своте од шест хиљада франака; али се даде завести жељом да једним ударцем ликвидира своју неизвесну ситуацију. Пошто сазнаде да је црна боја изашла на рулету шеснаест пута, он напусти број тридесет и четрдесет; сецова пет хиљада франака на црвену боју, кад црна изађе по седамнаести пут. Пуковник тада стави банкноту од хиљаду франака на црну боју, и доби. И поред ове чудноватe склоности случаја, Филипова глава била је већ уморна; и ма да је он то осећао, хтео је да продужи; али пророчанско чуло, које слушају играчи, и које се јавља као мућа, било се већ покварило. Наступише прекидања, која су кобна за играче. Видовитост, једнако као и зраке сунчанице, има учинка само онда ако долази у чврстој правој линији: она одгонета једино кад гледа нетремице, а помрачује је несталност среће. Филип изгуби све. После овако јаких искушења, најбезбрижнији дух, као и најнеустрашивији, скљока се. Зато је Филип, кад се је вратио кући, мислио утолико мање на своје обећано самоубиство уколико никада није ни хтео да се убије. Он више није мислио ни на своје изгубљено место, ни на своју начету кауцију, ни на своју мајку, ни на Маријету, узрок

своје пропасти; кретао се као у сну. Кад уђе, његова уплакана мајка, Декоанка и његов брат скочише му око врата, загрлише га и посадише га радосно поред ватре.

— Гле, — помисли он, — наговештење је учинило своје.

Ово чудовиште заузе сада утолико лакше став који је одговарао прилици, уколико га је боравак у играчници био дубоко узбудио. Кад виде свог свирепог мезимца како је блед и испијен, јадна мајка клекну на колена, поче да му љуби руке, да их меће себи на груди и да га гледа дуго очима пуним суза.

— Филипе, — рече му пригушеним гласом, — обећај ми да се нећеш убити, а ми ћемо све заборавити.

Филип погледа у свог тронутог брата и у сузе у оку госпође Декоан, па рече у себи:

— Ово је добар свет!

Затим узе мајку, придиже је, посади је себи на колена, привину је себи на срце и рече јој на уво, грлећи је:

— Ти ми дајеш живот по други пут!

Декоанка нађе средстава да приреди одличну вечеру, да послужи уз јело две боце старог вина и мало ликера са острва, богатство које је потицало још из њених негдашњих резерви.

— Агата, треба му допустити да попуши своју цигару! — рече Декоанка при крају обеда.

И пружи Филипу кутију са цигарама.

Два јадна створења уображавала су да ће њихов делија, ако му допусте сва његова задовољства, заволети кућу и остати у њој, па зато обадве покушаше да се навикну на дим дувана кога су се гнушале.

Ту огромну жртву Филип није ни приметио... Сутрадан је Агата била старија за десет година. Пошто су је стрепње биле прошле, дошла су размишљања, и јадна жена није могла да склопи ока целе оне ужасне ноћи. Имала је да спадне на шест стотина франака прихода. Као све гојазне и јешне жене, Декоанка, која је имала некакав јогунаст катаричан кашаљ, постајала је исувише теретна: њен ход по степеницама одјекивао је као ударци цепаницом; могла је, дакле, да умре свакога тренутка; и са њом да ишчезне и четири хиљаде франака. Зар није било смешно рачунати на тај извор? Шта да почне? Куда да се дене? Решена да радије иде да буде болничарка него да падне на терет својој деци, Агата није ни мислила на себе. Али, шта ће да ради Филип кад спадне само на пет стотина франака од свога официрског крста легије части? Дајући већ једанаест година по хиљаду талира годишње, Декоанка је била исплатила свој дуг скоро двапута и продужавала је да жртвује интересе свога унука интересима породице Бридо. Иако су сви часни и строги назори Агатини били грубо повређени овом ужасном несрећом, она је ипак говорила у себи:

— Јадни дечко, зар је он крив? Остао је веран својој заклетви. Ја сам крива што га нисам оженила. Да сам му нашла неку жену, он се не би везао са оном играчицом. Он је тако снажног састава!...

Стара трговкиња такође је размишљала, за време ноћи, о начину како да се спасе част породице. Кад је свануло, устала је из кревета и ушла у собу своје пријатељице.

— Није ни ваше ни Филипово да расправљате о тој деликатној афери, — рече јој она. — Ако су наша два стара пријатеља, Клапарон и ди Бриел, умрли, остаје нам чика-Дерош, који има добру главу, и ја ћу да одем јутрос до њега. Дерош ће рећи да је Филип жртва поверења у пријатеља, и да је због своје слабости у тим стварима потпуно неспособан да води једну благајну. Ово што му се догађа данас могло би и да се понови. Филип ће радије дати оставку; он, дакле, неће бити отпуштен.

Кад виде да ће част њеног сина бити покривена овом лажју из нужде, барем у очима странаца, Агата загрли Декоанку, која одмах оде да заташка ову ужасну аферу. Филип је, међутим, спавао сном праведника.

— Лукава је стара! — рече он смешећи се, кад му Агата саопшти зашто је ручак задоцнио.

Стари Дерош, последњи пријатељ двеју сиротих жена, који се, и поред крутости свога карактера, стално сећао да га је наместио Бридо, извршио је као вешт дипломата деликатну мисију коју му је поверила Декоанка. Дошао је да вечера са породицом и да каже Агати да оде сутра на државну благајну у улици Вивијен, да потпише пренос дела продане ренте и повуче купон од шест стотина франака који јој је још остао. Стари чиновник није напустио напуштени удовички дом док није добио Филипов потпис на молбу министру рата, којом Филип тражи да буде враћен у кадар редовне војске. Дерош обећа двема женама да ће пратити молбу кроз сва одељења министарства рата и да ће искористити и по-

беду војводину над Филипом код играчице, само да добије потпору тога великаша.

— Неће проћи ни три месеца а он ће бити потпуковник у пуку војводе де Мофриње, и ви ћете га се решити на тај начин.

Дерош изађе обасипан благословима двеју жена и Жозефовим. Што се тиче листа, он је после два месеца престао да излази, као што је Фино био предвидео. Тако је Филипова грешка постала без икаква значаја за друштво. Али Агатино материнство задобило је најдубљу рану. Пошто је њена вера у сина била једном уздрмана, она је живела у вечитом страху, измешаном задовољствима које би имала кад би видела да се њена злокобна наслућивања не би обистинила.

Кад људи обдарени физичком храброшћу, али кукавице и сићушни у моралном погледу, какав је био Филип, виде да ствари око њих попримају свој редован ток и после катастрофе у којој се њихова честитост срозала скоро на ништа, онда љубазност породице или ласкаве речи делују на њих само као потстрек да и даље остану онакви какви су. Они онда рачунају и са некажњивошћу: њихов изопачени дух, њихове задовољене страсти наводе их да размишљају о томе како су успели да изиграју друштвене законе, и они онда постају ужасно вешти. После петнаест дана, пошто поново постаде залудан и докон човек, Филип се неминовно врати своме каванском животу, својим дугим партијама билијара са пунчом, својим ноћним седељкама у коцкарници, где би у згодном тренутку ризиковао понеки ситан улог и извукао понеку добит, која му је била довољна да про-

дужи свој неуредан живот. На изглед штедљив, да би боље заварао своју мајку и госпођу Декоан, он је носио скоро мастан шешир, олињао унаоколо и по рубовима, искрпљене чизме, излизан реденгот, на коме се једва видела његова црвена розета, потамнела услед дугог боравка у запучку и замазана мрљама од ликера и од кафе; своје зеленкасте рукавице од јелење коже носио је већ дуго; а свој сатенски оковратник мењао би истом онда кад би му постао налик на сукију. Маријета је била једина љубав овога делије; зато му је издаја ове играчице много отврднула срце. Кад би случајно дошао до каквог неочекиваног добитка, или кад би вечеравао са својим старим другом Жирудоом, Филип се је обраћао уличним девојкама са неком врстом буновног презира за цео спол. Иначе је био уредан, ручавао је и вечеравао код куће, и враћао се кући сваке ноћи око једног сата. Три месеца оваквог страшног живота повратише извесно поуздање сиротој Агати.

Што се тиче Жозефа, који је радио на величанственој слици која му је донела глас, он је живео у своме атељеу. Зато што је имала поверење свога унука, Декоанка, која је и иначе веровала у Жозефову славу, обасипала је сликара материнским нежностима; доносила му је изјутра доручак, трчкарала је у град кад би њему нешто затребало — чистила му је чизме. Сликар се појављивао само на вечери, а остатак његових ноћи припадао је његовим пријатељима из удружења. Иначе је читао много и прибављао себи оно дубоко и солидно образовање које човек може да стекне једино сам собом, а коме су се посвећивали сви људи од талента између двадесет

и тридесет година. Пошто је Жозефа ретко виђала и није имала са њим никаквих брига, Агата је живела само кроз Филипа, који јој је једини прибављао ону наизменичност пробуђених страхова и примирених ужаса која је у извесној мери храна осећајном животу и потреба материнству исто толико колико и љубав. Дерош, који је обилазио удовицу свога бившег старешине и пријатеља отприлике једанпут недељно, улевао јој је наду: војвода де Мофриње затражио је Филипа за свој пук, а министар рата наредио је да му се поднесе извештај о њему; и како се Бридовљево име не налази ни на једној полицискоj листи, ни у једном судском досијеу, Филип ће првих месеци идуће године примити решење о распореду и реактивирању. Да би успео у своме потхвату, Дерош је ставио у покрет сва своја познанства; из обавештења која је добио у полицискоj дирекцији сазнао је да је Филип сваке вечери ишао у коцкарницу, па помисли да ту тајну треба да повери само госпођи Декоан, са молбом да припази на будућег пуковника, јер би један скандал могао све да упропасти; за моменат, министар рата неће се упуштати у то да испитује да ли је Филип коцкар. А кад једном буде под заставом, пуковник ће већ да се отресе једне страсти која се родила у доколици. Агата, која увече није имала више никога, молила се Богу поред ватре, док је Декоанка бацала сама себи карте, објашњавала сама себи своје снове и изводила враџбине у вези са својим улозима. Ова упорна коцкарка никада није пропуштала ниједно вучење; она се држала свога терна, који још није био изашао. Тај терно је ускоро имао да на-

врши двадесет и једну годину, да постане пунолетан. Стара деоничарка полагала је велике наде у ту детињасту случајност. Један од бројева остајао је у бубњу откако је основана лутрија; зато је Декоанка полагала неизмерно много на тај број и на све комбинације његових трију цифара. Последњи душек њеног кревета служио је јадној старици као остава за њене уштеђевине; она га је рашивала, стављала у њега златнике које би откинула од својих потреба, и затим га опет ушивала. Хтела је да код последњег парйског вучења стави сву своју уштеђевину на комбинације свог омиљеног терна.

Ова страст, коју сви изреда осуђујемо, никада није проучавана. Нико у њој није видео опијум беде. Зар ова лутрија, та највећа чаробница света, не даје управо чаробне наде? Игра рулета, који открива пред очима играча масе злата и уживања, траје само толико колико и мука; а лутрија, међутим, даје пет дана живота тој величанственој муњи. Која је то друштвена сила која данас може за четрдесет петпараца да вас учини срећним пуних пет дана и да вам дâ да уживате у машти све благодети цивилизације? Дуван, тај порез који је хиљаду пута неморалнији од коцке, разара тело, нагриза интелигенцију, заглупљује нацију; док лутрија не изазива ни најмање зло те врсте. Та страст била је, уосталом, неминовно регулисана и размаком који је делио вучења и тиме што је сваки играч имао своје омиљено место у коме је играо. Декоанка је играла само париско. У нади да ће да доживи победу броја који је играла већ двадесет година, она је себи наметала ужасна одрицања, само да би могла да суделује у

последњем годишњем вучењу. Кад би имала неразумљиве снове, јер сви снови нису одговарали бројевима лутрије, она би ишла да их исприча Жозефу; јер је он био једино биће које ју је слушало, и које при томе не само да ју није грдило, него јој је говорило и оне нежне речи којима уметници ублажују духовне настраности. Сви велики таленти поштују и разумеју истинске страсти; они их објашњавају, и налазе им корење у срцу или у глави. По Жозефу, његов брат волео је дуван и пиће, његова стара мама Декоанка волела је терна, а његова мајка, волела је Бога, Дерош син, — парнице, Дерош отац, опет, да пеца рибу. Сваки човек, говорио је он, воли понешто. Он је, ето, волео у свему оно идеално лепо: поезију Бајронову, сликарство Жериковљево, музику Росинијеву и романе Валтера Скота.

— Свако има свој укус, бакице, — узвикну он. — Само, ваш терно нешто много оклева.

— Изаћи ће он, и ти ћеш постати богат, и мој мали Бигзиу такође!

— Дајте све вашем унуку, — одврати Жозеф. — Уосталом, радите како знате!

— Ех, само ако он изађе, биће га доста за све! Пре свега, ти ћеш добити један леп атеље и моћи ћеш да идеш на Италијански булевар да платиш своје моделе и свога трговца бојама. Знаш ли ти, сине, — рече му она, — да није лепа улога коју си ми дао на оној слици?

Из штедње, Жозеф је Декоанку употребио као модел за своју дивну слику младе куртизанке, коју једна стара жена доводи једном млетачком сенатору. Та слика, једно од ремек-дела модерног сликарства,

за коју је сам Грос помислио да је Тицијанова, одлично припреми младе сликаре да увиде и признају Жозефу првенство на изложби 1823.

— Они који вас познају знају добро ко сте ви, — одговори јој он весело, — а зашто да се узнемиравате због оних који вас не познају?

Уназад једну дванаестину година Декоанка је попримила зреле тонове пегаве ускршње јабуке. Боре су јој се направиле по целом телу, које је постало хладно и млохаво. Њене очи, пуне живота, изгледале су загрејане неком још младом и живом мишљу, која је утолико пре могла да претставља пожуду уколико у коцкара увек има нечег пожудног. На њеном пуначком лицу оцртавали су се трагови дубоког претворства и једне скривене мисли закопане дубоко у срцу. Њена страст захтевала је тајност. У покретима њених усана било је нешто знакова прождрљивости. И зато, иако је то била честита и изванредна жена, као што је познајете, око се на њој могло да превари. Претстављала је дакле, изванредан модел за стару жену коју је Бридо хтео да наслика. Коралија, млада глумица узвишене лепоте, која је умрла у цвету младости, љубазница једног младог песника, једног пријатеља Бридовљева, Лисјена де Рибанпре, дала му је идеју за ту слику. За то лепо платно изнесоше да је пастиш, иако су на њему управо сјајно постављена три портрета. Мишел Крестјен, један од младих људи из дружине, дао је сенатору своју републиканску главу, по којој је Жозеф набацао неколико тонова зрелости, исто онако као што је искривио израз Декоанкина лица. Та велика слика, која је имала да направи толико буке, и која је изазвала толико

мржње, толико љубоморе и дивљења за Жозефа, била је само скицирана; али присиљен да прекине рад на њој зато да би се прихватио поручених послова, од којих је живео, он је пресликавао слике старих мајстора и упознавао се са њиховим начином рада; стога је његова кичица била једна од најшколованијих. Његов уметнички здрави разум навео га је на мисао да сакрије од Декоанке и од своје мајке зараде које је почео да сабире, јер је видео да и једној и другој прети пропаст од Филипа и од лутрије. Она хладнокрвност коју је војник показивао за време своје несреће, она рачуница сакривена плаштом самоубиства који је Жозеф разоткрио, сећање на грешке почињене у каријери коју није морао да напусти, па најпосле и најситније појединости у понашању његовог брата коначно су отвориле очи Жозефу.

Ретки су сликари без ове уочљивости: заузети по читаве дане у тишини својих атељеа пословима поред којих мисао остаје слободна у извесној мери, они личе помало на жене; њихов дух може да се бави ситним догађајима из живота и да им открива скривени смисао. Жозеф је купио један од оних величанствених ковчега за које мода још није знала, да њиме украси један кутак свога атељеа, на који је падала светлост и треперила по барељефима, дајући пуни сјај оном ремек-делу мајстора шеснаестог века. Он откри у њему једну малу скривницу, па поче да слаже у њу уштеђевину, да му се нађе у невољи. Са поверљивошћу која је својствена правим уметницима, он је новац који би себи одредио за месечни трошак остављао обично у једну мртвачку главу која се налазила у једној прегради ковчега. Отка-

ко се његов брат вратио у кућу, он је стално наилазио на несразмер између цифре својих издатака и остављеног новца. Стотину франака одређених за текући месец изветравало је невероватно брзо. Кад од њих не нађе више ништа, а пошто није био потрошио више од четрдесет до педесет франака, он рече у себи за први пут:

— Изгледа да су моје паре стекле ноге!

Али други пут, он припази на своје издатке; но узалуд је рачунао, као Робер Макер, шеснаест и пет су двадесет и три, никако да ухвати рачуна. Када је по трећи пут утврдио једну овећу грешку, он је саопштио своју невољу старој Декоанки, за коју је осећао да га воли оном материнском, нежном и пуном поверења, безазленом и заносном љубављу која је недостајала његовој мајци, ма како да је она добра, а која је уметнику у његовим првим почецима била исто тако потребна као што је квочка потребна пилићима док не стекну перје. Само њој могао је да повери своје ужасне сумње. У своје пријатеље био је сигуран као у самога себе, а Декоанка му сигурно није узимала новац за своју лутрију; а кад јој он ово овако саопшти, једна жена грчевито стеже руке; дакле, једино је Филип могао да буде тај домаћи лопов.

— Зашто не иште од мене ако му што треба? — повика Жозеф, узимајући боје са дашчице и мешајући тонове а да то није ни примећивао. — Зар бих га ја одбио, ако би затражио новаца?

— Али то значи опљачкати једно дете! — повика Декоанка, на чијем се лицу показа најдубље гнушање.

— Не значи, — прихвати Жозеф, — он то може, он је мој брат, моја кеса је и његова; али морао је да ме обавести.

— Остави јутрос једну одређену своту у металу, и не дирај у њу, — рече му Декоанка; — ја ћу знати ко долази у твој атеље, и ако буде долазио само он, онда ћеш бити начисто.

Већ сутрадан Жозеф се на онај начин осведочио о присилним позајмицама које је од њега узимао његов брат. Филип је улазио у атеље када Жозефа није било тамо и узимао је мање своте које су му биле потребне. Уметник се побоја за своје мало имање.

— Чекај, чекај, укебаћу ја тебе, јуначино моја! — рече Жозеф Декоанки смешећи се.

— И добро ћеш учинити; ми морамо да га поправљамо, јер се је, и мени дешавало да нађем понекад мањак у свом буџелару. Али, јадан дечко, треба му дувана, навикао се на њега.

— Јадан дечко, јадан дечко! — продужи уметник. — Ја се помало слажем са Филжансом и са Бигзиуом: Филип нас стално вуче за нос; упетља се у побуне и треба га послати у Америку, и то кошта мајку дванаест хиљада франака; не уме ништа да нађе у шумама новог света, и његов повратак кошта колико и одлазак. Зато што је поновио неком генералу две Наполеонове речи, Филип мисли да је велик војник и да мора да се пући на Бурбонце; међутим, он се забавља, он путује, он хода по свету; али ја се не дам заварати његовим несрећама, он има изглед човека коме је свугде само најбоље! Моме делији се нађе одлично место, а он проводи Сарданапалов живот са неком девојком из Опере, па проневери новац

једног листа и кошта наше мајку нових дванаест хиљада франака. Одиста, што се мене тиче, мени је свеједно; али, Филип ће јадну жену да доведе до просјачког штапа. Он мене сматра за ништа, јер ја нисам био гардиски драгон! А можда ћу ја бити онај који ће издржавати ону добру драгу мајку, док ће наш војничина, ако настави овако, завршити ко зна како. Мени је Бигзиу говорио: „Твој брат је опасан лакрдијаш!" И видите, ваш унук је имао право: Филип ће измислити некакову лудорију у којој ће бити компромитована част породице, и требаће наћи нових десет или дванаест хиљада франака! Он се коцка свако вече, а кад се враћа кући пијан као ћускија, испадају му по басамацима обележене карте, које су му служиле за означавање реда црвених и црних. Чича Дерош се труди да врати Филипа у војску, а ја мислим, части ми, да ће он бити очајан ако морадне поново да служи. Ко је могао веровати да ће од једног дечка који има онако лепе, плаве и сјајне очи, и лице као витез Бајар, постати обична вуцибатина?

И поред уздржљивости и хладнокрвности са којима је Филип стављао на коцку своје добити, он је доживљавао с времена на време оно што играчи називају великим губицима. Гоњен неодољивом жељом да има вечерњи улог од десет франака, он је поткрадао у кући новац свога брата, новац који би Декоанка негде упустила и новац своје мајке. Већ једанпут је сирота удовица имала у свом првом сну једно страшно виђење. Филип је ушао у њену собу и узео из џепова њене хаљине сав новац који се у њима нашао. Агата се направила да спава, али

је зато остатак ноћи провела у сузама. Ствар јој је била јасна. „Једна грешка не чини порока", рекла је Декоанка; али после сталних понављања, порок је постао очигледан. Агата више није имала у што да сумња, њен најдражи син није имао ни обазривости ни части. Сутрадан по овом ужасном виђењу, после ручка, пре него што ће Филип да оде, она га је одмамила у своју собу, да га замоли као Бога да иште од ње новац кад му устреба. Али он сада поче да га иште тако често, да Агата за петнаест дана потроши сву своју уштеђевину. И нађе се без марijаша. Намеравала је да нешто ради; неколико вечери расправљала је са Декоанком о томе на који би начин могла да дође до прихода сопственим радом. Већ је једна мајка ишла и код Оца породице, да тражи да израђује везове, који посао доноси отприлике двадесет петпараца дневно. И поред дубоке дискретности своје заовичине, Декоанка је ипак одгонетнула разлоге те Агатине жеље да женским ручним радом заради нешто новаца.

Промене на Агатиној физиономији говориле су, уосталом, довољно речито: њено свеже лице се сушило, на слепоочницама и на јабучицама лепила јој се кожа, а чело јој се наборало; њене очи губиле су свој сјај. Очевидно, нека унутрашња ватра ју је изједала, она је плакала по ноћи; али што јој је задавало највише јада, то је била потреба да ћути о својим болима, о својим патњама, о својим стрепњама. Никада не би заспала пре него што би се Филип вратио, чекала је кад ће да наиђе улицом. Проучавала је промене у његовом гласу, у његовом ходу, говор његовог штапа док би се вукао по калдрми:

ништа њој није било непознато; она је знала до кога је степена Филип пијан, и дрхтала је слушајући га како посрће уз степенице. Једне ноћи покупила је на њима златнике на месту на коме се Филип био сручио. Кад би пио и добио, глас би му био промукао, а штап би му се вукао по земљи; али кад би изгубио, у ходу би му било нечег сувог, отсечног, и помамног; певуцкао би јасним гласом, и носио штап окренут према горе, у ставу мирно. Кад би добио, његово држање за ручком, било би весело и скоро срдачно; шалио би се незграпно, али би се шалио са Декоанком, са Жозефом и са својом мајком; кад би изгубио, напротив, био би мрачан, и улевао би страх својим кратким и испрекиданим говором, својим строгим погледима, својом жалостивошћу. Разузданн живот и употреба алкохола мењали су из дана у дан физиономију која је некада била тако лепа. Жиле на лицу поцрвенеле су од навале крви, црте одебљале, очи су губиле трепавице и сушиле су се. Најпосле, зато што је мало водио бригу о својој личности, Филип је почео да одише кужним испаравањем крчме и мирисом блатњавих чизама, у кому би и онај ко га не познаје видео знаке разузданог ноћног живота.

— Ви бисте морали да се пресвучете од главе до пете, — рече Декоанка Филипу првих дана месеца децембра.

— А ко ће да ми купи одело? — одговори јој он опорим гласом. — Моја сирота мајка нема више ни паре; ја примам пет стотина франака годишње... Да се оденем, требало би ми годишња пензија, а ја сам своју пензију заложио за три године!...

— А зашто? — рече Жозеф.

— Један дуг части. Жирудо је узео хиљаду франака од Флорентине, да их мени позајми... Ја нисам богзна како обучен, то је тачно; али кад се сетимо да је Наполеон на Светој Јелени, и да продаје своје сребрне ствари да би могао да живи, онда војници који су му остали верни могу да иду босоноги, — рече он показујући на своје чизме без пета.

И изиђе.

— Није он рђав младић, — рече Агата, — он има племенита осећања.

— Човек може да воли цара и да опет пази на себе, — рече Жозеф. — Кад би он водио бригу о себи и о својој одећи, он не би изгледао као просјак!

— Жозефе, твоме брату треба прогледати кроз прсте, — рече Агата. — Ти радиш оно што ти хоћеш, а он свакако није на своме месту.

— А зашто га је напустио? — упита Жозеф. — Шта мари да ли су на заставама стенице Луја XVIII или кукавице Наполеона I, само ако су те заставе француске? Француска остаје Француска! Ја ћу да сликам и за црнога ђавола! Војник, ако је војник, треба да се бори из љубави према занату. Да је мирно остао у војсци, данас би био генерал...

— Ви сте неправедни према њему, — рече Агата. — Твој отац, који је обожавао цара, дао би му за право. Али, најпосле, он је пристао да се врати у војску! Бог сам зна колико јада задаје твоме брату један поступак који он сматра издајом.

Жозеф се диже да пође у свој атеље, али га Агата узе за руку и рече му:

— Буди добар према своме брату, он је тако несрећан!

Кад се уметник врати у свој атеље, и са њим Декоанка, која му је успут говорила да поштеди осетљивост своје мајке и упозоравала га на то колико се она променила, и колико унутарњих патњи крије у себи та промена, они тамо затекоше Филипа, на своје велико изненађење.

— Жозефе, малињу мој, — рече му он доста слободно, — мени треба новаца. Лулу му његову, дугујем тридесет динара цигара своме дуванџији, и не могу никако да прођем испред те проклете дуванџинице а да му их не платим. Већ десет пута сам му обећавао.

— Е лепо, то ми се допада, — одговори Жозеф, — узми из мртвачке главе.

— Али, узео сам већ све, синоћ, после вечере.

— Било је четрдесет и пет франака. . .

— Па да, толико ми је управо требало, — одговори Филип, — нашао сам их. Да нисам рђаво урадио? — продужи он.

— Не, пријатељу мој, не, — одговори уметник. — Кад би ти био богат, ја бих учинио што и ти; само, пре него што бих узео ,упитао бих те да ли си сагласан.

— Вређа то човека кад мора да ište, — прихвати Филип. — Ја бих више волео да ти мени узмеш овако као ја теби, без иједне речи: то значи поверење. У војсци, кад умире један друг који има добре чизме, други, који има слабе, замени се са њим.

— Да, али му их не узима док је жив!

— То су ситнице, — продужи Филип слежући раменима. — Значи да ти немаш новаца?

— Немам, — рече Жозеф, не хотећи да покаже своју скривницу.

— Кроз неколико дана бићемо богати, — рече Декоанка.

— Да, ви верујете да ће ваш број изаћи двадесет петога, на париском вучењу. Мораћете да положите лавовски улог, ако хоћете да нас све обогатите.

— Један сам терно од две стотине франака доноси три милиона, без амба ни одговарајућих појединачних згодитака.

— За петнаест хиљада пута улог, да, треба вам тачно две стотине франака! — повика Филип.

Декоанка се уједе за језик; избацила је једну несмотрену реч. Одиста, Филип се питао на степеницама:

— Где може да крије ова стара вештица свој новац за улоге? То је пропао новац, а ја бих га употребио тако паметно! Са четири улога по педесет франака може се однети двеста хиљада франака! И то је мало сигурније од једнога терна!

Он је у мислима тражио где би могла да буде та евентуална скривница госпође Декоан. Уочи празника је Агата ишла у цркву и остајала тамо дуго: сигурно се исповедала и припремала за причест. Било је уочи Божића, Декоанка је свакако морала да иде по ђаконије за Бадње вече; али можда ће она у исто време и да положи свој улог. Лутрија је имала вучење сваких пет дана, са извлачењима у Бордоу, у Лиону, у Лилу, у Стразбуру и у Паризу. У парискоj

лутрији вучење је почињало сваког 25-ог у месецу, а листе су закључиване 24-ог у поноћи. Војник проучи све ове околности и стаде да мотри. Око подне се врати у стан, из кога је Декоанка била изашла; али она је била понела са собом кључ. То, међутим, није претстављало никакву тешкоћу: Филип се направи као да је нешто заборавио и замоли вратарку да оде лично по бравара, који је становао у близини, у улици Генего, и који дође да отвори врата. Прва мисао војникова задржа се на кревету: распреми га, па пре него што ће да разгледа дрвенину, опипа душеке, и у последњем напипа златнике замотане у хартију. Брзо разаши платно и побра двадесет наполеона; затим, не потрудивши се ни да зашије платно, опет поспреми кревет доста вешто, тако да Декоанка не би ништа приметила.

Коцкар хитро кидну, намеран да игра у три игре, свака три часа, сваки пут само по десет минута. Прави коцкари, од 1786, од времена кад су измишљене јавне коцкарнице, велики коцкари од којих је управа страховала и који су, како се говорило по коцкарницама, јели новац банака, никада нису играли друкчије. Али, пре него што би стекли то искуство, људи су губили имања. Сва филозофија закупаца и сав њихов успех потицао је од неосетљивости њиховог бубња, од једнаких удараца званих неодлучне партије, од којих је половина остајала у банци, и од превелике нечистоте коју је допуштала власт а која се састојала у томе да су улози играча држани и плаћани само условно. Једном речи, коцка, која је одбијала део богатог и хладнокрвног играча, прождирала је имање играча који је довољно глупо тврдоглав да се да опити брзим кретањем оне машине. Банкари игре тридесет-четрдесет пролазили су скоро исто тако брзо као и рулет.Филип је најпосле стекао ону хладнокрвност главног заповедника која допушта људима да виде јасно и да суде правилно чак и усред вихора догађаја. Био је доспео до оне високе коцкарске политике од које је, узгред буди речено, живело у Паризу око хиљаду душа, које су биле довољно снажне да су могле свако вече да гледају у провалију и да их од тога не ухвати вртоглавица. Са своје четири стотине франака, Филип се одлучи да стекне иметак истога дана. Две стотине франака остави у чизму, као резерву, а две стотине задржа у џепу. У три сата дође у салон, у коме се сада налази позориште Пале-Роајал, у коме су онда банкари држали највеће суме. И после пола сата изађе са седам хиљада франака. Пође да види Флорентину, којој је дуговао пет стотина франака; пошто јој врати новац, предложи јој да после позоришта сврате на супе код Канкалске стене. Кад се враћао од ње, наврати се у улицу Сантије, у администрацију листа, да обавести свога пријатеља Жирудоа о пројектованој гала-вечери. У шест сати Филип однесе двадесет и пет хиљада франака, и изађе после десет минута, држећи се речи коју је себи био задао. Увече, око десет сати, био је већ однео око седамдесет и пет хиљада франака. После супеа, који је испао величанствено, Филип се, пијан и пун поуздања, врати око поноћи у коцкарницу. Упркос закону који је сам себи био поставио, играо је цео сат и удвостручио своје богатство. Банкари, којима је својим начином игре био измамио стотину и пе-

десет хиљада франака, гледали су га са радозналошћу.

— Да ли ће да изађе? Да ли ће да остане? — разговарали су погледима. — Ако остане, пропао је.

Филип поверова да има нарочито срећан дан, па остаде. Око три сата изјутра, стотину и педесет хиљада франака било се вратило у благајну коцкарнице. Официр, који је за време игре попио врло много грога, изађе пијан. Од хладноће која га спопаде, пиће га ухвати у највећој мери. Али један момак из радње пође за њим, придржа га и одведе у једну од оних ужасних кућа на чијим се вратима читају ове речи, исписане на фењеру: Овде се издају собе на ноћ. Момак плати рачун за упропашћеног играча, кога положише онако обучена на једну постељу, на којој остаде до божићње вечери. Управа коцкарнице имала је обзира према својим сталним гостима и према великим играчима. Филип се пробуди истом у седам сати, залепљених уста, подбула лица, и сав у нервној грозници. Захваљујући свом јаком саставу, он успе да стигне пешице до куће своје мајке, коју је и нехотице завио у црнину, у очајање, у беду и у смрт.

Уочи тога дана, пошто је вечера била готова, Декоанка и Агата чекале су Филипа скоро два сата. Селе су за сто истом у седам сати. Агата је легала скоро редовно у десет; али како је хтела да присуствује поноћној миси, оде да легне одмах после вечере. Декоанка и Жозеф остадоше тако сами, поред ватре, у оном малом салону који је служио за све, па старица замоли Жозефа да јој прорачуна њен чувени улог, њен огромни улог на њезин славни терно.

Хтела је да сецује и на амбе и на појединачне згодитке, укратко, да сједини све изгледе на успех. Пошто се старица лепо науживала у поезији тога свога потеза, пошто је истресла читаво море изобиља пред ноге свога потсвојчета и пошто му је испричала све своје снове доказујући њима извесност добитка, забрињавајући се још једино како ће да поднесе терет толике среће и како ће да је сачека од поноћи до сутрадан у десет сати, Жозефу, који није видео четири стотине франака које је требало уложити, паде на ум да је упита за њих. Старица се насмеја, и одведе га у прећашњи салон, који је сада био њена соба.

— Видећеш сад! — рече она.

Декоанка доста хитро распреми кревет, натаче наочаре, загледа у платно, виде да је рашивено, и испусти душек. Кад чу како из старе жене суну уздах из дубине душе, и као пригушен крвљу која јој навали у срце, Жозеф несвесно пружи руке старој деоничарки класне лутрије и посади је, онесвешћену, у једну наслоњачу, дозивајући мајку. Агата се диже, навуче кућну хаљину и дотрча; и при светлости лојанице притече у помоћ њени народским лековима: намаза јој слепоочнице колоњском, а чело обичном, хладном водом; запали јој перо под носом, и најпосле је поврати у живот.

— Јутрос су били овде; него их је о н узео, узело их је оно чудовиште!

— Шта? — рече Жозеф.

— Имала сам у своме душеку двадесет лујдора, то је била моја двогодишња уштеђевина. Једино је Филип могао да их узме...

— Али када? — повика јадна мајка, сва сломљена. — Он се није враћао од ручка.

— Камо среће да се варам, — узвикну старица. — Али ја сам јутрос, у Жозефову атељеу, док сам говорила о своме улогу, имала једно предосећање; погрешила сам што нисам сишла да узмем своје жалосно имање, и одмах положила свој улог. Хтела сам да то учиним, али не знам више шта ме је у томе спречило. Ах, Боже мој, а ја сам ишла да му купим цигара! . . .

— Али, стан је био затворен, — рече Жозеф. — Уосталом, то је таква гадост, да ја у то не могу да верујем. Да вас је Филип уходио, да је распорио ваш душек, да је то све унапред смислио. . . ? То не може бити!

— Ја сам их осетила јутрос кад сам спремала кревет, после доручка, — понови Декоанка.

Престрављена Агата сиђе да упита да ли се Филип враћао преко дана, и вратарка јој исприча шта је урадио Филип. Погођена у срце, мајка се поврати потпуно измењена. Бела као платно њене кошуље, кретала се као што се замишља да се крећу духови, без шума, лагано, гоњена неком надљудском, па ипак скоро механичком снагом. Носила је у руци свећњак, који ју је потпуно осветљавао и показивао њене очи укочене од ужаса. И не знајући шта чини, она је једним покретом руку била растурила своју косу себи по челу; и та околност чинила ју је тако лепом у њеном ужасу, да Жозеф оста као скамењен пред појавом ове оличене гриже савести, пред визијом овога кипа Страха и Очајања.

— Ујна, — рече она, — узмите мој стони прибор, има га за шест особа, то управо претставља своту која вам је нестала, јер новац сам ја узела, за Филипа; веровала сам да ћу моћи да га вратим пре него што ви то приметите. Ах, много ме је то болело!

Затим седе. Њене суве и укочене очи почеше сада да се помало крећу.

— Он је то направио, — рече Декоанка Жозефу сасвим тихо.

— Не, не, — продужи Агата. — Узмите мој прибор за јело, продајте га, мени је непотребан, јешћемо из вашег.

И одмах оде у своју собу, узе кутију са прибором за јело, осети да је лагана, отвори је, и нађе у њој признаницу заложног завода. Јадна мајка врисну ужасно. Жозеф и Декоанка дотрчаше, погледаше у кутију, и племенита лаж мајчина постаде узалудна. Сви троје замукоше, избегавајући и да се погледају. У том тренутку, једним скоро лудачким покретом, Агата стави себи прст на уста, да би препоручила да се држи у тајности ствар коју нико није ни хтео да разглашује. Сви троје се вратише ватри, у салон.

— Видите, децо, — повика Декоанка, — ја сам смртно погођена: мој ће терно да изађе, ја сам у то сигурна. Ја више не мислим на себе, него на вас двоје!... Филип је једно чудовиште, — обрати се заовичини, — он вас не воли нимало, поред свега онога што чините за њега. Ако се ви њега не причувате, тај бедник ће вас довести до просјачког штапа. Обећајте ми да ћете продати ваше ренте, да ћете их претворити у капитал и уложити на доживотно ужива-

ње. Жозеф има добар положај, од кога ће моћи да живи. Ако се на ово одлучите, ви никада нећете пасти на терет Жозефу. Господин Дерош хоће да отвори канцеларију своме сину. Мали Дерош (било му је тада двадесет и шест година) нашао је једно место, и он ће вам узети ваших дванаест хиљада франака на доживотну ренту.

Жозеф зграби свећу из мајчине руке и брзо отрча у свој атеље, одакле се врати са три стотине франака.

— Ево вам, бакице Декоан, — рече Жозеф старици, пружајући јој своју уштеђевину, — наше није да испитујемо шта ви радите од свога новца, ми вам дугујемо новац који вам је нестао, и ево вам га скоро у целости!

— Да узмем твоју малу уштеђевину, плод твојих одрицања, која ми задају толико бола! Јеси ли ти луд, Жозефе? — повика стара деоничарка француске краљевске лутрије, очевидно разапета између своје сурове вере у свој терно и овог дела које јој је изгледало светогрдно.

— Ах, урадите са њима што год хоћете, — рече Агата, коју поступак њеног правог сина гану до суза.

Декоанка прихвати Жозефа за главу и пољуби га у чело:

— Дете моје, немој да ме доводиш у искушење. Ето, опет бих само изгубила. Лутрија је једна велика глупост!

Никада није речено ништа више херојско у непознатим драмама приватнога живота. Па заиста, зар овај поступак није значио победу љубави над укорењеним пороком? У истом тренутку одјекнуше звона поноћне службе божје.

— А онда, већ је прошло време, — продужи Декоанка.

— Ах, — рече Жозеф, — ето вам ваших сметених рачуна!

Великодушни уметник зграби бројеве, јурну низ степенице, и отрча да положи улог. Кад Жозефа више није било у кући, Агата и Декоанка бризнуле су у плач.

— И оде, драго дете, — узвикну коцкарка. — Али ће зато њему све и припасти, јер је то његов новац!

На несрећу, Жозефу је било савршено непознато где се налазе продавнице лозова, за које су у оно време стални посетиоци знали исто тако добро као што данас пушачи знају за дуванџинице. Сликар је ишао улицама као луд, загледајући у фењере. Кад замоли пролазнике да му кажу где има каква продавница лозова, они му рекоше да су продавнице затворене, али да Перонова, у Пале-Роајалу остане понекад отворена мало дуже. Уметник сместа отрча ка Пале-Роајалу, где нађе продавницу затворену.

— Да сте стигли барем две минуте раније, могли сте да положите свој улог, — рече му један од уличних продаваца, који је стајао испод Перона, извикујући ове необичне речи: „Дванаест стотина франака за четрдесет петпараца!" и нудећи готове лозове.

При одблеску уличног фењера и светиљки каване Ротонде Жозеф добро загледа да на овим лозовима нема случајно који од бројева госпође Декоан; али не виде ниједнога, и врати се ожалошћен што је уза-

лудно учинио све што је зависило од њега да задовољи стару жену, којој исприча своје неуспехе. Агата и њена ујна одоше заједно на поноћку у цркву Сен-Жермен-де-Пре. Жозеф леже. Бадња вечера не би ни одржана. Декоанка је била изгубила главу, а Агати је била пала на срце непролазна туга. Обе жене устале су доцкан. Избило је десет сати кад је Декоанка покушала да се побрине да спреми доручак, који би готов тек у једанаест и по сати. Некако у то време, дугуљасти оквири обешени изнад лутријских радњи саопштавали су изашле бројеве. Да је Декоанка имала свој лоз, она би већ у девет и по сати била отишла у улицу Нев-де-Пти-Шан, да сазна своју срећу, о којој се решавало у једној згради поред министарства финансија, тамо где се данас налази позориште и трг Вантадур. Сваког дана вучења, радознао свет могао је да посматра како се на вратима те зграде окупљају гомиле старица, куварица и стараца, који су у оно време пружали исто тако занимљиву слику као што је данас занимљива поворка рентијера на дан исплате ренте на Главној државној благајни.

— Но, ето, сад сте много богати! — узвикну стари Дерош, улазећи баш у тренутку кад је Декоанка полако сркала свој последњи гутљај каве.

— Како? — узвикну сирота Агата.

— Па изашао је њен број, — рече он, показујући листу бројева исписаних на једној малој хартији, коју су благајници држали у стотинама примерака у једној кутији на својим тезгама.

Жозеф прочита листу. Агата прочита листу. Декоанка не прочита ништа, она се само сруши као

громом ударена; кад видеше каква промена наста на њеном лицу и кад чуше њен врисак, стари Дерош и Жозеф однесоше је брзо на кревет. Агата отрча по лекара. Навала крви сломи јадну жену, која дође себи истом око четири часа увече; стари Одри, њен лекар, нагласи одмах, да она и поред тога побољшања треба да среди своје ствари и да мисли на своје спасење. Била је изговорила само једну реч:

— Три милиона! . . .

Дерош отац, кога Жозеф обавести о свему што се догодило, са нужним ограничењима, разуме се, наведе више случајева у којима се срећа измакла играчима онога дана кад су по некој злој коби заборавили да положе свој улог; али је схватио колико такав један ударац мора да буде страховит кад долази после двадесет година истрајног играња. У пет сати, у тренутку кад је владала најдубља тишина у њиховом малом стану, и кад је болесница, коју су чували Жозеф и његова мајка, седећи једно до ногу, друго до узглавља постеље, очекивала свога унука, по кога је био отишао стари Дерош, тресак Филипових корака и Филиповог штапа одјекну на степеницама.

— Ето га, ето га! — повика Декоанка, која се усправи на своме седишту и успе да промрда својим укоченим језиком.

На Агату и на Жозефа направи дубок утисак наступ гнушања који је био тако живо спопао јадну болесницу. Изглед Филиповог модрог и изобличеног лица, његов несигуран ход, ужасно стање његових дубоко потколучених и мрачних, али ипак унезверених очију, све то потпуно оправда њихово мучно

ишчекивање, њега је немилосрдно тресла грозница, а зуби су му цвокотали.

— Беда у Прускоj! — повика Филип. — Ни хлеба ни паштета, а мени гори грло. Но, па шта је? Ђаво се увек меша у наше послове. Моја стара Декоанка је у постељи и гледа ме разрогаченим очима.

— Ћутите, господине, — рече му Агата дижући се, — и имајте барем обзира наспрам несреће коју сте ви изазвали.

— Ох! господине?... — рече он загледајући се у своју мајку. — Драга моја мајчице, то није лепо, ви, значи, више не волите вашег дечка?

— А јесте ли ви достојни да будете вољени? Зар се више не сећате шта сте јучер урадили? Зато мислите како ћете да нађете стан, са нама више нећете становати... од сутра, — продужи Агата ,— јер се налазите у таквом стању да је врло тешко...

— Отерати ме, зар не? — прихвати Филип. — Аха, ви то изигравате мелодраму о Прогнаном сину?, Види види! то ви тако схватате ствари? Е, онда сте ви сви скупа збиља нека чудовишта! Па шта сам ја то урадио? Очистио сам мало бабине душеке, и ништа више. Новац се не мење у вуну, да га ђаво носи! И у чем се састоји мој злочин? Зар она није узела од вас двадесет хиљада франака, и зар ми сви нисмо њени веровници? Ја сам се наплатио колико-толико, и то је све!

— Господе, господе! — повика старица, већ на умору, склапајући руке и молећи се.

— Ћути! — дрекну Жозеф, скочивши на свога брата и ставивши му руку на уста.

— На лево, на лево круг, сликарско дерле! — дочека Филип Жозефа, положи му на раме своју снажну руку, и окрену га и обори на једну наслоњачу. — Тако се не дотичу брци једног шефа ескадрона драгонера царске гарде.

— Али, она је мени вратила све што ми је дуговала, — повика Агата устајући, и показујући према своме сину раздражено лице. — Уосталом, то се тиче само мене; ви њу убијате! Излазите, сине, — рече, направивши један покрет од кога изнеможе, — и да ми више никада не изађете пред очи. Ви сте једно чудовиште!

— Ја њу убијам?

— Али, њен терно је изишао, — повика Жозеф, — а ти си јој украо новац који је била спремила за улог!

— Ако она цркава због једног изашлог терна, онда ја нисам онај који је убија, — одговори пијаница.

— Ама, излазите! — рече Агата, — ужас ме хвата кад вас видим. Ви носите у себи све пороке!... Господе, зар је ово мој син?

Потмуо ропац изви се из Декоанкина грла, и још више појача Агатину раздражености.

— Ја вас још увек волим, вас, своју мајку, која сте узрок свих мојих недаћа! — рече Филип. — Ви ме избацујете на Божић, на дан рођења... како му оно беше име?... Христова! Шта сте ви урадили деди Ружеу, вашем оцу, те вас је отерао и разбаштинио? Да му нисте изашли из воље, ми бисмо били богати, и ја не бих био доведен у највећу беду. Шта сте урадили вашем оцу, ви који сте једна честита

жена? Видите да и ја могу да будем честит момак, а да ипак будем најурен, и то ја који сам дика своје породице!

— Срамота! — повика Декоанка.

— Или ћеш изаћи или ћеш ме премлатити! — подвикну Жозеф, и кидиса на свог брата бесан као лав.

— Господе, Господе! — завапи Агата, устајући и хотећи да растави двојицу браће.

У том тренутку уђоше Бигзиу и Одри, лекар. Жозеф је био савладао свога брата и оборио га на земљу.

— Ти си истинска зверка, — рече му. — Не говори! или ћу те...

— Запамтићу ја ово, — рикао је Филип.

— Неко објашњавање у породици? — рече Бигзиу.

— Дигните га, — рече лекар, — он је исто тако болестан као и ова добра жена; свуците га, положите га, скините му чизме.

— Лако је то рећи, — повика Бигзиу, — али треба их расећи, ноге су му превише натекле...

Агата узе маказе. Кад расече чизме, које су се у оно време носиле преко узаних чакшира, десет златника откотрља се по патосу.

— Ето га, њеног новца! — рече Филип гунђајући. — Ја сам нека ђаволска стока, па сам, ето, заборавио на своју резерву. Па и ја сам промашио своју срећу!

Бунило ужасне грознице спопаде Филипа, и он поче да булазни. Жозефу пође за руком, уз помоћ Дероша оца, који изби изненада, и Бигзиа, да пренесе несрећника у његову собу. Доктор Одри би при-

моран да једним писамцем затражи од Милосрдне болнице лудачку кошуљу, јер је бунило било захватило такве сразмере да је настала опасност да се Филип не убије: био је побеснео. Око девет сати повратио се мир у кући. Опат Лоро и Дерош покушавали су да утеше Агату, која је непрестано плакала поред узглавља своје ујне; она их је слушала климајући главом, и ћутала упорно; Жозеф и Декоанка били су једини којима је била позната дубина и ширина њене унутрашње ране.

— Он ће се поправити, мајко, — рече најпосле Жозеф, пошто изађоше Бугзиу и Дерош отац.

— Ох! — узвикну удовица, — Филип има право: мене је мој отац проклео. Ја немам право да... Ево га, новац, — рече Декоанки, удружујући Жозефових триста франака са двеста франака нађених код Филипа. — Иди види да ти брат не жели да попије нешто, — рече Жозефу.

— Хоћете ли да одржите једно обећање које ћете дати особи која је на самртничкој постељи? — рече Декоанка, која је осећала да почиње да губи свест.

— Хоћу, бако.

— Е лепо, закуните ми се да ћете уложити ваш новац на доживотну ренту код малог Дероша. Моја рента ће вам се измаћи, и према овом што вас чујем да говорите, ви бисте допустили да вам тај бедник поједе и последњи грош...

— Кунем вам се, бако.

Стара бакалка умре 31 децембра, пет дана после тога што је примила страховити ударац који јој је нехотично задао стари Дерош. Пет стотина франа-

ка, једини новац који је још био преостао у породици, једва је дотекло да се плате трошкови око сахране удовице Декоан, која је оставила иза себе само нешто мало сребренине и намештаја. Вредност тих ствари исплатила је њеном унуку госпођа Бридо. Сведена на осам стотина франака доживотне ренте, колико јој је дао Дерош син, који је коначно преузео један посао без муштерија, и који је онда узео онај капитал од дванаест хиљада франака, Агата предаде власнику свој стан на трећем спрату и продаде сав сувишни намештај. Кад је болесник, после месец дана, почео да се опоравља, Агата му хладно објасни да су трошкови око болести појели сав расположиви новац; она ће убудуће бити приморана да ради, да би могла да живи. Замоли га најљубазније да поново прими службу и да се сам брине о себи.

— Могли сте да уштедите себи ту предику, — рече Филип, погледавши у своју мајку погледом који је потпуна равнодушност учинила хладним. — Ја сам већ увидео да ме ни ви ни мој брат више не волите. Ја сам сад сâм у свету. Тим боље!

— Постаните достојни љубави, — одговори му јадна мајка, увређена до дна срца, — па ћемо вам вратити нашу љубав.

— Глупости! — узвикну он прекидајући је.

Узе свој стари шешир са олињалим рубовима и свој штап, па навуче шешир на уши и сиђе низ степенице звиждућући.

— Филипе, куда ћеш без новаца? — повика му мајка, не могавши да задржи сузе. — Ево...

Пружи му стотину франака у злату, умотаних у хартију. Филип се успе уз степенице низ које је био сишао, и узе новац.

— Дакле, нећеш да ме загрлиш? — рече она бризнувши у плач.

Он привину мајку на груди, али без оног излива осећања који једини даје вредност пољупцу.

— А куда идеш? — рече му Агата.

— Флорентини, Жирудовљевој љубазници. Они су моји пријатељи! — одговори Филип грубо.

И оде; Агата се врати; ноге су под њом дрхтале, очи су јој биле помућене, срце уцвељено. Она паде на колена, замоли Бога да узме под своје окриље онај изрод од детета, и одрече се свога тешког материнства.

У фебруару 1822 године госпођа Бридо се сместила у соби коју је раније заузимао Филип, и која се налазила изнад кухиње њеног бившег стана. Атеље и соба сликарева налазили су се преко пута, са друге стране степеница. Видевши на што му је мајка спала, Жозеф је хтео да јој барем ту буде што је најбоље могуће. После одласка свога брата, он се умеша у уређивање поткровља, коме даде уметничко обележје. Унесе унутра један тепих. Постеља, намештена просто, али са ванредно много укуса, доби белег манастирске једноставности. Зидови, превучени неким јевтиним перкалином, али укусно одабраним и у боји која је била у складу са обновљеним намештајем, учинише овај мали дом елегантним и чистим. Жозеф постави према трему дупла врата, а изнутра један застор. Прозор прекри завесом, која је пропуштала благу светлост. Ако су прилике стерале

живот ове јадне мајке на најниже гране на које може да падне живот једне жене у Паризу, Агати је, заслугом њенога сина, било барем боље него иједној жени у сличном положају. Да би спасао своју мајку од свирепе чамотиње париског домазлука, Жозеф ју је водио сваког дана на ручак у једну гостионицу у Бонској улици, у којој је било отмених жена, посланика, људи од положаја, и где је плаћао по особи деведесет франака месечно.

Приморана једино да спрема доручак, Агата прими у односу према сину исте оне навике које је некада имала у односу према његовом оцу. И поред добронамерних лажи Жозефових, Агата најпосле сазнаде да њен ручак стаје око стотину франака месечно. Заплашена огромношћу тога издатка, и не верујући да њен син може да зарађује много новаца сликајући голе жене, она себи исходи, заузимањем опата Лороа, свога исповедника, место са седам стотина франака годишње плате у продавници лозова која је припадала графици де Бован, удовици једног шуанског старешине. Од продавница лозова, које су уступане заштићеним удовицама, могле су да живе, доста скромно, породице које би се примиле да их воде. Али, за време Рестаурације, немогућност да се у границама уставне владавине награде све услуге довела је до тога да су женама које су сматране унесрећенима даване не по једна, него по две продавнице лозова, чији су приходи претстављали вредност од шест до десет хиљада франака. У таквим случајевима, удовица генерала или племића која би била заштићена на овај начин не би водила своје продавнице сâма, него би држала пословође који би учествовали у добити. Кад су те пословође били момци, они нису могли да буду без једног помоћника; јер је продавница морала да буде стално отворена, од јутра до поноћи, а и пискарања која је захтевало министарство финансија била су, уосталом, огромна. Графица де Бован, којој опат Лоро објасни положај удовице Бридо, обећа да ће, у случају да њен пословођа оде, уступити Агати своје право; али, привремено, она одреди удовици плату од шест стотина франака. Приморана да седи у продавници већ од десет сати изјутра, сирота Агата једва је имала времена за обед. У продавницу се враћала у седам сати увече, и није излазила из ње све до пола ноћи. За време од две године Жозеф никада није пропустио ниједан дан да не дође увече по своју мајку, да је отпрати у Мазаренову улицу, а често је ишао по њу и да је поведе на ручак; његови пријатељи имали су прилике да га виде како напушта Оперу, Талијанско позориште и најсјајније салоне, само зато да би се пре поноћи нашао у улици Вивијен.

Агата ускоро доби онај једнолики уједначени начин живота у којем лица под теретом јаких душевних патњи налазе извесно олакшање. Изјутра, пошто би успремила своју собу, у којој више није било ни мачака ни птичица, она би скувала доручак на своме камину и однела би га у атеље, да тамо доручкује са својим сином. Затим би успремила Жозефову собу, угасила ватру у својој, па би прешла да ради у атељеу, поред мале гвоздене пећи. Напуштала би га чим би Жозефу дошао неки други или неки модел. Иако се није нимало разумевала у уметност ни у њена средства, њој је потпуно одговарала

дубока тишина атељеа. У овом погледу она није била направила никакав напредак и није се нимало претварала кад се је од чуда зграњавала што се толика важност придаје боји, композицији, цртежу. Кад би неки пријатељ кружока, или неки сликар, Жозефов пријатељ, као Шинер, Пјер Грасу, Леон де Лора, сасвим млади почетник кога су онда звали Мистигријем, расправљали, она би долазила да их гледа пажљиво, и ништа није схватала од оног што је изазивало оне крупне речи и оне ватрене препирке. Водила је бригу о рубљу свога сина, крпила му доколенице и чарапе; дотерала је дотле да му је чистила дашчицу за боје, да му је прикупљала крпе за брисање четкица, да му је све доводила у ред у његовом атељеу. Кад је видео да му мајка има разумевања за све ове ситнице, Жозеф ју је обасипао нежном пажњом. Ако се мајка и син никако нису слагали што се тиче гледања на уметност, њих је дивно удружила њихова узајамна љубав. Мајка је имала свој циљ.

Пошто је помиловала Жозефа, Агата се једног јутра, док је он скицирао једну огромну слику, која је изведена доцније, и која није била схваћена, одважи да му каже сасвим гласно:

— Боже мој, шта ли је са њим?

— Са ким?

— Са Филипом.

— Е, дабогме, тај делија сада живи натанко. То ће га дотерати!

— Али већ је упознао беду, и можда га је беда већ и изменила. Да је срећан, био би добар...

— Зар ти верујеш, драга мати, да се он злопатио на своме путу? Па ти си у заблуди, он је у Њујорку банчио као што још увек банчи и овде...

— Ако би се ипак злопатио ту поред нас, то би било страшно...

— Би, — одговори Жозеф. — Уколико је запело за мене, ја бих му радо дао новаца, али ја не желим да га видим. Он је убио јадну Декоанку.

— То онда значи да ти не би хтео да израдиш његов портрет?

— За тебе, мајко, пошао бих и на муке. Ја могу да задржим у успомени само то да је он мој брат.

— Његов портрет као драгонског капетана на коњу?

— Да, имам тамо једног лепог коња рађеног по Гросу, и не знам за што да га употребим.

— Е лепо, иди да се распиташ код његовог пријатеља шта је са њим.

— Отићи ћу.

Агата се диже: маказице и рад падоше јој на патос; она прије да пољуби Жозефа у главу, и сакри две сузе у његовој коси.

— Тај момак је твоја љубав, — рече јој он, — а свако од нас има понеку несрећну љубав.

Исте вечери Жозеф оде у улицу Сантије, и нађе тамо, око четири сата, свога брата, који је замењивао Жирудоа. Стари драгонски капетан био је постао благајник једног недељног листа који је основао његов нећак. Иако је Фино остао власник малог листа, који је био претворио у акционарско друштво, а све акције задржао у својим рукама, формални власник и главни уредник листа био је један његов

пријатељ, по имену Лусто, заправо син исуденског заступника, коме је Бридовљев деда хтео да се освети, и, према томе, нећак госпође Ошон. Да би угодио своме ујаку, Фино му је поставио Филипа за заменика, али са платом упола смањеном. Осим тога, свакога дана, у пет сати, Жирудо је прегледао благајну и односио новац који би тога дана био примљен. Фирга, инвалид, који је у листу био запослен као канцеларијски момак, и који је обављао спољне послове, надзирао је помало Филипа. Филип се, иначе, добро сналазио. Са шест стотина франака плате и пет стотина франака које му је доносио његов крст могао је да пролази утолико лакше што се је преко дана грејао у канцеларији, а вечери проводио по позориштима, у којима није плаћао улазнице, па је имао да се брине само за стан и за храну.

Фирга је одлазио са таксираним хартијама на глави, а Филип је четкао своје наруквице од зеленог платна у тренутку кад Жозеф уђе.

— Гле, гле, дерана, — рече Филип. — Па лепо, вечераћемо заједно, доћи ћеш у Оперу, Флорина и Флорентина имају ложу. Ја идем са Жирудоом, и ти ћеш са нама, и упознаћеш се са Натаном!

Затим узе свој оловом испуњени штап, и прогњечи своју цигару.

— Не могу да се користим твојим позивом, морам да изведем мајку; ми вечеравамо у гостионици, — одговори Жозеф.

— Но, па како је та јадна добра жена?

— Па није лоше, — одврати сликар. — Ја сам поправио портрет нашег оца и портрет наше тетке

Декоанке. Довршио сам свој, и хтео бих да дам нашој мајци и твој, у униформи драгона царске гарде.

— Добро!

— Али треба да дођеш да ми седиш...

— Ја сам присиљен да будем у овом кокошарнику сваког дана од девет изјутра до пет увече...

— Две недеље биће довољно.

— Добро, мали, — одговори бивши Наполеонов ордонанс официр, запаљујући своју цигару на вратаревој светиљци.

Кад Жозеф објасни матери Филипов положај, идући на вечеру у Бонску улицу, он осети како њена рука задрхта на његовој и како радост обасја њено преживело лице; сирота жена одахну као неко са кога се свалио неки огроман терет. Сутрадан, надахнута срећом и захвалношћу, она би нарочито пажљива према Жозефу, окити му атеље и купи му два сталка за цвеће. Прве недеље кад је Филип имао да дође да позира, Агата се постара да спреми господски ручак. Изнесе на сто све, не заборавивши ни једну бочицу ракије, која је била пуна само до половине. Сама се склони иза једног заклона, на коме је била направила једну рупицу. Бивши драгон послао је дан раније своју униформу, коју старица није могла да не пољуби. Док је Филип, свечано обучен, позирао на једном од оних пуњених коња какве имају седлари, а кога је Жозеф био узео у најам, Агата је била приморана, да се не би одала, да лаки жабор својих суза помеша са разговором двојице браће. Филип је позирао два сата пре и два сата после јела. У три сата после подне драгон поново обу-

че своје обично одело и, пушећи цигару, предложи своме брату по други пут да пођу на заједничку вечеру у Пале-Роајал. Тапшао се је по злату у своме прслуку.

— Нећу, — одговори Жозеф, — *ја* се тебе плашим кад видим да имаш новаца.

— А, тако? Ви ћете, дакле, *овде* увек имати рђаво мишљење о мени? — повика потпуковник гласом који је грмео. — Не може се, значи, уштедети!

— Не, не, — одговори Агата излазећи из свога скровишта и прилазећи своме сину да га загрли. — Хајдемо са њим на вечеру.

Жозеф се не одважи да се препире са својом мајком; он се обуче, и Филип их одведе у правцу улице Монторгеј, у Канкалску стену, где их почасти раскошном вечером, чија се цена попе на стотину франака.

— До ђавола! — рече Жозеф узнемирен, — ти као Поншар у Белој госпођи: од једанаест стотина франака плате уштедиш толико да би могао да купујеш имања.

— Шта да му радим, кад сам добре воље, — одговори драгон, који је био већ попио страшно много.

Чувши ове речи на самим вратима, и пре него што ће се друштво попети у кола да пође у позориште, јер је Филип био повео своју мајку у Сирк-Олимпик, једино позориште у које јој је њен исповедник допуштао да иде, Жозеф стеже мајку за руку, и она се одмах направи као да јој није добро и одби да иде у позориште. На то Филип одведе мајку и брата натраг у Мазаренову улицу, где старица, пошто се нађе у своме поткровљу сама са Жозефом, утону

у дубоко ћутање. Идуће недеље Филип поново дође да позира. Овога пута његова мајка је отворено присуствовала седењу. Изнела је доручак и лепо је могла да испитује драгона. Том приликом сазнала је да нећак старе госпође Ошон, пријатељице њене мајке, игра извесну улогу у књижевности. Филип и његов пријатељ Жирудо кретали су се у друштву новинара, глумица, књижара, и били су од њих уважавани као благајници. Док је позирао после ручка, Филип је стално пио трешњевачу, па му се језик био одрешио. Хвалио се да ће кроз мало времена опет постати личност. Али кад му Жозеф постави једно питање у вези са његовим новчаним приликама, он не одговори ништа. Случајно, новине нису излазиле сутрадан, због неког празника, па Филип, да би свршио са тим, предложи да дође да позира сутра.

Жозеф му исприча како се приближује време изложбе; како он нема новаца за два оквира за своје слике, а не може ни да их прибави на други начин осим да доврши копију једне Рубенсове слике, коју жели да има неки трговац сликама по имену Магус. Оригинал припада неком богатом швајцарском банкару, који га је позајмио само на десет дана; сутрашњи дан био би последњи, па је било безузетно потребно да се седење одгоди за идућу недељу.

— То је то? — рече Филип, гледајући у Рубенсову слику, која је била постављена на ногаре.

— Да, — одговори Жозеф. — то вреди двадесет хиљада франака. Ето шта може геније. Има комада платна који вреде стотине хиљада франака.

— Ја више волим твоју копију, — рече драгон.

— Млађа је, — рече Жозеф смешећи се; — али моја копија вреди само хиљаду франака. Треба ми сутрашњи дан да јој даднем све тонове оригинала, и да је остарим, тако да се не препознаје.

— Због ом, мајко, — рече Филип, пољубивши Агату. — Довиђења идуће недеље!

Сутрадан је Ели Магус имао да дође по своју копију. Један Жозефов пријатељ, који је радио за тога трговца, по имену Пјер Грасу, хтеде да види копију кад је била готова. Да би се нашалио са њим, Жозеф Бридо, ишчекујући га да покуца на врата, стави своју копију, премазану неким нарочитим лаком, на место оригинала, а оригинал метну на ногаре на којим је била копија. Пође му за руком да потпуно мистифицира Пјера Грасу де Фужер, који оста задивљен новим уметничким делом.

— Хоћеш ли да превариш старог Магуса? — рече му Пијер Грасу.

— Видећемо, — рече Жозеф.

Трговац не дође. Било је доцкан. Агата је била на вечери код госпође Дерош, којој је био умро муж. Жозеф предложи Пјеру Грасу да пођу у његов ресторан. Излазећи, он, по свом обичају, остави кључ од атељеа код своје вратарке.

— Ја вечерас морам да позирам, — рече Филип вратарки један сат после одласка свога брата. — Жозеф ће да се врати, и ја ћу да га причекам у атељеу.

Вратарка даде кључ, Филип се попе у атеље, узе копију, у уверењу да узима слику, затим сиђе, врати кључ вратарки, правећи се као да је нешто заборавио, и оде да прода Рубенса за три хиљаде франака. Био је толико опрезан да је обавестио господина Магуса, у име свога брата, да дође истом сутрадан. Увече, кад се Жозеф врати, доводећи своју мајку од госпође удовице Дерош, вратар му исприча необичан поступак његовог браат, који је изашао из атељеа тек што је био ушао у њега.

— Пропао сам, ако није био толико пажљив да узме само копију, — повика сликар наслућујући

Брзо пројури три спрата и нагло уђе у свој атеље.

— Хвала Богу! — рече, — показа се онакав какав ће остати док живи: сасвим обичан лупеж!

Агата, која је ушла за Жозефом, не схвати ове речи; али кад јој их син објасни, она се скамени на месту без суза у очима.

— Ја више немам него само једног сина! — изусти слабим гласом.

— Нисмо хтели да га срамотимо пред страним људима, — продужи Жозеф, — али сада морамо да кажемо вратару да га не пушта. Убудуће, носићемо сами своје кључеве. Довршићу његову проклету фигуру према сећању, и онако је скоро готова.

— Остави је такву каква је, било би ми сувише тешко да је гледам, — одговори мајка, дубоко ожалошћена и пренераженa толиком подлошћу.

Филип је знао чему је имао да послужи новац од његове копије, њему је била позната провалија у коју је гурао свога брата, и опет се ни на што није обазирао. После овог последњег злочина, Агата више није спомињала Филипа; њено лице примило је израз горког, хладног и суздржаног очајања; једна мисао подгризала ју је.

— Једнога дана доживећемо да га видимо и пред судом! — говорила је сама себи.

После два месеца, једнога јутра, баш када се је Агата спремала да пође у своју продавницу лозова, један стари војник дође да види госпођу Бридо, која је доручковала са Жозефом; он рече да је пријатељ Филипов и да долази по једној хитној ствари.

Кад Жирудо рече своје име, мајка и син задрхташе утолико јаче уколико је бивши драгон имао физиономију старог морског вука, која је улевала мало поверења. Његова два сива угашена ока, његови шарени брци, његови остаци косе рашчупани по лубањи која је имала боју свежег маслаца, имали су у себи нечег разузданог и похотљивог. Имао је на себи стари оловно сиви огртач, украшен розетом официра Легије части, који се тешко закопчавао на његовом касапском трбуху, који је био у складу са његовим устима развученим од ува до ува и са његовим снажним раменима. Труп му је почивао на маленим, кратким ногама. Најзад, на јабучицама је имао румену кожу, што је било знак веселог живота. Доњи део образа, јако наборан, испадао му је из оковратника од црне похабане кадиве. Између осталих украса, бивши драгон је имао на ушима и огромне златне минђуше.

— Чудна ли л у м п о в а ! — рече Жозеф у себи, употребивши један популаран израз, који је био продро у атељеа.

— Госпођо, — рече ујак и благајник Финовљев, — ваш син налази се у једној тако жалосној ситуацији, да његови пријатељи не могу а да вас не замоле да поделите са њима доста тешке дужности

које им ваш син намеће; он више не може да задржи своје место код листа, а госпођица Флорентина, из Порт-Сен-Мартен, даје му конак код себе, у улици Вандом, у једном сиромашном поткровљу. Филип је на самрти... Ако његов брат и ви не можете да платите лекара и лекове, ми ћемо бити присиљени да га, у самом интересу његовог лечења, пренесемо код Капуцина; а за три стотине франака чували бисмо га ми: њему је апсолутно потребна стража. Јер он излази увече за време док је госпођица Флорентина у позоришту; и тада узима ствари које раздражују, које су погубне по његову болест и по његово лечење; и зато што га волимо, ми смо због њега озбиљно несрећни. Тај јадни момак заложио је своју пензију за три године, у листу је привремено добио заменика, и нема више ништа; и он ће се убити, госпођо, ако га не сместимо у болницу доктора Дибоа. Тај сасвим пристојни дом стајао би десет франака дневно. Ја и Флорентина платићемо половину месеца, а ви платите остало... Пристаните, то неће трајати више од два месеца!

— Господине, тешко је да вам једна мајка не буде вечито захвална за оно што чините за њеног сина, — одговори Агата; — али тај син је избрисан из мога срца; а што се тиче новаца, ја их уопште немам. Да не бих била на терет своме сину кога видите, који ради и дан и ноћ, који се убија радећи, и који заслужује сву љубав своје мајке, ја прекосутра наступам место помоћника пословође у једној продавници лозова. У својим годинама!

— А ви, млади човече, — рече стари драгон Жозефу, — да чујемо вас! Зар ви нећете учинити за

свога брата онолико колико за њега чине једна сирота играчица из Порт-Сен-Мартена и један стари војник?

— Слушајте, — рече Жозеф, истеран из стрпљења, — хоћете ли ви да ја вама на уметничком језику кажем ради чега сте ви дошли? Е лепо, ви сте дошли да нам потсечете косу.

— Сутра, дакле, ваш ће брат бити смештен у Јужну болницу!

— И биће му тамо сасвим добро, — одврати Жозеф. — Ако бих се икад нашао у сличном положају, и ја бих ишао тамо!

Жирудо се повуче врло разочаран, али такође и врло озбиљно понижен тиме што је имао да смести код Капуцина човека који је носио цареве наредбе у бици код Монтроа. После три месеца, крајем јула, једног јутра кад је ишла у своју продавницу лозова, Агата, која је увек прелазила преко Новог моста, зато да не би плаћала маријаш на мосту Уметности, примети дуж дућанчића на Школском кеју, по коме је она ишла поред ограде, једног човека у ливреји беде другог реда, који је изненади и узбуди: она нађе на њему неке сличности са Филипом. У Паризу стварно постоје три врсте беде. Пре свега, беда људи који чувају свој спољашњи изглед и којима припада будућност: беда младића, уметника, људи из високог друштва који се тренутно налазе у неприлици. Знаци ове беде видљиви су само за микроскоп најувежбанијег посматрача. Ови људи претстављају коњички ред беде, јер се они још увек возе на двоколицама. У другом реду налазе се старци, којима је све равнодушно, и који у јуну месецу мењу

крст Легије части на реденгот од алпаге. То је беда старих рентијера, старих чиновника који кубуре као нико њихов и који се више много не брину за своју спољашност. Трећа беда је беда у дроњцима, беда простог народа, најпоетичнија, уосталом, и коју Кало, Хогарт, Мурило, Шарле, Рафе, Гаварни, Месоније, коју уметност обожава и негује, нарочито о покладама!

Човек у коме једна Агата поверова да је препознала свога сина налазио се на средини између ова два последња реда. Угледала је пред собом једну страшно похабану јаку, један шугав шешир, пар искривљених и покрпаних чизама, један отрцан реденгот са неједнаким дугмадима, на коме су разглављене или збрчкане рупице биле у савршеном складу са отрцаним џеповима и са прљавим огртачем. Трагови од мрља говорили су довољно јасно да је у реденготу, ако је у њему уопште чега било, могло да буде само прашине. Непознати човек извади из оловно сивих и рашивених панталона руке црне као у каквог радника. На грудима му се видео прслук од плетене вуне, поцрнео од ношења, који му је излазио из рукава, прелазио преко панталона, избијао на све стране, и служио му, без сумње, уместо рубља. Филип је носио наочњак од зеленог тафта са месинганом жицом. Његова скоро ћелава глава, његова боја коже и његово усахло лице говорили су довољно јасно да је то био човек који је изишао из ужасне Јужне болнице. Његов плави реденгот, побледео на рубовима, стално је био украшен розетом. Зато су пролазници загледали овог јунака, који је без сумње био жртва владе, са радозналошћу поме-

шаном са саучешћем; јер је розета узнемиравала погледе и бацала најсвирепијег ултрароајалисту у недоумицу пуну поштовања за Легију части. У оно време, иако је покушавано да се многобројним одликовањима убија цена овом ордену, у Француској није било више од педесет и три хиљаде одликованих лица.

Агата осети како јој задрхта цела утроба. Ако јој није било могуће да воли свога сина, она је још увек могла да много пати због њега. Захваћена последњим зрачком материнства, она заплака кад виде одличног царског ордонанс официра на улазу у продавницу дувана, како је пошао да купи једну цигару, па је застао на прагу, преврнуо све своје џепове, и није нашао у њима ништа. Агата брзо пређе преко кеја, узе новац што га је имала, стави га Филипу у руку, и побеже као да је учинила неки злочин. Два дана није могла ништа да окуси; стално јој је било пред очима страшно лице њеног сина који умире од глади у Паризу.

— Кад потроши новац који сам му ја дала, ко ће онда да му да? — мислила је она. — Жирудо нас није варао: Филип је управо изашао из болнице.

Она више није видела убицу своје јадне ујне, напаст породице, домаћег крадљивца, коцкара, пијаницу, развратника најниже врсте; она је видела болесника на опоравку који умире од глади, пушача који нема дувана. Са својих четрдесет и седам година изгледала је као жена којој је седамдесет. Очи су јој се помрачиле у сузама и молитви. Али ово не би последњи ударац који је имао да јој зада њен син. Њено најстрашније предвиђање оствари се. Баш у

то време би откривена једна официрска завера у редовима војске, и по улицама је извикивано место из Монитора које је садржавало појединости о хапшењима.

Из дубине своје крлетке у продавници лозова, у улици Вивијен, Агата чу име Филипа Бирдоа. Она се онесвести, а пословођа, који схвати њен бол и потребу да нешто предузме, даде јој петнаест дана отсуства.

— Ах, пријатељу мој, ми смо ти који смо га отерали тамо, са нашом строгошћу! — рече она Жозефу лежући у кревет.

— Ја ћу да потражим Дероша, — рече Жозеф.

Док је уметник поверавао интересе свога брата Дерошу, који је важио као најпрепреденији и најлукавији париски адвокат, и који је, уосталом, чинио услуге многим личностима, између осталих и Липоу, тада генералном секретару једног министарства, Жирудо се јави удовици, која овога пута имаде поверења у њега.

— Госпођо, — рече јој он, — нађите двадесет хиљада франака, и ваш син биће ослобођен, у недостатку доказа. Ради се о томе да се купи ћутање двојице сведока.

— Наћи ћу их, — рече јадна мајка, не знајући ни где ни како.

Надахнута опасношћу, она написа својој куми, старој госпођи Ошон, да их затражи од Жан-Жака Ружеа, да би се спасао Филип. Ако би Руже одбио, она замоли госпођу Ошон да јој их она позајми, обавезујући се да ће јој их вратити за две године. Првом поштом Агата прими следеће писмо:

„Драга моја мала,

Иако ваш брат има чистих четрдесет хиљада франака ренте не рачунајући ту новац који је уштеђен последњих седамнаест година, а који господин Ошон цени на више од шест стотина хиљада франака, он неће дати ни два гроша за сестриће које никада није видео. Што се мене тиче, ви не знате да ја нећу располагати ни са шест франака прихода све дотле док ми је муж жив. Ошон је највећа тврдица у Исудену; ја не знам шта он ради од свога новца, али својој унучади не даје ни двадесет франака годишње; да бих позајмила, требало би ми његово одобрење, а он би ми га ускратио. Нисам чак ни покушала да неко говори вашем брату, који има код себе једну наложницу, чији је он врло понизан слуга. Жалост је погледати како тај јадни човек живи у својој кући, док има живу сестру и сестриће. Ја сам вам у више махова наговестила да би ваше присуство у Исудену могло да спасе вашег брата и да ишчупа за вашу децу из канџа оног смета имање које носи четрдесет, а можда и шездесет хиљада франака ренте; али ви ми не одговарате или изгледа као да ме уопште нисте разумели. Стога сам приморана да вам данас пишем без икаквих обазривости које су уобичајене у писмима.

Ја истински учествујем у несрећи која вас је снашла, али могу једино да вас жалим, мила моја мала. Ево зашто не могу да вам будем ни од какве користи: са својих осамдесет и пет година, Ошон узима четири оброка дневно, једе увече салату са тврдим јајима и трчи као зец. Мени ће проћи цео

мој живот а да нећу видети у свом новчанику двадесет франака, јер он ће мени да пише надгробни натпис, а не ја њему. Ако ви хоћете да дођете у Исуден да се борите против утицаја наложнице вашег брата, како има разлога да вас Руже не прими код себе, мени ће већ бити врло тешко да добијем од свога мужа дозволу да вас задржим у својој кући. Али ви можете да нам дођете, он ће ме послушати у томе. Ја знам једно средство помоћу кога могу да добијем од њега оно што хоћу, а то је: да му говорим о свом тестаменту. Оно ми је толико одвратно да никад нисам прибегла; али за вас ћу учинити и оно што је немогуће.

Ја се надам да ће ваш Филип да се извуче, нарочито ако узмете добра адвоката; али дођите у Исуден чим пре могнете. Водите рачуна о томе да је ваш блесави брат са својих педесет и седам година слабији и старији од господина Ошона. Зато је ствар хитна. Већ се говорка о неком тестаменту који би вас лишио наследства; али, по казивању господина Ошона, увек има времена да се то поништи.

Збогом, мала моја Агата, нека вам Бог буде у помоћи! И рачунајте и на вашу куму, која вас воли.

Максимилијена Ошон, рођена Лусто.

P.S. Да ли вам се јавио мој нећак Етијен, који пише по новинама и који се, како се говори, здружио са вашим сином Филипом? Али дођите: разговараћемо о њему."

Ово писмо заузе много Агату; она га по нужди показа Жозефу, коме мораде да исприча и о предлогу

који јој је учинио Жирудо. Уметник, који је постајао опрезан чим би се нешто радило о његовом брату, примети својој мајци да је потребно да то све саопшти Дерошу.

Изненађена оправданошћу ове примедбе, мајка оде сутрадан изјутра, још у шест сати, у пратњи свога сина, у улицу Биси, да потражи Дероша. Овај адвокат, који је био сув као и његов покојни отац, и имао крештав глас, храпаву кожу, неумољиве очи и лице куне камењарке која лиже са својих усана крв пилића, скочи као тигар када сазнаде за Жирудовљеву посету и предлог.

— Ах, тако, мајко Бридо! — повика својим ситним разбијеним гласом, — докле ћете ви допуштати да вас вара та проклета пустахија од сина? Не дајте ни две паре! Ја вам одговарам за Филипа; да бих спасао његову будућност, ја свакако хоћу да га пустим да му суди судиште перова; ви се бојите да вам не буде осуђен, али да Бог дâ да његов адвокат успе да му се изрече нека осуда! Идите у Исуден и спасавајте имање своје деце. Ако вам то не пође за руком, ако је ваш брат направио тестаменат у корист оне жене, и ако ви не знаднете како да га поништите, . . . онда, прикупите барем материјал за отпужбу против бесправног присвајања наслеђа, па ћу ја да је водим. Али ви сте и сувише поштена жена да бисте умели да нађете основе за парницу те врсте! Ја ћу доћи, лично, у Исуден, о распусту . . . ако могнем.

Од овог „Ја ћу доћи, лично!" уметнику се најежи кожа. Дерош намигну Жозефу да пусти своју мајку да пође мало напред, и задржа га само један тренутак.

— Ваш брат је један велики бедник; он је, хотимично или нехотично, узрок да је завера откривена, јер је хуља толико препреден да се не може сазнати права истина. Или је глупан, или је издајица, одаберите му сами једну од те две улоге. Свакако ће бити стављен под надзор политичке полиције, и то је све. Будите спокојни, једини ја знам за ту тајну. Трчите у Исуден са својом мајком: ви сте оштроумни, настојте да спасете то наследство.

— Хајдемо, добра моја мајко, Дерош има право, — рече Жозеф стигавши Агату на степеницама; — ја сам продао своје две слике, хајдемо у Бери, кад имаш петнаест дана отсуства.

Пошто су писали госпођи Ошон и најавили јој свој долазак, Агата и Жозеф пођоше на пут за Исуден сутрадан увече, остављајући Филипа његовој судбини. Поштанска кола прођоше улицом Анфер и изађоше на Орлеански друм. Кад угледа Ликсамбур, где је Филип био преведен, Агата се не могаде уздржати да не рече:

— Да није савезника, он ипак не би био тамо!

Многа деца направила би на то неки нестрпљив покрет или би се насмејала сажаљиво; али уметник, који је био у одељку сâм са својом мајком, прихвати је, привину је себи на груди и рече јој:

— О, мајко! Ти си мајка као што је Рафаел био сликар! . . . И ти ћеш увек бити луда мајка!

Ускоро отргнута од своје жалости разонодама пута, госпођа Бридо мораде да помисли на циљ свога путовања. Наравно, она поново прочита писмо госпође Ошон, које је било толико узбудило адвоката Дероша. Изненађена сада речима н а л о ж н и ц а и

смет, које је перо једне седамдесетогодишњаке, колико побожне толико и достојне поштовања, употребило да означи жену која је хтела да прогута имање Жан-Жака Ружеа, кога такође назива будалом, она се упита како она може, својим присуством у Исудену, да спасе једно наследство. Жозеф, тај сиромашни сликар, који је био толико некористољубив, знао је мало шта из Зборника закона, и узвик његове мајке забрину га.

— Пре него што нас је послао да спасавамо једно наследство, — повика он, — наш пријатељ Дерош морао је да нам објасни средства помоћу којих се до њега долази.

— Уколико моја глава, још ошамућена од помисли да је Филип у затвору, да је можда без дувана и да треба да изађе пред судиште перова, може још да памти, — продужи Агата, — изгледа ми да нам је млади Дерош рекао да прикупимо материјал за оптужбу против бесправног присвајања наслеђа, у случају ако је мој брат направио тестаменат у корист оне . . . оне . . . жене.

— Дерош зна за те ствари! . . . — повика сликар. — Свеједно, ако ми не знадемо ништа, ја ћу га замолити да он дође.

— Не разбијајмо бадава главу, — рече Агата. — Кад будемо у Исудену, моја кума ће нас већ упутити.

Овај разговор, вођен у тренутку кад су госпођа Бридо и Жозеф, пошто су променули кола у Орлеану, улазили у Солоњ, говори јасно да су сликар и његова мајка били неспособни да одиграју улогу коју им је био наменио страшни мајстор Дерош. Али, враћајући се у Исуден после тридесет година, колико није била

у њему, Агата је имала да тамо нађе такве промене у наравима, да је потребно оцртати са мало речи слику тога града. Без тога би тешко било разумети хероизам који је развила госпођа Ошон помажући своју куму, и необичан положај Жан-Жака Ружеа. Иако је доктор био навикао свога сина да Агату сматра за страно лице, ипак је било мало сувише необично за једног брата да за тридесет година не дадне од себе никаква знака живота својој сестри. Ово ћутање заснивало се, очевидно, на чудноватим околностима, које би рођаци, али не овакви какви су били Жозеф и Агата, већ одавно хтели да упознају. Најпосле, постојале су извесне везе између стања у граду и интереса породице Бридо, везе које ће се разабрати из самог тока ове приче.

Нека не буде криво Паризу, али Исуден је један од најстаријих градова Француске. Упркос историским предрасудама по којима је император Пробус[1] био галски Ноје, Цезар је говорио о изврсном вину у Шан-Фору (Campo Forti), једном од најбољих винограда у Исудену. Ригор се изражава о овом граду на начин који не допушта никакву сумњу о томе да је град имао велик број становника и огромну трговину. Али по овим двема сведочанствима овај град би прошао осредње што се тиче његових година, обзиром на његову високу старост. Јер стварно, откопавањима која је недавно извршио један учени археолог овога града, господин Арман Переме, откри-

[1] Пробус, римски цар од 276 до 282, рођен у нашем Срему, одобрио је да се у Галији могу опет гајити виногради, који су по наредби једног ранијег цара били почупани, да не би конкурисали талијанским винима. — Прим. прев.

вена је испод чувеног исуденског торња једна базилика из петог века, вероватно једина која постоји у Француској. Та црква сачувала је у самом свом материјалу обележје једне старије цивилизације, јер њено камење потиче од неког римског храма који је она заменила. Тако, према истраживањима овог познаваоца старина, Исуден, као и све градови Француске чији стари или модерни завршетак садржи дун (dunum), носио би већ у своме имену доказ о својој аутохтоности. Та реч Дун, додатак сваке узвишености коју би посветила друидска црква, наговештавала би неку војничку и верску установу Келта. Римљани су, наводно, саградили под Дуном Гала храм Изиди. По Шомону, отуда долази име града: Is-sous-Dun! Is би била скраћеница од Изида. Сасвим је сигурно да је Рихард Лављег Срца саградио чувени торањ, у коме је ковао новац, изнад једне базилике из петог века, као трећи споменик треће вере тога старог града. Он се је служио овом црквом као браном потребном за подизање свога бедема и сачувао ју је покривши је својим феодалним утврдама као каквим огртачем. Исуден је тада био седиште пролазне моћи пљачкаша и разбојника, крцалија које је Анри II ставио насупрот своме сину Рихарду, кад се овај био побунио као гроф од Поатуа.

Историја Аквитаније, коју нису написали бенедиктовци, сигурно неће бити никада ни написана, јер бенедиктоваца више ни нема. Стога никада неће бити сувише расветљене ове археолошке магле у историји наших нарави, кад год се за то укаже прилика. Постоји још једно сведочанство о прастарој моћи

Исудена у канализацији Турнмине, речице која је уздигнута за неколико метара, на једном великом простору оног краја, изнад површине Теоле, реке која окружује град. Тај рад је, без сумње, дело римског генија. Најпосле, кроз предграђе које се протеже од дворца према северу пролази једна улица која се већ више од две хиљаде година назива Римском. И само предграђе зове се Римским предграђем. Његови становници, чија раса, крв и физиономија имају, уосталом, неко нарочито обележје, кажу за себе да су потомци Римљана. Они су скоро сви виноградари, и изразито крутих нарави, што сигурно имају да захвале своме пореклу, или, можда, својој победи над пљачкашима и разбојницима, које су истребили у XII веку из долине Шаро. После устанка од 1830, Француска је била и сувише узбуркана да би могла да посвети неку пажњу побуни исуденских виноградара, која је била страховита, али чије појединости нису никада објављене, и са разлогом. Пре свега, исуденски грађани никако нису допуштали трупама да уђу у град. Они су хтели да сами одговарају за своју варош, по навикама и обичајима средњовековног грађанства. Власт је била приморана да уступи пред људима који су се ослањали на шест или седам хиљада виноградара, који су били сагорели све архиве и канцеларије посредних пореза и који су вукли из улице у улицу једног трошаринског чиновника, говорећи код сваког фењера: „Овде треба да га обесимо!" Једног човека отргла је из руку ових бесомучника народна гарда, која му је спасла живот на тај начин што га је одвела у затвор под изговором да ће да му се суди. Генерал је ушао у

град истом на основу уговора који је направио са виноградарима, и морао је имати смелости да зађе у њихове гомиле; јер у тренутку кад се је појавио у општинској кући, један човек из Римског предграђа пребацио му је око врата свој срп (срп је дебели косир који се привеже за мотку и служи за подрезивање дрвећа), и повикао му: Или да се смакне трошарински чиновник, или зло и наопако! Овај виноградар би био одрубио главу ономе кога је поштедело шеснаест година рата, да се брзо није нашао један од вођа побуне, коме је обећано да ће се народном претставништву поставити захтев да се униште „подрумски пацови!" (трошаринци)...

У XIV-ом веку, Исуден је имао још шеснаест до седамнаест хиљада становника, остатак од двоструко већег становништва из Ригорова времена. Шарл VII имао је у њему један дворац, који још постоји, и који је био познат до XVIII-ог века под именом Краљеве куће. Ова варош, у оно време средиште трговине вуном, којом је снабдевала један део Европе, производила је на велико тканине, шешире и одличне рукавице од јареће коже. Под Лујем XIV, Исуден, коме дугујемо Барона и Бурдалуа, истицан је стално као град елеганције, лепог говора и отмених људи. У својој Историји Сансера, попа Пупар тврди за становнике Исудена да се истичу између свих Беришона својом оштроумношћу и својом једноставношћу. Та раскош и тај дух ишчезли су данас потпуно. Исуден, чије пространство сведочи о његовом негдашњем значају, даје сâм себи дванаест хиљада људских душа, рачунајући у тај број и виноградаре четири огромна предграђа: Сен-Патерна, Вилата, Рима и Алуета, која су сва мале вароши. Исуден још увек држи у својим рукама тржиште бериске вуне. Трговина вуном угрожена је оплемењивањем расе оваца, које се изводи свуда, и које Бери никако неће да прихвати. Исуденски виноградари производе вино које се пије у две покрајине и које би, кад би се справљало као бургоњско и гаскоњско, постало једно од најбољих француских вина. Али, на жалост, плети котлац као и отац и ничег новог, важи као закон у оном крају. И тако виноградари и даље пуштају да им се ствара шипурина за време врења, услед чега постаје одвратно једно вино које би иначе могло да буде извор нових богатстава и предмет радиности за онај крај. Захваљујући опорости коју му даје шипурина, која се, кажу, мења са старошћу вина, такво вино може да се држи цео један век! Тај разлог, који наводи Виноградар, довољно је важан у виноградарству да треба да буде објављен. Гијом Бретонски[1] је, уосталом, прославио ту његову особину са неколико стихова, у својој Филипиди.

Пропадање Исудена објашњава се, дакле, учмалошћу, која се развила до праве лудости, чије ћемо размере моћи да разаберемо из једне једине чињенице. Кад се радило на подизању друма између Париза и Тулузе, било је сасвим природно да се тај друм, од Виерзона до Шаторуа, упути преко Исудена. Друм би био краћи него кад би ишао преко Ватана, куда је коначно просечен. Али прваци онога

[1] Гијом Бретонски (1165—1227), летописац и песник. Био капелан краља Филипа Августа, чији је живот описао. — Прим. прев.

краја и општински одбор вароши Исудена, чије решење постоји, како се говори, затражише да друм иде преко Ватана, јер да би, у случају ако би велики друм пролазио кроз њихову варош, поскочиле у њој цене животним намирницама, и они би били доведени у положај да плаћају за једно пиле по тридесет петпараца. Пример сличан овом њиховом поступку може да се нађе једино у најзаосталијим крајевима Сардиније, земље која је некад била веома насељена и врло богата, а данас је пуста. Кад је краљ Шарл-Албер, у једној похвалној цивилизаторској намени, хтео да веже Сасари, друго средиште острва, са Кањаријем, једним лепим и раскошним друмом, јединим који уопште постоји у оној равници која се назива Сардинијом, директна линија захтевала је да друм иде преко Бонорве, среза који је био настањен непокорним становништвом, које је било утолико сличније нашим арапским племенима уколико је потицало од Мавра. Кад видеше да им цивилизација прети да их захвати, дивљаци Бонорве, не потрудивши се ни да се посаветују, изјавише своје противљење пројекту. Влада не поведе никаква рачуна о том противљењу. Први инжењер који дође да посади први кочић, доби куглу у главу, и издахну поред свога кочића. Тим поводом нису вршена никаква истраживања, а друм описа кривуљу која га продужи за осам миља.

У Исудену, стално падање цена винима која се троше на месту, док задовољава жељу грађанства за јевтиним животом, припрема у исто време пропаст виноградара, који су све више и више оптерећени трошковима производње и порезом; исто онако као

што је немогућност да се изведе оплемењивање расе оваца припремила пропаст трговине вуном и целог краја. Сељаци имају ужасну одвратност према свакој промени, чак и према оној промени која им изгледа корисна по њихове интересе. Један Паризлија нађе у пољу једног сељака који је јео за обед огромне количине хлеба, сира и поврћа; он му објасни како би се хранио боље, јевтиније, како би радио више и не би тако брзо трошио своју животну снагу кад би ту храну заменио једним парчетом меса. Беришон увиде да је рачун тачан. „Али, оговарање, господине", одговори он. „Шта, оговарање?. . . ." „Ма да, јест, али шта би се рекло на то?" „Тај човек био би предмет за потсмех целоме крају", примети посед-ник на чијем се имању одигравала ова сцена. „Људи би за њега поверовали да је богат као неки грађанин; он се, најпосле, боји јавног мишљења, боји се да се на њега не показује прстом, да не испадне да је слаб или болестан човек. . . Ето такви смо вам ми у овоме крају!" Многи грађани изговарају ову последњу реченицу са осећањем притајене гордости. Ако су незнање и навике непобедиви по селима, где су сељаци препуштени сами себи, и град Исуден је доспео до потпуне друштвене устајалости. Свака породица живи у кући, јер је приморана да се цицијашком штедљивошћу бори са смањивањем доходака. Уосталом, друштво је у њему заувек лишено антагонизма, који даје тон наравима. Град више не познаје ону супротност двеју снага којој дугују живот талијанске државе у средњем веку. Исуден више нема племића. Пљачкаши, разбојници, сељачке буне, верски ратови и револуција истребили су у њему племство потпуно.

Град је препоносан на ту победу. Исуден је стално одбијао да прими један гарнизон, само зато да би одржао ниске цене животних намирница. Он је на тај начин изгубио једну могућност везе са временом, губећи у исто време и зараду коју доноси војска.

Пре 1756, Исуден је био један од најугледнијих гарнизонских градова. Једна судска драма која је заинтересовала целу Француску, парница коју је претседник суда повео против маркиза де Шапт, чији је син, драгонски официр, био погубљен поводом неког љубавног подвига, можда и оправдано, али издајнички, имаде за последицу да је град од тог времена остао без гарнизона. Боравак 44-е полубригаде, који је наметнут за време грађанског рата, није био такве природе да је могао да измири грађане са војском. Бурж, чије становништво опада сваких десет година, заражен је истом друштвеном болешћу. Животност напушта ова велика тела. Стварно, управа је крива за ове незгоде. Дужност је једне владе да уочава ране на политичком телу, и да их лечи шиљући у болесна места енергичне људе, да они измене рђаво стање ствари. Али, да, далеко од тога! Људи су задовољни тим злокобним и мртвачким миром. А онда, како и да се пошаљу тамо нови управни или способни судски чиновници? Коме је у наше дане до тога да иде да се закопа у округе у којим се добра дела много не виде? Ако случајно поставе тамо кога славољубивог човека који није из оног краја, њега убрзо савлада снага мртвила, и он се изједначи са суровим паланачким животом. У Исудену би учмао и сам Наполеон.

Услед оваквих изузетних прилика, исуденским округом управљали су 1822 године искључиво људи из Берија. Власт је у том крају била, дакле, сведена на ништа, или је била без довољно снаге, изузимајући случајеве, наравно, врло ретке, кад је правда морала да врши своје зато што су ти случајеви били очевидно врло тешки. Државни тужилац, господин Мујерон, био је у сродству са сваким, а његов заменик је био из једне породице из града. Државни тужилац, пре него што ће доћи на свој положај, прославио се једном од оних реченица које човеку у провинцији остану као неки прирепак кроз цео живот. Пошто је завршио истрагу у једном кривичном спору који је имао да повуче за собом смртну казну, он је рекао оптуженоме: „Јадни мој Пјере, твоја је ствар очевидна, ти ћеш изгубити главу. Нека ти то буде као поука!" Полициски комесар, који је био комесар још од Рестаурације, имао је родбине у целом округу. Најпосле, не само да вера тамо није имала никаква утицаја, него ни сам парох није уживао никакав углед. Напредан грађански сталеж, који је волео да задиркује и није имао појма ни о чем, причао је више или мање комичне приче о односима тог јадног човека са својом служавком. Али су зато деца ипак ишла на веронауку и приступала свом првом причешћу; одржавала се служба божија, празновани су сви празници; плаћани су порези, једино што Париз тражи од провинције; укратко, претседник општине одлучивао је о свему. Али ова дела друштвеног живота вршила су се механички. Тако се млитавост администрације дивно подударала са интелектуалним и моралним приликама онога краја.

Догађаји из ове приче приказаће, уосталом, последице овога стања ствари, које није тако необично као што би се могло помислити. Многи градови у Француској, а нарочито на Југу, налик су на Исуден. Стање у које је победа грађанства довела ово главно место округа неминовно чека целу Француску, па и сам Париз, само ако грађанство и убудуће остане господар унутрашње и спољашње политике наше земље.

А сад мало топографије. Исуден се спушта, од севера према југу, низ једну падину која се проширује у правцу друма за Шатору. У подножју те узвисине направљени су у своје време, у доба процвата града, шанчеви за потребе тврнице и за наводњавање јендека, од којих је настао канал који се данас зове Вештачка Река, а за који се вода узима из Теоле. Вештачка Река прави један уметни рукав који се излева у природну реку, са друге стране Римског предграђа, на месту где се у њу улевају Турнемина и неке друге речице. Ти мали потоци живе воде и две реке натапају доста простране ливаде, које са свих страна окружују жућкасти или бели брежуљци ишарани црним тачкама. Тако изгледају исуденски виногради за време од седам месеци у години. Виноградари обрезују лозу сваке године и остављају само наказан патрљак без кочића усред вртаче. Стога кад човек долази из Виерзона, из Ватана или из Шаторуа, његово око, растужено једноликим равницама, бива угодно изненађено кад угледа исуденске ливаде, оазу овог дела Берија, која снабдева површем цео крај на десет миља унаоколо. Испод Римског предграђа пружа се једна пространа башта,

сва засађена површем и подељена у два дела, који се зову доњи и горњи Балтан. Једно пространо и дугачко шеталиште, украшено двема побочним алејама топола, води из града, преко ливада, до једног старог манастира, који се зове Фрапел, и чијим је енглеским вртовима, јединственим у округу, дано преузетно име Тиволи. Недељом, заљубљени парови поверавају у њему једно другом своје тајне.

Неминовно, трагови негдашње величине Исудена оживљавају под погледом пажљивог посматрача, а највише се истиче сама подела града. Замак, који је некад сачињавао град сам по себи, са својим зидовима и са својим шанчевима, претставља данас одвојену четврт, у коју се улази кроз старе капије и из које се излази преко трију мостова, положених преко рукаваца двеју река, и која једина има физиономију старог града. На бедемима се још увек виде овде-онде огромне наслаге камења, на којима се уздижу куће. Изнад замка кочи се кула, која је била уједно и тврђава. Господар града, који се простирао око ових двеју утврђених тачака, морао је да држи и кулу и замак. Имати замак није значило имати и кулу. Предграђе Сен-Патерн, које описује као неко перо од точка иза торња, захватајући и ливаде, сувише је велико да би се могло претпоставити да у најстарије доба није припадало самој вароши. Од средњег века, Исуден је, као и Париз, морао да се пење уз брежуљак, и да се групише иза торња и замка. То мишљење нашло је, 1822 године, неку врсту подлоге у постојању прекрасне цркве Сен-Патерн, коју је недавно разрушио наследник онога који ју је купио од Народа. Та црква, један од најлепших примерака ро-

манске цркве који је имала Француска, пропала је а да нико није снимио слику главних врата, која су била савршено сачувана. Једини глас који се био дигао да се спасе тај споменик није нигде нашао одзива, ни у вароши, ни у области.

Иако исуденски замак, са својим уским улицама и старим кућама, има обележје старог града, варош у правом смислу речи, која је била заузимана и паљена више пута, у различитим епохама, а нарочито за време Фронде, кад је сасвим изгорела, има модеран изглед. Простране улице, с обзиром на стање других вароши, и лепо сграђене куће чине са изгледом замка један доста уочљив контраст, који је Исудену донео, у неким географијама, придев Лепи.

У једној вароши која је била овако склопљена, у којој није било никакве радљивости, чак ни трговачке, која није имала смисла за уметности ни научних интереса, у којој је свако остајао у својој кући, морало је да се догоди, и догодило се је, под Рестаурацијом, 1816, кад је престао рат, да многи варошки младићи нису имали пред собом никакву каријеру и нису знали шта да раде, него су чекали на женидбе и на наслеђа својих отаца. Ти млади људи, којима је време било дуго у кући, не нађоше у вароши никаквих услова за разоноду; и како, по једној узречици оног краја, *младост треба да проведе своје*, они су правили лакрдије на рачун саме вароши. Било им је тешко да их изводе по дану, јер би били препознати; и кад би се чаша њихових грехова прелила, догодило би им се да би, поводом прве мало јаче грешке, били изведени пред полицију; и они сасвим паметно изабраше ноћ за своје несташне ша-

ле. И тако у овим старим рушевинама толико различитих ишчезлих цивилизација, засја као последњи пламен један остатак лакрдијашког духа којим су се одликовале старе нарави. Наши млади људи забављали су се као што су се некада забављали Шарл IX и његови дворјани, Анри IV и његови другари, и као што се некад забављало у многим провинцијским градовима. Кад су већ једанпут били удружени потребом за узајамном помоћи, за одбраном, за изналажањем несташних шала, код њих се је развила, сукобом идеја, и она сума злобе коју носи у себи свака младост, и која се сусреће чак и код животиња. Удружење им уз то донесе и она мала задовољства која прибавља тајанственост сталне завере. Они се називаше *витезовима Доколице*. Преко дана, ови млади мајмуни били су мали свеци, сви су се правили савршено мирни; а осим тога, спавали би доста дуго после ноћи у којима би починили неко рђаво дело. Витезови Доколице почеше сасвим обичним лакрдијама: да скидају и замењују фирме, да звоне на капије, да уз галаму сурвају какво буре, које би неко заборавио пред вратима, у подрум његовог суседа, кога би пробудила таква ломљава да би човек помислио да му је испод куће експлодирала мина. У Исудену, као и по многим другим местима, у подрум се силази кроз једна хоризонтална врата, чији се отвор, смештен на улазу у кућу, затвара једном јаком даском причвршћеном шаркама и забрављеном великим катанцем. Ови нови „опаки бећари" крајем 1816 године још нису били изашли из недужних шала какве праве у свима крајевима мангупи и младићи. Али у јануару 1817 године ред Доколице доби

једног великог мајстора и истаче се подвизима који, до 1823, сејаху страх и трепет по Исудену, или барем држаху у сталној узнемирености његове занатлије и његово грађанство.

Тај арамбаша беше неки Максанс Жиле, звани једноставније Макс, кога су његова дотадања дела опредељивала за ту улогу исто толико колико и његова снага и младост. Максанс Жиле важио је у Исудену као незаконит син господина Лустоа, оног заступника чија је удворност оставила у Исудену много успомена, брата госпође Ошон, који је поводом Агатиног рођења, као што сте већ видели, навукао на себе мржњу старог доктора Ружеа. Али пријатељство које је везивало та два човека пре свађе било је тако присно, да су се они, како се говорило у оном крају и у оно доба, драговољно служили истим стазама. Зато се тврдило да Макс може да буде докторов син исто толико колико и заступников; али он није припадао ни једном ни другом, јер је његов отац био један љупки драгонски официр са службом у Буржу. Поред свега тога, зато што су били у непријатељству, а на велику срећу дететову, доктор и заступник стално су се отимали око тога очинства. Максова мајка, жена једног сиромашног ципелара из Римског предграђа, била је, на пропаст својој души, жена изванредне лепоте, лепа као каква Римљанка, и то је једино добро које је од ње наследио њен син. Госпођа Жиле, која је занела Макса 1788 године, дуго је желела тај благослов неба, који је људска злоба приписивала удварању двојице пријатеља, без сумње ради тога да би их нахуцкала једног против другог. Жиле, ста-

ра незаситна пијаница, ишао је на руку развратном животу своје жене, допуштајући га и помажући га, што није редак случај међу сиромашним светом. Да би своме сину осигурала заштитнике, мајка Жиле добро се чувала да не открије тајну о лажним очевима. У Паризу, она би била милионарка; а у Исудену је живела сад добро, сад бедно, док није временом презрена. Госпођа Ошон, сестра господина Лустоа, давала је неколико десетина талира годишње за Максово школовање. Ова дарежљивост, коју госпођа Ошон није била у стању да себи дозволи, због тврдичлука свога мужа, приписивана је, природно, њеном брату, који је тада био у Сансеру. Кад је доктор Руже, који није био срећан у синовима, приметио Максову лепоту, он плати за њега, кога је називао *младим угурсузом*, пансион у једном колежу све до 1805 године. Како заступник умре 1800 године, и како је изгледало да се доктор, плаћајући пет година Максов пансион, повињавао само осећању самољубља, питање очинства остаде стално нерешено. Максанс Жиле, који је био предмет хиљадама шала, би, уосталом, ускоро заборављен. А ево како. Године 1806, годину дана после смрти доктора Ружеа, овај младић, који је изгледао рођен за живот пун опасности и који је, уосталом, био обдарен изванредном снагом и окретношћу, дозволио је себи сијасет више или мање опасних преступа. Удруживао се већ са унуцима господина Ошона да заједнички изазивају градске бакале, брао је воће пре власника и није се нимало устручавао да прескаче преко зидова. Томе демону нико није био раван у напорним вежбама: савршено се окретао на вратилу

и могао је да ухвати зеца у трку. Обдарен оком достојним Кожне Чарапе,[1] већ је страствено волео лов. Уместо да учи, проводио је време гађајући у нишан. Новац који би украо од старог доктора трошио је на прах и олово за један рђав пиштољ, који му је даровао чича Жиле, обућар. Али, некако у јесен 1806 године, Макс, коме је тада било седамнаест година, почини једно нехотично убијство, на тај начин што је у сумрак задао страх једној трудној жени, коју је изненадио у њеном врту у тренутку кад је пошао да јој покраде воће. Кад му његов отац, обућар, који је без сумње хтео да га се реши, припрети гијотином, Макс одмагли, без задржавања, у Бурж, сустиже тамо један пук на путу за Шпанију, и ступи у њега. Афера са младом женом, која је умрла, остаде без икаквих последица.

Младић Максових способности морао је да се истакне, и Макс се истакао тако да је у три битке дотерао до капетана, јер му је оно мало образовања што га је био стекао послужило одлично. Године 1809, у Португалији, њега оставише као мртва у једној енглеској батерији, у коју је био продро његов пук, али није могао да се задржи. Енглези заробише Макса и послаше га на шпањолске лађе на Кабреру, најужасније од свих. Био је предложен за крст Легије части и за чин команданта батаљона, али је цар у то време био у Аустрији, те је резервисао знаке своје наклоности за подвиге који су се изводили пред његовим очима; цар није волео оне који

[1] Надимак једног лица у роману Фенимора Купера „Пионири". — Прим. прев.

су допуштали да буду заробљени, и био је, уосталом, доста незадовољан ратовањем у Потугалу. Макс остаде на лађама од 1810 до 1814. За те четири године упропасти се потпуно, јер су лађе биле што и робија, — осим злочина и срамоте. Одмах у почетку, да би спасао своју слободу и да би се одбранио од разврата који је беснео по оним одвратним затворима, недостојним једног цивилизованог народа, млади и лепи капетан уби у двобоју (тамо се двобој обављао на простору од десет квадратних стопа) седам кавгаџија или тирана, којих ослободи свој брод на велику радост жртава. Макс сада сам загосподари на своме броду, захваљујући необичној вештини коју је стекао у руковању оружјем, својој телесној снази и својој окретности. Али и он поче да проводи самовољу, да подржава удворице који су радили за њега и који постадоше његови дворјани. У тој школи бола, у којој су раздражене нарави сањале једино о освети,у којој су софизми поникли у претрпаним мозговима оправдавали и најгоре мисли, Макс се сасвим изопачи. Слушао је мишљења оних који су сањали о томе како да се обогате под сваку цену, не уступајући ни пред злочиначким делима, само ако су могла да буду извршена без сведока. Најпосле, кад дође мир, он изађе изопачен, иако у основи невин, способан да буде велик политичар у једном већем делокругу, и бедник у приватном животу, већ према приликама које му наметне његова судбина. Кад се врати у Исуден, сазнаде за жалостан свршетак свога оца и своје мајке. Као и сав свет који се предаје својим страстима и који, као што каже пословица, хоће да живи мало али добро, Жилеови су по-

мрли у најужаснијој оскудици, у болници. Скоро у исто време вест о Наполеоновом искрцавању у Кану пронесе се кроз целу Француску. Макс тада није могао да учини ништа паметније него да оде у Париз да тражи свој чин команданта батаљона и свој крст. Маршал који је тада држао ресор рата, сети се лепог држања капетана Жилеа у Португалији; он га постави у гарду као капетана, што је одговарало у трупи положају команданта батаљона; али није могао да му исходи крст.

— Цар каже да ћете ви умети да га заслужите већ у првом окршају, — рече му маршал.

И одиста, увече на дан битке код Флерија у којој се Жиле истакао, цар предбележи храброг капетана за одликовање. После битке код Ватерлоа, Макс се повуче на Лоару. Приликом распуштања војске, маршал војвода де Фелтр не призна Жилеу ни чин ни крст. Наполеонов војник врати се у Исуден у једном огорченом расположењу, које је било сасвим разумљиво. Он није хтео да служи без крста и без положаја команданта батаљона. Надлежни нађоше да су то услови претерани за једног младића од двадесет и пет година, без имена, и који би на тај начин могао да постане пуковник у тридесетој години. Макс, дакле, даде оставку. Мајор, — јер су бонапартисти између себе признавали чинове стечене 1815 — изгуби тако мршаву плату која се звала половичном платом и која је била призната официрима Лоарске војске.

Кад исуденски грађани видеше овог лепог младића, чије је цело имање износило двадесет наполеона, би им га жао, и претседник општине даде му једно

место у општини са шест стотина франака плате. Макс остаде на том месту неких шест месеци, и напусти га сам од себе. Наследио га је један капетан, по имену Карпантије, који је као и он остао веран Наполеону. Већ велики мајстор реда Доколице, Жиле је попримио начин живота који је довео до тога да је изгубио поштовање првих породица у граду, иако му оне то нису отворено показивале; јер он је био напрасит човек, кога се свако бојао, чак и официри бивше војске који, као и он, нису хтели да служе, него су се били вратили у Бери да тамо живе повучено.

Према овоме што смо рекли, није никакво чудо што код људи који су рођени у Исудену није било много љубави за Бурбонце. И зато, с обзиром на његов мали значај, у том малом граду било је више бонапартиста него ма где другде. Као што је познато, скоро сви бонапартисти постали су либерали. У Исудену, или у околини, било је једно дванаест официра у истом положају у ком је био и Максанс, и они га узеше себи за старешину, јер се свима много допадао, осим поменутом Карпантијеу, своме наследнику, и неком господину Мињонеу, бившем гардиском артиљериском капетану. Карпантије, новопечени коњички официр, оженио се је и ушао у једну од најугледнијих породица вароши, у породицу Борниш-Еро. Мињоне, школован у Политехничкој школи, служио је у једној јединици која себи присваја извесну надмоћност над осталим. У царским армијама постојале су две нијансе војника. Један велики део војника гледао је грађанина, ц и в и л а, са презрењем једнаким ономе са којим је племић гледао

сељака, победник побеђеног. Они се нису увек придржавали закона части у својим односима са цивилом, нити су сувише нападали оне који би изударали сабљом грађанина. Остали, а нарочито артиљерија, можда и због свога републиканства, не прихватише то схватање, које је водило ништа мање него стварању двеју Француски: војничке Француске, и цивилне Француске. Ако су, дакле, мајор Потел и капетан Ренар, два официра из Римског предграђа, чије је мишљење о цивилима остало непромењено, ипак били пријатељи Максанса Жилеа, мајор Мињоне и капетан Карпантије прешли су на страну грађанства, налазећи да је Максово држање недостојно једног часног човека. Мајор Мињоне, онизак сувоњав човек, пун достојанства, посвети се питањима која је постављала парна машина, и живљаше скромно, дружећи се само са господином и госпођом Карпантије. Његов тих начин живота и његови научни интереси донеше му поштовање читавог града. Зато се говорило да су господа Мињоне и Карпантије сасвим друкчији људи неголи мајор Потел и капетан Ренар, Максанс и остали стални посетиоци војничке каване, који су задржали војничке нарави и навике Царства.

У тренутку кад се госпођа Бридо враћала у Исуден, Макс је, дакле, био већ искључен из грађанског друштва. Овај младић казнио је, уосталом, сам себе тиме што се уопште више није појављивао у друштву званом Клуб и што се никад није тужио на жалосну осуду која је над њим изречена, иако је био најелегантнији и најбоље обучен младић у читавом Исудену, иако је трошио врло много и, изузетно, имао и

коња, који је у Исудену био исто таква реткост као и Бајронов у Млецима. Видећемо, даље, како је Максанс, сиромашан и без средстава, доспео до могућности да буде најелегантнији човек у Исудену; јер срамна средства која су му донела презрење бојажљивог или побожног света у вези су са интересима који су довели у Исуден Агату и Жозефа. По смелости његовог држања, по изразу његове физиономије, изгледало је да Макс врло мало мари за јавно мишљење; он је, сигурно, рачунао да ће једног дана да се освети и да загосподари баш онима који су га презирали. Уосталом, ако је грађанство потцењивало Макса, дивљење које су његове особине изазивале код народа претстављало је протутежу томе потцењивању; његова храброст, његово мушко држање и његова одлучност морали су да се свиде гомили, којој је његова поквареност била, уосталом, непозната, а коју грађани нису чак ни наслућивали у својој њеној ширини. Макс је у Исудену играо улогу скоро сличну улози Ковача у Лепој девојци из Перта: он је у њему био заточник бонапартизма и опозиције. Људи су рачунали са њим исто онако као што су грађани Перта рачунали са Смитом у великим тренуцима.

Једна афера истаче нарочито јунака и жртву Стодневне владавине.

Године 1819, један батаљон под командом официра роајалиста, младих људи тек изишлих из Црвене куће, прође кроз Исуден на путу за Бурж, где је имао да остане на служби. Не знајући шта да раде у једном граду који је био тако уставобранитељски као Исуден, официри дођоше, да проведу време, у

Војничку кавану. У свима провинциским градовима постоји по једна војничка кавана. Ова у Исудену, која је била подигнута у једном углу бедема, и коју је држала удовица једног бившег официра, служила је, наравно, за клуб месним бонапартистима, официрима са половичном платом или онима који су делили Максова мишљења, а којима је расположење које је владало у граду допуштало да дају израза своме расположењу за цара. Од 1816, у Исудену је сваке године приређиван свечан ручак у част годишњице Наполеонова крунисања. Прва три роајалиста који дођоше затражише новине, између осталих и Дневник и Бела застава.

Јавно мишљење Исудена, а нарочито оно из Војничке каване, никако није подносило роајалистичке новине. Кавана је држала само Трговачки лист, име које је Уставобранилац, пошто је био забрањен једним решењем, морао да носи неколико година. Али како је, кад се први пут појавио под овим именом, почео уводни чланак са речима: „Трговачки лист је у суштини својој уставобранилац", људи су продужили да га зову Уставобранилац. Сви претплатници схватише игру речи, пуну протеста и пакости, којом их је уредништво молило да се не обазиру на марку, јер да је вино имало да остане увек исто.

Са своје тезге, дебела госпођа одговори роајалистима да она нема новина које они траже.

— Па које ви новине примате? — упита један од официра, капетан.

Конобар, онизак младић у плавој чоханој блузи и

кецељи од грубог платна, донесе Трговачки лист.

— Ах, то ли су ваше новине! Имате ли неке друге?

— Немамо, — рече конобар, — само те.

Капетан поцепа опозициони лист, разбаци га у комаде и пљуну на њега, са речима:

— Домине!

За десет минута, вест о нападају извршеном на уставобранитељску опозицију и напредњаштво у лицу неприкосновеног листа, који је нападао свештенике са храброшћу и духовитошћу које су вам познате, прође улицама, разнесе се као мува по кућама; препричавана је од места до места. Једна те иста реч била је у исто време на свим устима: „Обавестимо Макса!" Макс ускоро сазнаде за догађај. Официри нису били ни довршили своју партију домина, кад Макс, у друштву мајора Потела и капетана Ренара, праћен од тридесетак младића, који су били радознали да виде крај овог необичног догађаја, и који скоро сви остадоше окупљени на Војничком тргу, уђе у кавану. Кавана се убрзо напуни.

— Момче, моје новине! — рече Макс благим гласом.

Одигра се једна мала комедија. Дебела жена рече тобоже бојажљиво и помирљиво:

— Капетане, ја сам их позајмила.

— Па идите по њих, — повика један од Максових пријатеља.

— Зар не можете да будете без новина? — рече конобар. — Немамо их више.

Млади официри су се смејали и испод ока погледали на грађане.

— Поцепане су! — повика један младић, мештанин, гледајући у ноге младом роајалистичком капетану.

— А ко се је то дрзнуо да поцепа наше новине? — упита Макс гласом који је грмео и подиже се прекрштених руку и распаљена погледа.

— И пљунули смо на њих, — одговорише три млада официра подижући се и гледајући у Макса.

— Ви сте увредили цео град, — рече Макс, сав пребледео.

— Па шта онда?... — упита најмлађи официр.

Са вештином, смелошћу и брзином коју ови младићи нису могли да предвиде, Макс опали два шамара првоме официру који се налазио у реду, добацивши му:

— Разумете ли француски?

Изађоше да поделе мегдан у алеји Фрапел, тројица против тројице. Потел и Ренар никако не хтедоше да допусте да се Максанс Жиле сам обрачунава са официрима. Макс уби свога противника. Мајор Потел рани свога тако тешко да је несрећник, син угледних родитеља, умро сутрадан у болници, камо је био пренесен. Што се тиче трећег, он прође са једним ударцем мача и рани капетана Ренара, свога противника. Исте ноћи батаљон отпутова за Бурж. Овај догађај, који одјекну по Берију, направи Максанса Жилеа коначно херојем.

Витезови Доколице, сви одреда млади (најстарији није имао ни двадесет и пет година), обожавали су Максанса. Неки од њих не само да нису делили

опрезност ни отпорност својих породица према Максу, него су му чак и завидели на његовом положају и сматрали га врло срећним. Под таквим вођом, ред је изводио чуда. Од јануара 1817 године не прође ниједна недеља а да град не би узнемирен неким новим подвигом. Из частољубља, Макс је витезовима постављао извесне услове. Обнародована су и правила. Ђаволски младићи постадоше окретни као Аморсови[1] ученици, смели као соколи, спретни у свима телесним вештинама, снажни и препредени као злочинци. Усавршише се у вештини да се успужу на кровове, да се успну на куће, да скачу, да ходају без шума, да растварају малтер и да закивају врата. Имали су читаво складиште конопаца, лествица, оруђа и преобуке. Тако су витезови Доколице досегли највиши идеал обешењаклука не само у начину извођења него и у замисли својих потхвата. Они су најпосле постигли ону генијалност за пакости у којој је толико уживао Панирж, и која изазива смех и прави жртву у толикој мери смешном да се она не усуђује да се жали. Ови синови угледних породица имали су, уосталом, доста веза по кућама, које су им омогућавале да дођу до обавештења која су им била корисна за извођење њихових нападаја.

Усред највеће зиме, ови рођени нечастиви знали су да изнесу пећ из собе у двориште и да у њу нагрувају толико дрва да се ватра одржи све до јутра. А онда би разносили по граду како је тај и тај го-

[1] Аморос (1769—1848), шпански пуковник и министар. Прешао у Француску, где је увео наставу гимнастике. — Прим. прев.

[2] Панирж, личност из Раблеова романа. — Прим. прев.

сподин (неки тврдица) покушао да загреје двориште.

Понекад би опет сви заузели бусије по Великој или по Нискоj улици, двема улицама коjе су као нека врста артерија града, и на коjе излазе многе попречне уличице. Шћућурени, сваки у буџаку неког зида, на углу неке од ових уличица, они би пажљиво мотрили, па како би која кућа поспала, викали би преплашеним гласом од врата до врата, са jедног краjа града на други: „Ама, шта се то десило?... Шта се то десило?" Та питања, коjа су се стално понављала, будила су грађане, коjи би се показивали у кошуљама и памучним капицама, са светиљкама у руци, и припитивали jедни друге, и водили најнеобичниje разговоре, и правили најрадозналиja лица на свету.

Био jедан сиромашан књиговезац, врло стар, коjи је веровао у зле духове. Као скоро све занатлиje у провинциjи, он је радио у jедноj онискоj радионици. Прерушени у ђаволе, витезови су провалили ноћу у његову радњу, и стрпали старца у његов сандук за отпатке, па га оставили тако да се дере као да га неко пече на ражњу. Jадни човек разбудио је суседе, коjима је причао како му се jавио Луциfер, и суседима није било лако да га изведу из заблуде. Тај књиговезац умало није полудео.

Усред jедне сурове зиме, витезови разрушише димњак у кабинету закупца пореза, и направише нови, за jедну ноћ, сасвим сличан, без икакве галаме, не оставивши никаква трага о свом послу. Нови димњак био је изнутра тако удешен да је пуштао дим у кућу. Порезник је морао да се мучи пуна два месеца док

није сазнао зашто му његов димњак, коjи је вукао тако добро, коjим је био тако задовољан, прави сличне неприлике, и био је приморан да га преправи.

Jеднога дана метнуше три навиљка сумпорисане сламе и хартије намазане уљем у димњак jедне старе богомољке, пријатељице госпође Ошон. Изjутра, кад заложи ватру, jадна жена, jадна марна и блага жена, помисли да је заложила вулкан. Дођоше ватрогасци, слете се цела варош, а како се међу ватрогасцима нашло и неколико витезова Доколице, они попрскаше старичину кућу тако да су joj, пошто су је ужасно преплашили ватром, задали страх и од поплаве. Старица се разболела од страха.

Кад би хтели да неко проведе читаву ноћ под оружjем и у самртном страху, они би му написали анонимно писмо у коме би га обавестили да има да буде покраден; затим би ишли jедан по jедан поред његових зидова или прозора, дозивајући се звиждањем.

Jедан од њихових најлепших обешењаклука, коjи је дуго забављао град, у коме се и сад о њему прича, састојао се у томе да су свима наследницима jедне старе госпође, која је била врло шкрта и имала да остави лепо наследство, упутили по jедно писамце, у коме су их извештавали о њеноj смрти и позивали да дођу тачно у одређено време кад ће суд да ставља печате. Око осамдесет наследника стиже из Ватана, Сен-Флорана, Виерзона и околине, сви у дубокоj црнини, али прилично расположени, jедни са женама, удовице са својим синовима, деца са својим родитељима, jедни у наткривеним двоколицама, други у двоколицама од раките, трећи у простим те-

ретним колима. Замислите сада себи сцене између служавке старе госпође и оних који су приспели међу првима! Па саветовања са бележницима!... Била је настала читава узбуна у Исудену.

Најпосле, једног дана, среском начелнику паде на ум да нађе да је такво стање ствари неиздрживо, тим пре што је било немогуће сазнати ко је био тај који је себи допуштао овакве шале. Сумња је, свакако, пала на омладину; али, како је у оно време народна гарда постојала у Исудену само по имену, како у њему уопште није било гарнизона, како жандармериски поручник није имао са собом више од осам жандарма, како нису вршена обилажења, било је немогуће доказати ту сумњу. Срески начелник је унесен у ноћну заповед и одмах проглашен смртним непријатељем. Тај чиновник имао је обичај да доручкује два свежа јајета. Хранио је кокоши у своме дворишту, а уз манију да једе свежа јаја, имао је и манију да је хтео да их кува само он лично. Ни његова жена, ни његова служавка, нити ико на свету није умео, по његовом мишљењу, да скува једно јаје као што треба; он је гледао у свој часовник и хвалио се да га у том послу нико не може да надмаши. Већ две године кувао је за себе јаја са успехом, који му је донео хиљаде подругљивих шала. Једнога месеца, сваке ноћи узимао му је неко јаја од његових кокошију и остављао на њихово место друга, која су била већ кувана. Срески начелник се узалудно намучио, и изгубио је свој глас начелника са јајетом. Најпосле је почео да доручкује на други начин. Али он никако није сумњао на витезове Доколице, који су своју враголију извели

врло вешто. Макс је дошао на идеју да му сваке ноћи маже чункове од пећи са неким уљем које је било натопљено тако одвратним мирисима да је било немогуће издржати у његовој кући. Па ни то им није било довољно. Једнога дана кад је хтела да иде у цркву, начелникова жена откри на своме огртачу да је изнутра намазан једном тако лепљивом материјом да више није могла да га носи. Срески начелник затражи на то да буде премештен. Кукавичлук и попустљивост овог чиновника утврдише коначно весели и тајновити ауторитет витезова Доколице.

Између улице Миним и трга Мизер постојало је у оно време једно парче четврти које је било окружено са доње стране Вештачком Реком а са горње стране бедемом, и које се пружало од Војничког трга до тржишта код Лончарије. Тај неправилни простор, који је личио на квадрат, био је испуњен кућама које су изгледале врло бедно, које су биле збијене једна уз другу, и између којих су пролазиле тако уске улице да се на њима нису могла мимоићи ни два човека. У том делу вароши живели су сиромашни људи, или они који су обављали слабо плаћена занимања, и који су становали у оним њумезима и становима који су у народном говору добили тако живописно име слепих кућа. У сва времена то је, без сумње, била уклета четврт, уточиште људи који живе рђавим животом, јер се једна од њених улица зове Крвниковом улицом. Сигурно се зна да је градски крвник имао тамо своју кућу са црвеним вратима за време више од пет векова. Помоћник шаторуског крвника станује тамо још и сада, ако је веровати ономе што свет говори, јер га гра-

ђани никада не виде. Само винари одржавају везе са тим тајанственим бићем, које је наследило од својих претходника способност да лечи преломе и ране. Некада, док је град изигравао велику варош, тамо је било и састајалиште проститутки. Било је тамо и препродаваца ствари које изгледа да не заслужују да нађу купца, затим старинара чија изложена роба шири заразу, најпосле оног сумњивог становништва које се сусреће на сличном месту у скоро свима варошима, и којим господаре један или два Јевреjина.

На углу једне од тих мрачних улица, у најживљем крају те четврти, постојала је од 1815 до 1823 године, а можда и дуже, једна крчма, коју је држала нека госпођа Коњет. Та крчма налазила се у једној кући, која је била доста чврсто сграђена од наслага белог камена, између којих су били слојеви пешчара и малтера, и на којој је био подигнут један спрат и таван. Изнад врата се истицала једна огромна борова грана налик на флорентинску бронзу. Као да то знамење није говорило довољно само по себи, у очи је упадало плаветнило једне хартије прилепљене на ћерчиво, на којој се видео, испод речи Добро мартовско пиво, један војник како нуди једној врло разголићеној жени пенушав млаз који се пресипао из крчага у чашу коју му је она пружала правећи лук у облику моста, и то све у боји од које би Делакроа пао у несвест. Приземље се састојало из једне огромне дворане, која је служила у исто време и за кухињу и за трпезарију, и о чијим су гредама, обешени о клинце, висили предмети потребни за обављање овога посла. Иза ове дворане, једне воденичке степенице водиле су на горњи спрат; али у

дну тих степеница налазила су се врата шца која су водила у дугачку собицу, чији су прозори гледали у једно од оних провинциских дворишта која личе на сулундаре, толико су уска, црна и висока. Сакривена иза шупе и зидовима заштићена од свачијег погледа, та мала собица служила је исуденским мангупима за њихове пленарне седнице. Јавно, чича Коње је угошћавао сељаке у пазарне дане; али, потајно, он је био угоститељ витезова Доколице. Тај чича Коње, некад коњушар у једној богатој кући, оженио се Коњетом, негдашњом куварицом по бољим кућама. Римско предграђе продужује, попут Талијана и Пољака, да женама даје имена мужева, додајући им, на латински начин, наставке женског рода. Ујединивши своје уштеде, чича Коње и његова жена купили су ову кућу да у њој отворе крчму. Коњета је била жена од својих четрдесет година, једра, висока гарава, са носом прћастим, са као угаљ црном косом, и смеђим, округлим и живим очима, и насмејана и интелигентна израза; због њеног карактера и њених куварских способности, Максанс Жиле ју је изабрао за Леонарду реда.

Чича Коње могао је да има педесет и шест година, био је дежмекаст, слушао је своју жену, и, према једној шали коју је она стално понављала, гледао је све ствари само благонаклоним оком, зато што је био ћорав. За време од седам година, од 1816 до 1823, ни муж ни жена не проговорише нигде ни речи о томе шта се код њих радило ноћу нити о томе шта се тамо спремало, и за цело то време сачуваше највећу љубав за све витезове; што се тиче њихове оданости, она је била безгранична; али, можда ће

нам та њихова оданост изгледати мање лепа, ако се сетимо да је њихов интерес био јемство за њихово ћутање и за њихову љубав. Кад би витезови, у било које доба ноћи, банули код Коњете и покуцали на један одређен начин, чича Коње би, обавештен тим знаком, устао, наложио ватру, запалио свеће, отворио врата, сишао у подрум по вина која су била купљена нарочито за чланове реда, а Коњета би им скувала одличну вечеру, било пре, било после одлучених похода, или уочи, или у току дана.

Док је госпођа Бридо путовала из Орлеана у Исуден, витезови Доколице припремили су један од својих најуспелијих подвига. Неки стари Шпанац, бивши ратни заробљеник, који је, кад је склопљен мир, остао у земљи, где је водио једну малу трговину житом, дође рано на тржиште и остави тамо своје празне двоколице поред исуденског торња. Максансу, који је први дошао на састанак, заказан за ту ноћ у подножју торња, постављено је тихо ово питање:

— Шта ћемо да радимо ноћас?

— Ту су двоколице чиче Фарија, — одговори он, — умало не разбих нос о њих; попнимо их најпре на бедем торња, а после ћемо видети.

Кад је Ришар градио исуденски торањ, он га је поставио, као што је већ речено, на рушевине базилике која се налазила на месту римског храма и келтског Дуна. Од тих рушевина, од којих је свака претстављала по један дуг период година, створило се једно замашно брдо споменика трију векова. Торањ Рихарда Лављег Срца налази се на врху једне купе, чије су падине са свију страна једнако стрме,

и до које се долази једино помоћу лествица. Да бисмо у неколико речи дали ваљану слику положаја тога торња, могли бисмо га упоредити са луксорским обелиском и његовим постољем. Постоље исуденског торња, које је у оно време крило у себи толико непознатог археолошког блага, високо је, са стране која је окренута граду, око осамдесет стопа. За један сат кола су растављена и попета, парче по парче, на скеле испод самог торња, онако као што су војници пренели артиљерију за прелазе преко Светог Бернарда. Кола су затим поново састављена и тако су брижљиво уклоњени сви трагови посла да је изгледало да их је тамо пренео ђаво или вила помоћу свога штапића. После овог свог подвига, витезови се, пошто бејаху гладни и жедни, вратише сви код Коњете, и убрзо се нађоше за столом у малој ниској дворани, где су се унапред смејали лицу које ће да направи Фарио када, око десет сати, потражи своје двоколице.

Наравно, витезови нису изводили своје лакрдије сваке ноћи. Генији Зганарела, Маскарила и Скапена, кад би се саставили уједно, не би били у стању да пронађу триста шездесет пакосних шала годишње. Пре свега, ни прилике нису биле увек повољне: била је сувише лепа месечина, последња шала сувише је раздражила озбиљне људе, или је овај или онај одбио своју сарадњу зато што се радило о неком његовом рођаку. Али ако се угурсузи нису вићали сваке ноћи код Коњете, они су се сретали преко дана и заједнички су налазили задовољства у допуштеним забавама, у лову или берби, у јесен, у клизању, зими. У овом скупу од двадесет градских младића,

који су на овај начин негодовали против социјалног мртвила своје вароши, нађе се њих неколико који су били везани за Макса тешње од осталих и који га направише својим идолом. Карактер какав је био његов често фанатизује омладину. Тако су два унука госпође Ошон, Франсоа Ошон и Барух Борниш, били слепи привржени ци Максови. Ова два младића сматрала су Макса скоро за свога рођака, допуштајући мишљење онога краја о његовом ванбрачном сродству са породицом Лусто. Макс је, уосталом, великодушно позајмљивао новац овој двојици младића, којима њихов деда није давао никаква џепарца; он их је водио у лов, он их је васпитавао; он је, најпосле, вршио на њих утицај много већи од утицаја породице. Пошто су обојица били сирочићи, они су, иако су били пунолетни, остали под туторством господина Ошона, свога деде, због околности које ће бити разјашњене кад се чувени господин Ошон појави у овој слици.

У овом тренутку, Франсоа и Барух (зовимо их именима, да би прича била прегледнија), седели су један са десне, други са леве стране Максу, у средини стола, који је био доста слабо осветљен чађавом светлошћу четири свеће, од оних којих је осам стајало у пола киле. Попило се дванаест до петнаест боца различитих вина, јер на састанку није било више од једанаест витезова. Барух, чије име довољно указује на остатак калвинизма у Исудену, рече Максу, у тренутку кад је вино било развезало све језике:

— Теби ће да припрети опасност са стране са које си најосетљивији...

— Шта мислиш ти под тим речима? — упита Макс.

— Па моја баба је примила од госпође Бридо, своје куме, једно писмо у коме јој ова јавља да долази заједно са својим сином. Баба је јуче наредила да се спреме за њих две собе.

— А шта се то мене тиче? — рече Макс и узе своју чашу, испразни је на душак и врати је опет на сто са једним комичним покретом.

Макс је тада имао тридесет и четири године. Једна од свећа које су биле постављене поред њега бацала је своју светлост на његово ратничко лице, осветљавала његово чело и дивно истицала његову белу кожу, његове ватрене очи и његову црну косу, мало коврчаву и мрку као угаљ. Та коса се сама од себе снажно коврчала изнад чела и на слепоочницама, оцртавајући тако јасно пет црних језика које су наши преци називали п е т ј е з и ч а ц а. И поред ових оштрих супротности белог и црног, Макс је имао врло благу физиономију, која је добивала своју драж од црта сличних онима које је Рафаел давао лицима својих Богородица, од лепо извајаних уста, на чијим је уснама лебдео један љубак осмех, нека врста става који је Макс најзад попримио. Богати колорит који даје фине преливе беришонским лицима још више је појачавао његов израз доброг расположења. Кад се стварно смејао, показивао је тридесет и два зуба достојна да украсе уста неке мале кањиперке. Висок пет стопа и четири палца, Макс је био младић дивних сразмера, ни дебео, ни мршав. Док су му лепе однеговане руке биле беле и доста лепе, његове ноге потсећале су на Римско предгра-

ће и на пешака Царства. Од њега би сигурно био диван дивизиски генерал; имао је рамена која би могла да понесу судбину маршала Француске и прса довољно широка за све ордене европске. Интелигенција је одуховљавала његове покрете. Укратко, у њему, који је био љубак од рођења, као што су скоро сва деца љубави, одражавало се је племство његовог правог оца.

— Ти, дакле, не знаш, Макс, да је кума госпође Ошон Ружеова сестра? — повика му са краја стола син једног бившег санитетског мајора, који се звао Годе и који је био најбољи лекар у граду. — Ако она долази са својим сином сликаром, то је без сумње зато да би повратила чичино наследство, а онда ништа од твоје бербе. . .

Макс набра обрве. Затим, погледом који прелете око стола од лица до лица, испита утисак који овај говор направи на духове, па рече поново:

— Шта се то мене тиче?

— Али, — продужи Франсоа, — мени изгледа да би, ако би стари Руже опозвао свој тестаменат, у случају ако је направио некакав у корист Мутиводе. . .

Овде Макс пресече свог ватреног привржeника овим речима:

— Кад сам, долазећи овамо, чуо да вас називају једним од пет Ошона,[1] према једној игри речи која се прави на рачун вашег имена већ тридесет

[1] Игра речи. Кад се изговоре те речи на француском, добијају се ови слогови: ен-де-сен-ко-шон, што значи: а) један од пет Ошона, б) једна од пет свиња. — Прим. прев.

година, ја сам сам зачепио њушку ономе који те тако назвао, и то тако оштро, драги мој Франсоа, да отада нико у Исудену није више поновио ту глупост, барем не преда мном! И ето како ми ти то враћаш! Ти се служиш једним презривим надимком да означиш жену за коју се зна да сам ја за њу везан!

Никад Макс није рекао тако много о својим везама са особом којој је Франсоа малочас дао надимак под којим је она била позната у Исудену. Некадашњи заробљеник на лађама имао је довољно искуства, командант гардиских гренадира знао је довољно шта је то част, да је могао да погоди откуда долази то рђаво мишљење града. Зато никада није допустио апсолутно никоме да му каже ма и једну реч о госпођици Флори Бразие, тој служавци-љубазници Жан-Жака Ружеа, коју је уважена госпођа Ошон онако енергично назвала дрољом. Уосталом, свако је знао да је Макс сувише осетљив, па нико није хтео ни да му говори о тој ствари док је он сам не би поденуо, а он је никако није подевао. Најпосле, било је исувише опасно разљутити Макса или навући на себе његов гнев а да би и његови најбољи пријатељи правили шале на рачун Мутиводе. Кад се пред мајором Потелом и капетаном Ренаром, двојицом официра са којима је Макс живео на равној нози, повео разговор о његовој вези са том девојком, Потел је одговорио:

— Ако је он природни брат Жан-Жака Ружеа, зашто не би могао да станује код њега?

— Уосталом, на концу конаца, — додао је капетан Ренар, — та девојка је право краљевско парче; и

кад би је и волео, па чега има у томе?... Зар млади Годе не воли госпођу Фише зато да би добио њену кћер као награду за то кулучење?

После овог заслуженог прекора, Франсоа више не ухвати нит својих мисли; а поготово је не ухвати кад му Макс рече благо:

— Продужи...

— Нећу, Бога ми! — узвикну Франсоа.

— Немаш право да се љутиш, Макс, — повика млади Годе. — Зар није решено да се код Коњете може рећи све? Зар ми не бисмо сви од реда постали смртни непријатељи онога између нас који би се изван овога круга сетио онога што се у њему говори, што се у њему мисли и што се у њему ради? Цео град зове Флору Бразие надимком Мутивода; ако се тај надимак, непажњом, измакао нашем другу, зар то одмах треба да значи злочин према реду Доколице?

— Не, — рече Макс, — него према нашем личном пријатељству. Ја сам дошао себи, сетио сам се да смо у доколици, и рекао сам му: „Продужи"...

Наста дубок тајац. Пауза би свима тако непријатна да Макс поче да виче:

— Ја ћу да продужим уместо њега (Узбуђење), уместо вас свију (Чуђење)... и речи ћу вам оно што ви мислите! (Дубоко узбуђење!). Ви мислите да Флора, Мутивода, Бразиеова, домаћица оца Ружеа, (јер њега зову отац Руже, тога маторог момка који никад неће имати деце!) ви мислите, рекох, да та жена, од мога повратка у Исуден, подмирује све моје потребе. Ако ја могу да бацим месечно по триста франака, да вас често чашћавам овако као вечерас и да вам свима позајмљујем новаца, да ја те

паре узимам из кесе госпођице Бразие? Е лепо, узимам!... (Дубоко узбуђење). Бога ми, узимам!... Да, госпођица Бразие је бацила око на наследство онога старца...

— Она га је и заслужила са оца на сина, — рече млади Годе из свог угла.

— Ви мислите, — продужи Макс, пошто се насмеши на речи младог Годеа, — да сам ја сковао план да се оженим Флором после смрти оца Ружеа, и да ће сада та сестра и њен син, за које ја чујем по први пут, довести у опасност моју будућност?

— Тако је! — повика Франсоа.

— Тако мисле сви ови што су за столом, — рече Барух.

— Е лепо, будите спокојни, пријатељи моји, — одговори Макс. — „Човек који је обавештен може да се огледа и са двојицом!" Ја се сада обраћам витезовима Доколице. Ако би мени, да бих отпремио те Парижане, затребала помоћ реда, да ли бих је ја добио?... Ох, у границама у којима смо одредили да смеју да се крећу и наше лакрдије, — додаде он живо, пошто примети опште кретање. — Ви мислите да ја хоћу да их побијем, да их отрујем?... Ја, хвала Богу, нисам будала. И, најзад, ако породица Бридо успе, ако Флора имадне само оно што има, ја ћу се тиме задовољити, разумете ли ме? Ја њу волим толико да бих је претпоставио госпођици Фише, ако би госпођица Фише хтела мене!...

Госпођица Фише је била најбогатија наследница у Исудену, и ћеркина рука играла је велику улогу у љубави младог Годеа према мајци. Искреност се толико цени да се једанаест витезова диже као један човек.

— Макс, ти си поштен младић!

— Тако се говори, Макс; ми ћемо да будемо витезови Ослобођења.

— Шипак породици Бридо!

— Ми ћемо већ да је зауздамо!

— Најпосле, видели смо већ тројицу који су се оженили својим љубавницама.

— До ђавола! Лусто је волео госпођу Руже; а зар није мање зло волети једну домаћицу, која је слободна и без окова?

— И ако је покојни Руже помало Максов отац, то се догађа у породици.

— Мишљење је слободно!

— Живео Макс!

— Доле лицемери!

— Пијмо у здравље лепе Флоре!

Овакви бејаху једанаест одговора, поклика и здравица које избацише витезови Доколице, којима је то допуштао, зашто да то не кажемо, њихов претерано лабави морал. Јасно је каквог је интереса имао Макс да се прогура за великог мајстора реда Доколице. Измишљајући лакрдије, задужујући младиће из угледних породица, Макс је хтео да у њима створи себи ослонац за дан своје рехабилитације. Он љупко устаде, подиже своју чашу пуну бордоског вина и одржа ову здравицу:

— Највеће зло које вам желим је то да сваки од вас имадне жену достојну лепе Флоре! Што се тиче најезде рођака, ја засад немам никаквог страха; а за будућност, видећемо!

— Да не заборавимо Фаријева кола!...

— Забога, па она су на сигурном месту, — рече млади Годе.

— Ох, ја узимам на себе да довршим ту лакрдију, — повика Макс. — Будите рано на тржишту и дођите да ме обавестите кад чича буде тражио своје двоколице...

Чуло се где избија три и по сата после поноћи. Витезови тада изађоше у тишини и пођоше сваки својој кући, шуљајући се поред зидова без и најмањег шума, пошто су сви били обувени у сукнене назувке. Макс се полако врати на трг Сен-Жан, који се налази у горњем делу града, између капије Сен-Жан и капије Вилат, у четврти богатих грађана. Мајор Жиле прикрио је свој страх, али га је ова вест била погодила у срце. Од његовог боравка на бродовима, или под бродовима, његова дволичност изједначила се по дубини са његовом поквареношћу. Пре свега, и изнад свега, четрдесет хиљада франака земљишне ренте које је имао чича Руже сачињавало је Жилеову љубав према Флори Бразие, у то верујте! По његовом понашању није било тешко оценити колико је сигурности Мутивода умела да му улије с обзиром на финансиску будућност коју је она дуговала љубави маторог момка. Па ипак, вест о доласку законитих наследника била је у стању да поколеба Максову веру у Флорину моћ. Уштеде учињене уназад седамнаест година биле су још увек уложене на Ружеово име. Но ако би тестаменат, за који је Флора говорила да је већ одавно направљен у њену корист, био опозван, те уштеде барем могле би бити спасене ако би биле пренесене на име госпођице Бразие.

— Та глупача од девојке није ми рекла за седам година ни речи о сестрићима ни о сестри! — повика Макс скрећући из улице Мармус у улицу Авенир. Седам стотина педесет хиљада франака уложених на десет или дванаест различитих страна не могу се повући ни уложити у државне хартије за недељу дана и да се за то још и не сазна у овом крају оговарања. Пре свега, треба се решити родбине; али кад је се једном ослободимо, пожурићемо се да уновчимо тај иметак. Најпосле, размислићу о томе...

Макс је био уморан. Помоћу калауза, он уђе у стан чиче Ружеа и леже без буке, рекавши сам себи:

— Сутра ће ми мисли бити јасније.

Није излишно рећи откуда је љубазница са трга Сен-Жан добила свој надимак Мутивода и како се направила газдарицом у Ружеовој кући.

Одмичући у годинама, стари лекар, отац Жан-Жака и госпође Бридо, приметио је да је син без вредности; и почео је да га држи доста строго, да би му наметнуо извесне навике које би могле да замене мудрост; али он га је на тај начин припремао, и не знајући за то, да подноси јарам тираније која прва узмогне да му пребаци уже око врата. Једног дана, враћајући се са шетње, овај пакосни и покварени старац спази поред ливаде, на шеталишту Тиволи, једну заносну девојчицу. На коњски топот, дете се диже из корита једног од оних поточића који, гледани са Исудена, изгледају као сребрне врпце на зеленој хаљини. Попут најаде, мала изненада показа доктору једну од најлепших девичанских глава коју је икада могао да замисли један сликар. Стари Руже, који је познавао цео крај, није познавао ово

чудо од лепоте. Девојка је била скоро нага, у бедној краткој сукњи, избушеној и поцепаној, од јевтине вунене тканине са чађавим и белим пругама. Лист дебеле хартије причвршћен прутићем од раките служио јој је уместо капе. Испод те хартије, пуне штапића и слова О, што је оправдавало њено име ђачке хартије, била је увијена и причвршћена чешљем, који би боље приличио коњском репу, једна од најлепших плавих коса коју би могла да пожели једна Евина кћер. Њена лепа препланула прса, њен врат који је једва био покривен једним шалчетом у крпама, које је некад било полусвилено, показивали су бела места испод препланулих. Сукња, провучена између ногу, задигнута до појаса и причвршћена једном дебелом чиодом, личила је на купаће гаћице. Стопала и ноге, које су могле да се виде кроз бистру воду, препоручивали су се тананошћу достојном вајарства средњега века. Ово љупко тело изложено сунцу имало је неки црвенкаст тон који није био без дражи. Врат и груди заслуживали су да буду увијени у кашмир и у свилу. Најзад, ова нимфа имала је плаве очи, украшене трепавицама, из којих је избијао и поглед пред којим би пали на колена и сликар и песник. Лекар, који је знао довољно анатомије да је могао да препозна један диван стас, схватио је одмах колико би изгубила уметност ако би се онај љупки модел упропастио пољским радовима.

— Одакле си ти, мала? Ја те никад нисам видео, — рече стари лекар, коме је тада било седамдесет година.

Овај призор одигравао се у месецу септембру 1799 године.

— Ја сам из Ватана, — одговори девојка.

Чувши глас једног грађанина, један човек рђава изгледа, који се налазио на двеста корака одатле, у горњем току потока, подиже главу.

— Но, па шта је с тобом, Флора? — повика он. — Ти разговараш уместо да мутиш воду, и роба ће да оде!

— А због чега си дошла из Ватана овамо? — упита лекар и не обазирући се на прекоре непознатог човека.

— Ја мутим воду за свога стрица Бразиеа, који је, ено, тамо.

Мутити воду је беришонски израз, који дивно даје слику онога што хоће да изрази: посао коме је циљ да замути воду неког потока на тај начин што је узбурља помоћу једне велике дрвене притке, чији су огранци распоређени у облику ракете. Ракови, преплашени овом појавом, која је за њих несхватљива, беже нагло у реку и, у својој збуњености, ускачу усред замки које им рибар поставља на одговарајућем растојању. Флора Бразие држала је у руци своје мутило са љупкошћу која је својствена невиности.

— А да ли твој стриц има дозволу да лови ракове?

— Но, па зар ми сада нисмо под Републиком, једном и недељивом? — повика са свога места стриц Бразие.

— Ми смо под Директоријем, — рече лекар, — и ја не познајем закона који би допуштао једном човеку из Ватана да дође да лови ракове на земљишту

исуденске општине, — одговори лекар... — Имаш ли мајку, мала?

— Немам, господине, а отац ми је у болници у Буржу; он је полудео од сунчанице коју је добио у пољу, у главу га ударила...

— А колико зарађујеш?

— Пет маријаша дневно за време читаве сезоне мућења; идемо ми да мутимо чак до Брене. Док траје жетва, ја купим зрно. А зими предем.

— Ти си у дванаестој години?

— Да, господине.

— Хоћеш ли да пођеш са мном? Имаћеш добру храну, добро одело, и лепе ципеле...

— Не, не, моја братична мора остати са мном, ја сам њу примио на себе пред Богом и пред људима, — рече стриц Бразие, који се био приближио својој братаници и лекару. — Ја сам њен старалац, знате!

Лекар задржа осмех и сачува свој озбиљан изглед, који би се сигурно измакао свакоме кад би видео ујака Бразие. Овај старалац имао је на глави сељачки шешир изједен кишом и сунцем, изгрицкан као лист купуса на коме је живело много гусеница, и искрпан белим концем. Испод шешира се видело црно и упало лице, на коме су уста, нос и очи претстављали четири црне тачке. Његова бедна блуза сличила је на парче поњаве, а чакшире су му биле од платна за судопере.

— Ја сам доктор Руже, — рече лекар; — кад си ти старалац тога детета, а ти га доведи код мене, ја станујем на тргу Сен-Жан; неће ти бити криво, а њој још мање...

И не чекајући ни речи одговора, сигуран да ће стриц Бразие доћи код њега са лепом мутиводом, доктор Руже ободе обема за Исуден. И одиста, у тренутку кад је лекар седао за сто, његова куварица му пријави грађанина и грађанку Бразие.

— Седите, — рече лекар стрицу и братаници.

Флора и њен старалац, стално босоноги, гледали су докторову велику собу са избезумљеним очима. А ево зашто.

Кућа коју је Руже наследио од Декоанових заузима средину трга Сен-Жан, неку врсту четвороугаоника, дугачког и врло уског, и засађеног са неколико кржљавих липа. Куће су на том месту грађене боље него игде другде, а кућа Декоанових је једна од најлепших. Налази се преко пута од куће господина Ошона, има три прозора са лица на првом спрату, а у приземљу један колски излаз који води у двориште, иза кога се пружа врт. Под сводом колског излаза налазе се врата једне простране дворане, осветљене са два улична прозора. Кухиња је иза дворане, али је одвојена степеницама, које воде на први спрат и у поткровље изнад њега. Иза кухиње налази се један дрвљаник, једна шупа у којој се пере рубље, једна стаја за два коња, и једна остава, а изнад њих мали хамбари за зоб, сено и сламу, и на којим је сада спавао докторов слуга. Велика соба, којој су се тако много дивили мала сељанка и њен стриц, била је украшена дрветом са резбаријама какве су прављене под Лујем XV и обојена у сиво, са лепим мраморним камином изнад кога се Флора огледала у једном великом огледалу

које је сезало до стропа и чији је извајани оквир био позлаћен.

На том дрвету, у одређеним размацима, висило је неколико слика, узетих из опатија у Деолу, Исудену, Сен-Жилдасу и Сен-Силпису, и манастира у Буржу и Исудену, које је дарежљивост наших краљева и верника обогатила драгоценим поклонима и најлепшим делима Препорода. Тако се међу сликама које је сачувала породица Декоан и које су прешле у руке породице Руже налазила једна Албанова Света породица, један Доминикенов Свети Жером, једна Христова глава од Жана Белена, једна Богородица од Леонарда да Винчија, један Тицијанов Христос под крстом који је потицао од маркиза де Белабр, онога који је издржао једну опсаду и коме је одрубљена глава под Лујем XIII, један Лазар од Паула Веронеза, једна Женидба Богородице од свештеника Женоа, две црквене слике од Рубенса и једна копија једне Перуђинове слике коју је израдио Перуђин сам или Рафаел; најпосле, два Корења и један Андре дел Сарто. Декоанови су изабрали ова богатства између три стотине црквених слика, и не знајући њихову верност, и одабирући их једино према томе колико су биле сачуване. Многе су имале величанствене оквире, а неке су чак биле и под стаклом. Декоанови су сачували платна због лепоте оквира и због вредности коју је изгледало да претстављају стакла. Намештај ове собе није, дакле, био без оног раскоша који се данас толико цени, али који је у оно доба у Исудену био без икакве цене. Часовник, који је стајао на камину, између два прекрасна сребрена

свећњака са по шест свећа, наметао се својом опатском велелепношћу која је потсећала на Була.[1] Наслоњаче од израђене храстовине, све у везу, делу побожности неких високих госпођа, данас би претстављале велику вредност, јер су све биле украшене крунама и грбовима. Између два прозора налазила се једна богата полица узета из неког замка, на чијем се мрамору кочила једна огромна кинеска ваза, у коју је доктор остављао дуван. Ни лекар, ни његов син, ни куварица, ни слуга нису указивали никакву пажњу овим богатствима. Пљували су у изванредно фину плочу испред огњишта, чије су позлаћене резбарије биле ишаране бакарном рђом. Један лепи полилеј, од којег је једна половина била од кристала а друга од порцуланског цвећа, био је сав ишаран, као и строп о коме је висио, црним тачкама, које су сведочиле о слободи коју су тамо уживале муве. Декоанови су прозоре прекривали застиримa од броката који су скинути са кревета неког игумана. Са леве стране врата, један ковчег, који је вредео неколико хиљада франака, служио је као ормар за стоно посуђе.

— Но, Франшета, — рече лекар својој куварици, — две чаше! . . . И дајте нам оног бољег.

Франшета, дебела беришонска служавка, која је, пре Коњете, важила као најбоља куварица у Исудену, дотрча са ужурбаношћу, иза које се крио лекарев деспотизам и у исто време и извесна радозналост са њене стране.

[1] Бул (André-Charles Boulle; 1642—1732), француски вајар. — Прим. прев.

— Колико вреди једно јутро винограда у твом крају? — рече лекар сипајући чашу високом Бразиеу.

— Стотину талира у сребру. . .

— Е лепо, остави ми твоју братаницу да ме служи, и она ће имати стотину талира плате, а новац ћеш примати ти, као њен старалац. . .

— Сваке године? — рече Бразие, отворивши очи, које постадоше велике као филџани.

— Ја препуштам ствар твојој савести, — одговори лекар. — Она је сироче: док не наврши осамнаест година, Флора не може ништа да прима.

— Њој је сада дванаест година, то би значило шест јутара винограда, — рече стриц. — Али она је врло мила, питома као јагње, добро грађена и врло окретна, и врло послушна. . . Јадно дете, она је била радост мога јадног брата!

— И ја плаћам годину дана унапред, — рече лекар.

— Ето, бога ми, мајте за две године, па вам је остављам, — рече тада стриц, — јер ће јој бити боље код вас него код нас, јер је моја жена бије, не може да је подноси . . . Једино ја што је браним, то свето створење, које је невино као новорођенче.

Кад чу ову последњу реченицу, лекар, изненађен овом речи н е в и н а, даде знак стрицу Бразиеу и изиђе са њим у двориште и из дворишта у врт, оставивши мутиводу за постављеним столом, између Франшете и Жан-Жака, који је салетеше питањима, и којима она безазлено исприча свој сусрет са доктором.

— Но, драга моја мала љубимице, због ом! — рече стриц Бразие враћајући се да пољуби Флору у

чело. — Можеш слободно рећи да сам те усрећио тиме што сам те наместио код овог честитог и часног сиротињског оца; треба да му се покораваш као и мени... Буди добра, мила, и ради све што он зажели...

— Спремићете собу изнад моје, — рече лекар Франшети. — Од вечерас ће горе спавати ова мала Флора, која одиста заслужује своје име. Сутра ћемо јој дозвати обућара и кројачицу. И одмах поставите и за њу, она ће нам правити друштво.

Увече се по целом Исудену говорило само о томе како је код доктора Ружеа ступила у службу једна мала мутивода. У крају који воли да се руга, тај надимак остаде госпођици Бразие пре, за време, и после њене среће.

Лекар је, без сумње, хтео да са Флором Бразие направи у малом оно што је Луј XV направио у великом са госпођицом де Роман; али је почео сувише доцкан: Луј XV био је још млад, док се доктор налазио у цвету старости. Од своје дванаесте до своје четрнаесте године љупка мутивода упознала је непомућену срећу. Лепо обучена и много боље снабдевена одећом него и најбогатије девојке у Исудену, она је носила златан сат и наките које јој давао доктор да би је потстакао да учи, јер је Флора имала учитеља који је имао да је научи читати, писати и рачунати. Али скоро животињски живот сељака усадио је у Флору такву одвратност према горкој чашици науке, да доктор није успео са њеним васпитањем. Његове намере у вези са овим дететом, које је он дотеривао, поучавао и изграђивао са брижљивошћу која је била тим дирљивија што се је веро-

вало да је он неспособан за нежности, различито је тумачило брбљиво грађанство вароши, чија су оговарања, као и она поводом Максовог и Агатиног рођења, дала повода многим злокобним заблудама. Није лако становништву малих градова издвојити истину из хиљаде нагађања, усред противречних коментара и између свих оних претпоставки које у њему изазива један догађај. Провинција хоће да све објасни и најпосле све сазна. Али свако се држи оне стране догађаја која се њему нарочито свиђа; он у њој види истину, доказује је, и сматра своју верзију за једину праву. И тако истина, и поред провидног живота и радозналости малих градова, бива често помрачена, и тражи, да би била призната као таква, или време — после кога постаје равнодушна, или непристрасност — којом располаже историчар или неки виши човек кад се стави на једно више становиште.

— Шта бисте ви хтели да тај матори мајмун, у својим годинама, ради са једном девојчицом од петнаест година? — говорило се је две године после Мутиводиног доласка.

— Имате право, — гласио је одговор, — има већ дуго како су њега прошли његови цветни дани.

— Драги мој, доктор је бесан због глупости свога сина, и њега још држи мржња на његову кћер Агату; и у тој неприлици, можда је живео последње две године онако разумно само зато да би се оженио том малом, како би могао да добије са њом једног лепог дечка, окретног и лепо развијеног, и живахног као што је Макс, — приметила је једна оштроумна глава.

— Та оставите нас на миру! Зар човек који је проводио живот какав су проводили Лусто и Руже од 1770 до 1787 године може да има деце у седамдесет и другој години? Слушајте, тај матори грешник читао је Стари завет, макар и као лекар, и тамо је видео како је цар Давид подгревао своју старост... И то вам је све, грађани моји!

— Говори се да се Бразие, кад се напије, хвали по Ватану да га је покрао! — повика један од оних људи који нарочито верују у зло.

— Ех, Боже мој, комшија, шта се све не говори по Исудену?

Од 1800 до 1805, за време од пет година, доктор је уживао васпитавајући Флору, без брига које су славољубље и намере госпођице Роман задавале, како се говори, Лују Љубљеноме. Мала Мутивода била је тако задовољна поредећи свој живот код доктора са животом који би проводила са својим стрицем Бразиеом, да се је без сумње повињавала захтевима свога господара, као што би учинила робиња на Истоку. Нека не замере они који себи дочаравају идиле, ни остали филантропи, али свет са села има мршаве појмове о извесним врлинама; скрупуле су код њега последица користољубиве мисли, а не осећања доброг или лепог; он је васпитаван за сиромаштво, за непрестани рад, за беду, и њега овакви изгледи нагоне да сматра за допуштено све оно што може да га извуче из пакла глади и вечитог аргатовања, нарочито ако се томе не противе закони. Ако има изузетака, они су ретки. Социолошки говорећи, врлина је пратилац благостања и она почиње са образовањем. Тако је Мутивода била предмет зависти за све

девојке на десет миља унаоколо, иако је њено понашање било, по схватањима вере, апсолутно за сваку осуду. Рођена 1787 године, Флора је одгајана усред оних сатурналија између 1793 и 1798, чији су одблесци просвећивали села лишена свештеника, вере, олтара и црквених обреда, села у којима је брак био озакоњено спаривање и у којима су револуционарна начела оставила дубоких трагова, што важи нарочито за Исуден, крај у коме је побуна у традицији. Године 1802 католичка црква је једва успостављена. Наћи свештенике претстављало је за цара један мучан посао. Године 1806 многе парохије у Француској биле су још увек удове, толико је споро напредовало, после једног онако силовитог растеривања, прибирање свештенства, које је било десетковано по губилиштима. Године 1802, дакле, ништа није могло прекорети Флору, осим њене савести. А зар савест није морала да буде слабија него корист код штићенице стрица Бразиеа? Ако је бесрамни доктор, као што се по свему дало претпоставити, био приморан својом старошћу да има обзира према детету од петнаест година, Мутивода је ипак важила као врло р а с к а л а ш н а девојка, како се то у оном крају говорило. При свему томе, неке личности хтеле су да виде доказ њене невиности у томе што је доктор био престао да се стара и брине о њој и што се је у последње две године свога живота показивао према њој више него хладан.

Стари Руже убио је довољно људи да је могао да предвиди свој крај; али кад га је његов бележник нашао на самртничкој постељи увијена у огртач енциклопедиске филозофије, салетео га је да учини не-

што и за младу девојку, којој је онда било седамнаест година.

— Па ето, да је прогласимо пунолетном, — одговорио му је старац.

Ове речи карактеристичне су за старца, који никада није пропуштао прилику да извуче неку заједљиву шалу из самих речи онога коме би одговарао. Тиме што је своја рђава дела покривао духовитошћу, он је успевао да му буду опроштена у земљи у којој духовитост увек има право, нарочито кад се наслања на добро схваћен лични интерес. Бележник је у овим речима видео крик сасређене мржње једног човека коме је природа помрсила рачуне његове покварености, освету над невиним предметом једне немоћне љубави. То мишљење је на неки начин потврђено докторовом упорношћу: он није оставио ништа Мутиводи, и на поновно наваљивање бележниково по тој ствари, одговорио је са горким осмехом: „Па она је већ довољно богата тиме што је лепа!"

Жан-Жак Руже није заплакао за својим оцем, за којим је Флора плакала. Стари лекар учинио је свога сина врло несрећним, нарочито после његовог пунолетства (Жак-Жак је постао пунолетан 1791), док је малој сељанци донео материјалну срећу, која је за сељаке идеал сваке среће. Кад Фаншета, после погреба покојниковог, рече Флори: „Е лепо, шта ћете сад да радите када господина више нема?" Жан-Жаку се ужагрише очи, и, по први пут, његово немично лице оживе, и као да га обасјаше зраке прве мисли и обоји прво осећање.

— Оставите нас, — рече он Фаншети, која је управо склањала са стола.

У својој седамнаестој години, Флора је још увек имала ону изразитост стаса и црта лица и ону упадљиву лепоту која је занела доктора, а коју отмене жене умеју да сачувају, али која код сељанке увене исто онако брзо као што брзо увене и пољско цвеће. Међутим, она склоност дебљању која наиђе на све лепе сељанке кад не проводе у пољу и на сунцу свој живот пун рада и одрицања, већ је могла да се примети на њој. Њен грудни кош био је развијен. Њена рамена, угојена и бела, правила су равне површине, богате и складно повезане са вратом, који је већ био почео да се набире; али облик њеног лица остао је чист и брада јој је још увек танка.

— Флора, — рече јој Жан-Жак узбуђеним гласом, — ви сте се сасвим одомаћили у овој кући?...

— Јесам, господине Жане...

У тренутку кад је требало да дадне изјаву, наследник је осетио да му је језик укочило сећање на тек покопаног мртваца, он се је упитао како је далеко отишло доброчинство његовог оца. Флора, која је гледала свога новог господара и није могла да назре његову глупост, чекала је неко време да Жан-Жак продужи да говори; али га је оставила не знајући шта да мисли о његовом упорном ћутању. Без обзира на то какво је било васпитање које је Мутивода примила од доктора, морало је да прође више од једног дана док је она упознала карактер Жан-Жака, чију ћемо историју да прикажемо у неколико речи:

Кад му је умро отац, Жак, коме је тада било тридесет и седам година, био је бојажљив и потчињен родитељском запту исто толико колико то може да

буде дете од дванаест година. Та бојажљивост треба да објасни његово детињство, његову младост и његов живот онима који не би хтели да поверују у могућност таквог карактера или догађаја из ове приче, који су, на жалост, врло обични свуда, чак и међу принчевима, јер је Софију Девс узео последњи Конде из ситуације која је била гора од Мутиводине. Постоје две бојажљивости: бојажљивост духа и бојажљивост живаца; физичка бојажљивост и морална бојажљивост. Једна је независна од друге. Тело може да се плаши и да дрхће док дух остаје миран и храбар, и vice versa. У овом је кључ многих моралних настраности. Ако се обе бојажљивости састану у једном човеку, он ће остати без вредности кроз цео свој живот. Та потпуна бојажљивост сусреће се код људи за које кажемо да су „тиквани". А често се у тим тикванима крију пригушене велике способности. Можда баш том двоструком недостатку дугујемо извесне калуђере који су живели у заносу. То несрећно физичко и морално стање изазвано је исто толико савршеношћу органа и савршеношћу душе колико још и непримећеним недостацима. Жан-Жакова бојажљивост долазила је од извесне обамрлости његових способности, које је могао да пробуди једино неки велики учитељ или неки хирург као што је Деплен. Код њега, као и код кретена, чуло љубави попримило је снагу и живахност којих није имала интелигенција, иако му је било остало још увек довољно разума да се сналази у животу. Жестина његове страсти, лишена идеала у коме она налази одушке код свих младих људи, још више је повећавала његову бојажљивост. Он никако није могао да

се одлучи, како се то фамилијарно говорило, да се удвара некој жени у Исудену. А ни девојке ни грађанке нису могле да прве дају повода једном младићу средњег стаса, стидљива и неугледна изгледа, и сасвим обичног лица, које би два велика, бледо зелена и буљава ока направила прилично ружним, да га упропаштене црте и тамно бледа боја нису већ биле остариле пре времена. У друштву жена овај јадни младић би се сасвим изгубио, јер је осећао да га једнако снажно тера напред страст а задржава сиромаштво идеја које је дуговао своме васпитању. Непомичан између двеју једнаких снага, он тада не би знао шта да каже, и дрхтао би од бојазни да ће му бити постављено неко питање, толико га је било страх да не буде присиљен да одговара. Пожуда, која иначе тако брзо развезује језик, његов је спутавала.

Жан-Жак је остао, дакле, усамљеник и тражио је самоћу, и није се у њој осећао непријатно. Доктор је приметио на њему поразне последице његовог темперамента и његовог карактера, али сувише доцкан да би могао да му помогне. Он би био врло радо оженио свога сина, али како се радило о томе да га преда у руке једној власти која би постала његов апсолутни господар, он је морао да се колеба. Зар то не би значило препустити руковање својим иметком једној странкињи, једној непознатој девојци? А он је, проучавајући своју девојку, сазнао како је тешко имати тачне претпоставке о моралу жене. И зато је, не престајући да тражи неко чељаде које би му својим васпитањем или својим осећањем пружало извесног јемства, покушао да од свога сина

створи правог џимрију. Кад му већ није имао интелигенције, отац се је надао да ће на овај начин усадити своме глупану неку врсту инстинкта. Навикнуо га је, најпре, на један механичан живот и дао му готове идеје о томе како ће да располаже својим приходима; затим га је поштедео од главних тешкоћа управљања земљишним поседом на тај начин што му је оставио земље у добром стању и изнајмљене на дуге рокове. Чињеница која је имала да буде пресудна по живот овог јадног бића измакла је, међутим, оштроумности овог лукавог старца. Бојажљивост је налик на дволичност, она носи у себи сву дубину ове последње. Жан-Жак се страсно заљуби у Мутиводу. Ништа није природније од тога, уосталом. Флора је била једина жена која је остала поред тога младића, једина коју је могао да гледа до миле воље, посматрајући је потајно, проучавајући је у свако доба; Флора му је доносила ведрину материнског дома, она му је давала, а да то није ни знала, једина задовољства која су улепшавала његову младост. Далеко од тога да би био љубоморан на свога оца, њега је усхићавало васпитање које је отац давао Флори; зар њему није била потребна једна лака жена, и жена којој не би морао да се удвара? Страст, која, запамтите то добро, носи са собом и свој дух, може да донесе звеканима, будалама и зевзецима и неку врсту интелигенције, нарочито док су још млади. И код најсировијег човека нађе се увек животињски инстинкт чија упорност личи на мисао.

Сутрадан је Флора, коју је ћутање њеног господара натерало на размишљање, очекивала неко важно саопштење; али, иако се је вртео око ње и гле-

дао је подмукло са изразом пожуде, Жан-Жак није могао да нађе ништа да јој каже. Најпосле, при крају обеда, господар започе изнова синоћну сцену.

— Је ли вам добро овде? — рече Флори.

— Јест, господине Жане.

— Па, онда останите.

— Хвала, господине Жане.

Ова необична ситуација потраја три недеље. Једне ноћи кад никакав глас није реметио тишину, Флора, која се пробудила случајно, зачу на својим вратима уједначен дах људског дисања и препаде се кад познаде на степеништу Жан-Жака, где је лежао попут пса, пошто је сигурно сам био направио при дну врата једну рупу, да би кроз њу могао да гледа у собу.

— Он ме воли, — помисли она, — али на овај начин добиће реуматизам.

Сутрадан, Флора погледа свога господара на известан начин. Његова нема и скоро нагонска љубав била ју је узбудила, она више није налазила да је тако ружан њен бедни глупак, чије су слепоочнице и чело, препуни бубуљица сличних чиревима, носили онај ужасни венац који је знак покварене крви.

— Ви не бисте хтели да се вратите у село, зар не? — рече јој Жан-Жак, пошто се нађоше сами.

— А зашто ме то питате? — рече му она гледајући га.

— Да знам, — одврати он поцрвеневши као рак.

— Да ли ви хоћете да ме отпремите натраг? — упита она.

— Не, госпођице.

— Па лепо, шта, дакле, хоћете да знате? Имате неки разлог . . .

— Да, хтео бих да знам . . .

— Шта? — рече Флора.

— Нећете хтети да ми кажете! — рече Руже.

— Хоћу, дајем вам реч поштене девојке . . .

— Ах, тако, — прихвати Руже унезверен. — Ви сте поштена девојка . . .

— Разуме се!

— Тако, истина?. . .

— Кад вам кажем . . .

— Добро, да ли сте ви исти онакви какви сте били кад вас је довео овамо, босоногу, ваш отац Бразие?

— Лепо питање, Бога ми! — одговори Флора поцрвеневши.

Поражен, наследник обори главу и не подиже је више. Пренераженa кад виде како њен одговор, који је био тако ласкав за једног мушкарца, би примљен са запрепаштењем, Флора се повуче.

После три дана, у исто време, јер изгледа да су њих обоје одредили крај ручка за поприште својих борби, Флора прва рече своме господару:

— Имате ли ви нешто против мене?

— Немам, госпођице, — одговори он, — немам . . . (Једна пауза). Напротив.

— Изгледало је неки дан као да вама није право што сте сазнали да сам ја поштена девојка . . .

— Не, ја сам само хтео да знам . . . (Друга пауза). Али ви ми не бисте рекли . . .

— Рећи ћу вам, Бога ми, целу истину. . . — прихвати она.

— Целу истину о . . . моме оцу?. . . — упита он пригушеним гласом.

— Ваш отац, — рече она уронивши свој поглед у очи свога господара, — био је поштен човек. . . Волео је да се забавља, тако! . . . малчице . . . Али, јадни драги човек! . . . није да он није имао добру вољу . . . Најпосле, у вези са не знам ни ја чиме против вас, он је имао намере . . . ах! жалосне намере. Често ме је натеривао у смех, па, ето . . . А после?. . .

— Е лепо, Флора, — рече наследник узимајући Мутиводу за руку, — пошто од мога оца нисте имали ништа . . .

— А шта бисте ви хтели да сам имала од њега?. . . — повика она као девојка која је увређена једном увредљивом претпоставком.

— Но лепо, слушајте, дакле . . .

— Он је био мој добротвор, и то је све. Ах, хтео је и да му будем жена . . . али . . .

— Али, — рече Руже узимајући поново руку коју је Флора била извукла, — пошто вам он није био ништа, ви бисте могли остати овде са мном?. . .

— Ако ви хоћете, — одговори она, обарајући очи.

— Не, не, него ако ви хоћете, — продужи Руже. — Да, можете да ми будете . . . домаћица. Све што је овде служиће вама, ви ћете водити бригу о моме имању, оно ће бити, тако рећи, ваше, . . . јер ја вас волим, и ја сам вас увек волео од тренутка кад сте ушли овамо, босонога . . .

Флора не одговори. Кад ћутање постаде непријатно, Жан-Жак пронађе овај ужасни разлог:

— Видите, зар вам то није боље него да се вратите у село? — упита је са очевидном живошћу.

— Е, господине Жане, како ви хоћете! — одговори она.

Па ипак, и поред овога **како ви хоћете**, јадни Руже остаде тамо где је и био. Људима његовог карактера треба извесности. Напор који учине признавајући своју љубав тако је велик и стаје их тако много да они осећају да нису у стању да га понове. Отуда потиче њихова привржености првој жени која их прихвати. Догађаји се могу право оценити само по исходима. Десет месеци после смрти свога оца, Жан-Жак се измени потпуно: његово бледо и оловно лице, искварено, као што смо рекли, бубуљицама по слепоочницама и на челу, разведри се, очисти се, доби ружичасту боју. Укратко, његова физиономија одисала је сада срећом. Флора је тражила од свог господара да води строго рачуна о себи, њено самољубље је захтевало да он буде обучен као што треба; кад би он полазио на шетњу, она би остајала на кућном прагу и гледала би га све док не би замакао. Цео град приметио је ове промене, које су направиле од Жан-Жака сасвим другог човека.

— Знате ли шта је ново? — говорило се по Исудену.

— Шта?

— Жан-Жак је све наследио од свога оца, чак и Мутиводу . . .

— Зар ви нисте веровали да је покојни доктор довољно препреден да ће оставити своме сину гувернанту?

— Она је благо за Ружеа, то је тачно, — говорио је цео свет.

— Она је препредена, она је врло лепа, она ће да му се наметне за жену.

— Што та девојка има срећу!

— Такву срећу имају само лепе девојке.

— Ах, ђавола! Зар ви верујете у то? Та ја сам имао ујака Борниша Ероа; е лепо, ви сте чули за госпођицу Ганиве: била је ружна као стотину ђавола, па ипак јој је остало од њега хиљаду талира ренте . . .

— Којешта, то је било 1778 године!

— Свеједно, Руже нема право; отац му је оставио добрих четрдесет хиљада франака ренте, и он је могао да се ожени госпођицом Ерo. . .

— Доктор је то покушао, али га није хтела, Руже је сувише глуп . . .

— Сувише глуп! Жене су баш срећне са таквим људима.

— Је ли ваша жена срећна?

Овакав је био смисао разговора који су кружили Исуденом. Ако се свет у почетку смејао овом назови браку, по обичајима и навадама провинцијским, он је после почео да хвали Флору што се жртвовала оном бедном младићу. Ето тако је Флора Бразие доспела до власти над кућом Руже, са оца на сина, по речима младог Годеа. Сад неће бити бескорисно да укратко изнесемо историју те власти, за поуку нежењама.

Стара Фаншета била је једина у Исудену која је нашла да није лепо што је Флора Бразие постала краљицом у дому Жан-Жака Ружеа; она је устала против неморалности ове комбинације и узела у одбрану повређени морал; истина је да се она осетила по-

ниженом тиме што јој је, у њеним годинама, постала господарицом једна обична мутивода, једна девојчица која је у своје време ушла у кућу босонога. Фаншета је имала три стотине франака прихода од некретнина, јер је доктор у њих улагао њене уштеде, а осим тога покојни господин јој је завештао и стотину талира доживотне ренте. Она је, дакле, могла да живи по својој вољи, те је напустила кућу девет месеци после покопа свога старог господара, 15 априла 1806 године. Зар овај датум не означава за оштроумне људе време кад је Флора престала бити поштена девојка?

Мутивода, која је била довољно лукава да је могла да предвиди Фаншетино одметање, јер ништа тако не може да научи човека политици као вршење неке власти, била је одлучила да буде без служавке. Већ пола године она је студирала, и не показујући то, куварске послове, у којима се Фаншета била тако извештила да је постала достојна да служи једнога лекара. Јер што се тиче прождрљивости, лекари могу да се ставе у исти ред са бискупима. Доктор је усавршио Фаншету. У провинцији, недостатак занимања и једноликост живота одводе духовну радиност у кухињу. У провинцији се не једе тако раскошно као у Паризу, али се зато једе боље; у њој су јела промишљена, проучена. Далеко по унутрашњости постоје вештакиње у рекли, непознати таленти који умеју да једно обично јело од пасуља припреме тако да оно постане достојно климања главом којим Росини дочекује само савршено успеле ствари. Док је учио школе у Паризу, доктор је похађао и Руелове течајеве из хемије, и са тих течајева остали су му

појмови који су искоришћени у кухињској хемији. Он је славан у Исудену по многим проналасцима који су слабо познати изван Берија. Открио је, на пример, да је кајгана много укуснија ако се беланце и жуманце не лупа заједно са оном жестином коју куварице уносе у тај посао. По њему, од беланцета треба направити пену, па у њу постепено сипати жуманце, и то не треба радити у тави, него у тигању од порцулана или од фајанса. Тигањ је нека врста дебеле чиније кад има четири ножице, зато да, кад се метне на пећ, ваздух струји испод ње, па не дâ ватри да је распрсне. У Турени се тигањ зове кокмаром. Рабле, мислим, говори о том кокмару за пржење орошчића, што је доказ велике старости те посуде. Доктор је такође пронашао и начин како се спречава опорост умокаца; али та тајна, коју је он, на жалост, ограничио на своју кухињу, изгубљена је.

Флора, која је била рођена пржиљка и печењарка, две особине које се не могу стећи ни гледањем ни трудом, премаши Фаншету за кратко време. Развијајући се у вешту куварицу, она је мислила на Жан-Жакову срећу; али је и сама била, ваља приметити, прилично прождрљива. Пошто није била у стању, као ни све особе којима недостаје образовање, да се запосли неким духовним радом, она упути своју активност у кућанство. Стално је брисала намештај да би му сачувала сав његов сјај и одржавала све у кући у чистоћи достојној Холандије. Она је лично водила бригу о брдима прљавог рубља и о оним језерима која се зову лужинама, а која се, по обичајима провинције, праве само трипута годишње. Прегле-

дала је рубље као права домаћица и крпила га је. Затим, жељна да се постепено уведе и у тајне имања, упути се у оно мало знања о пословима којим је располагао Руже и повећа га разговорима са бележником покојног доктора, господином Ероном.

Зато је Флора давала одличне савете своме маломе Жан-Жаку. Сигурна да ће увек бити господарица, она је за интересе свога момка показивала исто толико љубави и грамжљивости као да се радило о њеним властитим. Није имала да се плаши захтева свога стрица: два месеца пред докторову смрт умро је Бразие, јер је незгодно пао излазећи из једне крчме у којој је проводио дане откако се био обогатио. Флора је на исти начин изгубила и оца. Она је, дакле, служила свога господара са свом оном љубави коју мора да има једна сиротица која је срећна што може да створи себи породицу и да нађе неког интереса у животу.

Ово раздобље времена било је прави рај за једног Жан-Жака, који поприми пријатне навике једног животињског живота уплашеног неком врстом манастирске уредности. Спавао је до неко доба. Флора, која је одмах изјутра ишла по храну или спремала по кући, будила је свога господара тако да је доручак био готов кад би он довршио своје спремање. После доручка, око једанаест сати, Жан-Жак је ишао у шетњу, разговарао са људима које би сусрео, и враћао се кући око три сата, да чита новине, једне провинцијске и једне које је примао из Париза три дана после излажења, масне од десетине руку кроз које би прошле, замазане бурмутом који би у њима био заборављен и поцрнеле од свих могућих столо-

ва по којима би се вукле. Нежења би тако дочекао време вечере, коју је развлачио колико је год могао. Флора му је причала градске новости и брбљарије које су се разносиле и које би она покупила. Око осам сати гасила су се осветљења. Ићи рано у кревет значи уштеду у свећама и огреву, која се много практикује у провинцији, но која доприноси заглупљивању људи прекомерним бављењем у кревету. Прекомерно спавање отроми и отупи интелигенцију.

Овакав је био живот ових двају бића за време од девет година, живот пун и празан у исто време, у коме су били велики догађаји понеко путовање у Бурж, у Виерзон, у Шатору, или и даље, кад ни бележници ових градова ни господин Ерон нису имали зајмова на некретнине. Руже је позајмљивао свој новац уз пет од сто на прво оптерећење, са осигурањем од права жене ако би зајмотражилац био ожењен. Он никада није давао више од трећине стварне вредности имања и тражио је да му се издаду менице по властитом налогу које су претстављале додатак интересу од два и по од сто распоређен за време трајања зајма. Такви су били закони које му је његов отац препоручио да их се увек држи. Зеленаштво, та сметња стављена на пут амбицији сељака, прождире села. Овај интерес од седам и по од сто изгледао је онда тако умерен да је Жан-Жак Руже могао да бира послове; јер су бележници, који су примали лепе провизије од људи којима су набављали новац уз тако јевтину цену, ишли на руку матором момку.

За непуних девет година Флора је стекла, неосетно и не хотећи то, апсолутну власт над својим господарем. Она је поступала са Жан-Жаком врло фами-

лијарно; затим се, не одричући му поштовање, уздигла толико изнад њега надмоћношћу, интелигенцијом и снагом, да је он постао само слуга своје слушкиње. Ово велико дете ишло је сâмо од себе у сусрет тој власти, јер је допуштало да му се посвећује толика брига да се Флора односила према њему као мајка према сину. Зато се најпосле код Жан-Жака развило према Флори оно осећање са којим детету постаје неопходна материнска заштита. Али је међу њима било и чворова сасвим друкчије свезаних! Пре свега, Флора је правила послове и водила кућу. Жан-Жак се толико ослањао на њу у свима својим пословима, да би му без ње живот изгледао не тежак, него немогућ. Затим, жена је била постала потребом његовог бића, она је угађала свима његовим прохтевима, које је познавала тако добро! Он је волео да гледа њено срећно лице које му се увек смешило, једино које се је њему смешило, једино на коме је могао да се нађе један осмех за њега! Та срећа, чисто материјална, која се изражавала припростим речима из којих се и састоји језик беришонских породица, и која се оцртавала на тој величанственој физиономији, била је у неку руку одблесак његове властите среће. Стање у коме би се нашао Жан-Жак кад би видео да је Флора мрачна због каквих непријатности откривало је тој девојци ширину њене власти, коју је она, да би се осведочила о њој, хтела и да употреби. Употребити, код оваквих жена, значи увек злоупотребити. Мутивода је сигурно приређивала своме господару неке од оних сцена које остају у позадини мистерије приватног живота, а за које је Отве дао модел у средини своје

трагедије Спасени Млеци, у сцени између Сенатора и Аквилине, која реализује величанствено у ужасноме! Флора се тада осећала тако сигурном у својој власти да није, на несрећу своју и свога нежење, ни помишљала на то да му се наметне за жену.

Крајем 1815, кад је Флори било двадесет и седам година, њена лепота била је дошла до свог пуног изражаја. Пуначка и свежа, бела као каква закупница из Бесена,[1] збиља је претстављала идеал онога што су наши преци називали кршном цуром. Њена лепота, која је личила на лепоту какве дивне крчмарице, само што је Флора била већа и ухрањенија, потсећала је, без царске отмености ове последње, на госпођицу Жорж[1] у њеном најлепшем добу. Флора је имала њене сјајне лепе и обле руке, њену пуноћу облика, њену глатку и меку кожу, њене примамљиве црте, али мање строге од глумичиних. Флорин израз био је нежност и благост. Њен поглед није наређивао поштовање, као што је то чинио поглед најлепше Агрипине која је од времена Расинова прешла преко десетак француских позоришта; он је позивао на богата уживања.

Године 1816 Мутивода виде Максанса Жилеа и заљуби се у њега на први поглед. Њено срце прострели митолошка стрелица, дивни израз једног природног процеса који су Грци морали тако да претставе, они Грци који никако нису схватили витешку,

[1] Бесен, крај у Нормандији. — Прим. прев.

[2] Госпођица Жорж (1787—1867), чувена француска глумица. Нарочито добра у улогама краљицâ (Агрипине, Семирамиде).

идеалну и меланхоличну љубав коју је родило тек хришћанство. Флора је била исувише лепа да би Макс презрео свој успех. Мутивода, дакле, спознаде, кад јој је било двадесет и осам година, истинску љубав, љубав луду и неограничену, ону љубав која носи у себи све начине вољења, као код Бајронових јунака. Чим је официр без иметка упознао однос између Флоре и Жан-Жака Ружеа, он је у вези са Мутиводом назрео нешто вредније од обичне пролазне љубави. Стога, пошто је упознао болешљиву природу маторог момка, он није тражио ништа више, да би осигурао своју будућност, него да се настани у Ружеовој кући. Флорина љубав деловала је неминовно на снагу и срце Жан-Жаково. Цео један месец дана је наш нежења, који је постао страшљив преко сваке мере, гледао у страшно, суморно и кисело Флорино лице, које је иначе било тако насмејано и пријатељско. Подносио је испаде њеног прорачунатог рђавог расположења, потпуно као ожењен човек кога жена намерава да превари. Кад би се јадни момак осмелио, усред најсвирепијих одбијања, да упита Флору за разлог те промене, из њеног погледа избијали би пламенови пуни мржње, а из њеног гласа тонови насртљиви и презриви, какве јадни Жан-Жак није никада ни слушао ни примао.

— Дабоме, — говорила је она, — ви немате ни срца ни душе. Ево је већ шеснаест година како под овим кровом расипам своју младост, па још нисам приметила да је у вас овде камен! . . . — рече она ударајући се по срцу. — Већ два месеца ви гледате како овамо долази онај честити мајор, жртва Бурбона, који је створен да буде генерал, а који се налази

у беди, прикован за један крај земље у коме је срећа рекла лаку ноћ. Он је приморан да по цео дан седи на једној столици у општини, да би зарадио . . . колико?. . . бедних шест стотина франака, тек да не цркне! И ви, који имате уложених шест стотина педесет и девет хиљада франака и шездесет хиљада франака ренте, и који, захваљујући мени, не трошите годишње више од хиљаду талира, рачунајући ту све, чак и моје прње, дакле све, ви и не помишљате на то да томе човеку понудите стан у овој кући, у којој је празан цео други спрат! Ви више волите да по њему играју коло мишеви и пацови него да у њега сместите једно људско биће, најзад једног младића кога је ваш отац увек сматрао својим сином! . . . Хоћете ли да знате шта сте ви? Рећи ћу вам: ви сте братоубица! А осим тога, ја знам и зашто! Ви сте видели да се ја интересујем за њега, и то вама смета! Иако изгледате глупи, ви сте такви какви сте препреденији од најпрепреденијих . . . Е лепо, интересујем се за њега, и то живо . . .

— Али, Флора . . .

— Ах, не вреди ту ништа а л и, Ф л о р а. Ах, можете слободно да тражите другу Флору, (ако је нађете!), јер ја желим да ме ова чаша вина отрује ако одмах не напустим ову вашу смрдљиву кућу. Хвала Богу, нисам вас ништа коштала за ових дванаест година откако сам код вас, и науживали сте се јевтино. Свагде на другом месту лепо бих зарађивала ако бих радила све што и овде: сапуњала, пеглала, надзирала прање рубља, ишла на пијацу, кувала, заузимала се за вас у свакој прилици, издирала од јутра до мрака . . . И ето, то ми је награда.

— Али, Флора . . .

— Да, Флора . . . Имаћете ви Флорâ, са вашом педесет и једном годином, и са вашим врло рђавим здрављем, и опадајући тако да је то већ страшно, ја то најбоље знам! И онда, како сте забавни . . .

— Али, Флора . . .

— Оставите ме на миру!

Она изађе залупивши за собом врата тако снажно да је одјекнула цела кућа и да се учинило да се из темеља пољуљала. Жан-Жак Руже отвори врата сасвим тихо и још тише оде у кухињу, где је Флора стално гунђала.

— Али, Флора, — поче добричина, — па ја први пут чујем за твоју жељу; како ти знаш да ли ја хоћу или нећу?

— Пре свега! . . . — продужи она, — у кући је потребан један човек. Свет зна да ви имате десет, петнаест, двадесет хиљада франака; и ако би неко дошао да вас покраде, ми бисмо били убијени. А мени баш нимало није стало до тога да се једнога јутра пробудим исечена на четворо, као што се то десило оној јадној служавци која је била толико глупа да је бранила свога господара! Е видите, кад би се знало да се у нашој кући налази човек који је храбар као Цезар и који је врло угледан . . . Макс би прогутао тројицу лопова док би оком тренуо . . . е, видите, ја бих онда мирније спавала. Можда ће се наћи људи који ће вам говорити глупости . . . те да ја њега волим, те да га обожавам! . . . Знате ли шта ћете да им кажете? Ви ћете им одговорити да је то вама познато, али да вам је ваш отац на својој самртничкој постељи препоручио свога јадног Макса.

И сви ће заћутати, јер ће вам и исуденски врапци рећи да је он плаћао за њега издржавање у школи, ето! Већ је девет година како ја једем ваш хлебац. . .

— Флора, . . . Флора . . .

— Било их је у граду више од једнога који су ми се удварали, то је цела истина. Једни су ми нудили златне ланце, други сатове . . . „Мала моја Флора, ако хоћеш да напустиш оног блесавог чичу Ружеа . . .", ето како су ми говорили о вама. „Ја да њега напустим! Ах, којешта, Боже сачувај, онако простодушна човека, шта би то значило?" тако сам им увек одговарала. „Не, не, коза треба да брсти тамо где је привезана."

— Тако је, Флора, ја имам само тебе на свету, и ја сам и сувише срећан. . . Ако то теби прави задовољство, па лепо, ми ћемо да узмемо Максанса Жилеа, он ће и да једе са нама . . .

— Дабоме, ја се надам.

— Но, но, немој да се срдиш . . .

— Где има за једног, има и за двојицу, — одговори она смејући се. — Него, ако хоћете да будете љубазни, знате ли шта ћете да урадите, кученце моје?. . . Отићи ћете да се шетате око општине, у четири сата, и удесићете тако да сретнете господина мајора Жилеа, па ћете га позвати на вечеру. Ако се он буде нећкао, ви му реците да ће тиме мени причинити задовољство, а он је сувише кавалјер да би онда могао да вас одбије. А после, при крају обеда, ако вам он буде говорио о својим невољама, о лађама, на што ћете ви већ умети да га наведете, ви ћете му понудити да станује код нас . . . Ако он нађе

неки разлог да не прихвати ту понуду, будите спокојни, ја ћу већ умети да га наговорим . . .

Шетајући се полако Бароновим булеваром, нежења је размишљао, колико је могао, о овом догађају. Ако би се раставио од Флоре . . . (кад би ово помислио, мрак би му пао на очи), где би нашао неку другу жену?. . . Да се ожени?. . . У његовим годинама, за њега би свака пошла само због његовог иметка, и законита жена искоришћавала би га још окрутније него Флора. Уосталом, помисао да би могао да буде лишен њене нежности, па макар она била и лажљива, падала му је ужасно тешко. Био је, дакле, према мајору Жилеу љубазан колико је могао више. Као што је Флора зажелела, Максанс је позван пред сведоцима, да његова част не би била доведена у питање.

Флора и њен господар су се, дакле, измирили; али од тога дана, Жан-Жак је примећивао извесне неосетне разлике које су сведочиле о потпуној промени која је настала у Мутиводиним осећајима за њега. Флора Бразие жалила се неких четрнаест дана, код трговаца, на пијаци, бабама са којима је обично наклапала, на тиранију господина Ружеа, коме је пало на ум да узме у кућу свога тобожњег незаконитог брата. Али нико није насео овој њеној комедији, и свако је у Флори гледао само бескрајно лукаво и препредено створење.

Чича Руже је био врло задовољан тиме што му се Макс угнездио у кућу, јер је имао једну особу која је била ванредно пажљива према њему, али без претераности. Жиле је разговарао, политизирао и шетао се понекад са чичом Ружеом. Чим се официр сместио, Флора више није хтела да кува. Кување јој, говорила је она, квари руке. По жељи великог мајстора реда Доколице, Коњета доведе једну своју рођаку, једну матору девојку, чији је господар, неки попа, управо умро, не оставивши јој ништа, одличну куварицу, која ће бити одана на живот и смрт Флори и Максу. Уосталом, Коњета обећа својој рођаци, у име ових двеју сила, три стотине франака ренте, после десет година ваљане, одане, поверљиве и поштене службе. Стара шездесет година, Веди је упадала у очи својим лицем избразданим малим богињама и подоста ружним. Кад је Веди ступила на дужност, Мутивода је постала госпођа Бразие. Носила је стежњак, облачила се у хаљине од свиле, од лепих вунених и памучних тканина, већ према годишњем добу! Носила је јаке од чипака, врло скупоцене мараме, везене капице, оковратнике са чипкама, а на ногама је имала шпанске ципелице, и увек је била елегантна и богато обучена, тако да ју је то подмлађивало. Она је била као неки сирови диамант који је драгуљар избрусио и удесио да би му дао његову пуну вредност. Хтела је да чини част Максу. На концу прве године, 1817, она поручи из Буржа једног коња, наводно енглеског, за јадног мајора, коме је било додијало да се шета пешице. Макс је опет пронашао, у околини, једног бившег копљаника царске гарде, неког Пољака, који се звао Куски, и који је био запао у беду, па је био срећан што је могао да ступи код господина Ружеа као слуга мајоров. Макс постаде идол Кускога, нарочито после двобоја са тројицом роајалиста. Од године 1817, дом чиче Ружеа састојао се, дакле, од пет лица, од којих су три

била господари, а издаци су се попели на око осам хиљада франака годишње.

У тренутку кад се госпођа Бридо враћала у Исуден, да, како се изразио господин Дерош, спасе једно наследство које је било тако озбиљно доведено у питање, чича Руже је већ био постепено доведен дотле да је још само животарио. Пре свега, чим се Макс угнездио у кући, госпођица Бразие је завела праву бискупску кухињу. Кад је већ једном почео да се храни господски, Руже је свакога дана јео више, намамљен одличним јелима које је спремала Веди. Па и поред те одличне и обилне хране, Руже се није много гојио. Из дана у дан он је копнио, као човек који је изморен, можда и услед рђавог варења, а испод очију су му се правили јаки колутови. Али кад би га грађани за време његових шетњи упитали за здравље, он им је одговарао да се никада није осећао боље. Како је одувек важио као човек претерано ограничене интелигенције, нико није ни примећивао стално опадање његове способности. Његова љубав према Флори била је једино осећање од кога је он живео, и он се одржавао само захваљујући њој; његова слабост према Флори тада уопште није имала граница, он се покоравао једном погледу, он је пратио кретње тога створења као што пас прати и најситније покрете свога господара. Најзад, како се изразила госпођа Ошон, чича Руже је са својих педесет и седам година изгледао старији од господина Ошона, који је онда био осамдесетогодишњак.

Свако мисли, и са разлогом, да је Максов стан био достојан тога прекрасног младића. Стварно, за шест година, мајор је из године у годину усавршавао своју

удобност, улепшавао и најситније делове свога стана, колико због себе толико и због Флоре. Али то је још увек била само исуденска удобност: прозори у боји, доста елегантни тапети од хартије, намештај од махагонија, огледала са позлаћеним оквирима, муселински застори украшени црвеним трачицама, један кревет са круном и са завесама, које су постављене онако како их постављају паланачки тапетари за богате невесте, и који изгледа као врхунац велелепности, али се вија само по простим модним листовима и толико је обичан да га париски трговци више и не држе у својим радњама. И што је било нарочито необично за Исуден, и повод многим разговорима, степенице су биле прекривене простирачима од рогозовине, без сумње ради тога да се не би чули кораци. Зато Макс, кад би се враћао кући у ситне сате, није будио никога; и Руже није никада ни слутио да би његов гост могао бити уплетен у ноћне подвиге витезова Доколице.

Око осам сати, Флора, обучена у кућну хаљину од лепе памучне тканине са хиљаду ружичастих пруга, са капицом од чипака на глави и са постављеним кућним ципелама на ногама, отвори полако врата Максове собе; али када виде да је заспао, она остаде стојећи поред његовог кревета.

— Вратио се тако доцкан, — рече она, — у пола четири! Треба да буде чудо од човека па да издржи те њихове забаве, љубљени мој!... Шта ли су радили ноћас?

— Гле, ти си, мала моја Флора, — рече Максанс пренувши се попут војника кога су ратни догађаји

навикли да буде увек прибран и хладнокрван кад се буди, па ма како то било изненада.

— Ти спаваш, идем ја . . .

— Не, остани, има нешто озбиљно . . .

— Направили сте неку глупост ноћас?

— Ах, којешта! . . . ради се о нама и о оној маторој животињи. Него, ти ми никада ниси говорила о његовој породици . . . Ето, његова породица долази овамо, сигурно да нама поткрати кускуне . . .

— Ах, идем ја да ја њега пробудим, — рече Флора.

— Госпођице Бразие, — поче Макс строго, — ствари су и сувише озбиљне да бисмо смели да поступамо лакомислено. Пошаљи ми каву, попићу је у кревету, па ћу лежећи да размишљам о томе какво држање треба да заузмемо . . . Врати се у девет сати, разговараћемо. А дотле се прави као да не знаш ништа.

Узбуђена овом вешћу, Флора остави Макса и оде да му спреми каву; али после петнаест минута нагло уђе Барух и рече великом мајстору:

— Фарије тражи своје двоколице! . . .

За пет минута Макс се обуче, сиђе и, правећи се да луња без циља, стиже до испод торња, где затече велику масу света.

— Шта је то? — рече Макс просецајући гомилу и пробијајући се до Шпанца.

Фарије, сувоњав човечуљак, бејаше ружан као какви шпански великаш. Због његових ватрених очију, ситних као у миша и врло примакнутих носу, њега би у Напуљу држали за чињара. Човечуљак је, међутим, изгледао питом, јер је био озбиљан, миран, умерен у покретима: зато су га звали Фаријем до-

бричином; али његова кожа боје медених колача и његова питомина скривале су од незналица, а добром посматрачу давале су да наслути његов упола маварски карактер сељака из Гренаде, кога још ништа није истерало из његове хладнокрвности и лености.

— Јесте ли ви сигурни да сте дотерали кола? — рече Макс житарском трговцу, пошто саслуша његове жалбе, — јер, Богу хвала, у Исудену нема крадљиваца.

— Ту су била . . .

— А ако је коњ био упрегнут, зар он није могао да одвуче кола?

— Ево мога коња, — рече Фарије, показујући на своју ухамљену животињу, која је стајала на тридесет корачаја од њега.

Макс озбиљно пође на место где се налазио коњ, да би могао, кад погледа, да види подножје торња, јер је гомила била доле. Цео народ пратио је Макса, а то је он, угурсуз, и хтео.

— Да није неко, у расејаности, стрпао кола у џеп? — повика Франсоа.

— Хајде, претресите се! — рече Барух.

Са свих страна заори се смех. Фарије поче да псује. Код Шпанаца је псовка знак последњег степена љутње.

— Јесу ли лака та твоја кола? — рече Макс.

— Лака! . . . — одговори Фарије. — Да су онима што ми се смеју прешла преко ногу, њих жуљеви више не би болели.

— Ипак мора да су ђаволски лака, — одговори Макс показујући на торањ, — јер су, ено, одлетела на бедеме.

На ове речи, све се очи подигоше, и за један тренутак настаде на пијаци читава узбуна. Свако је хтео да види та вилинска кола. Сви језици били су у покрету.

— Ђаво штити крчмаре, који су се сви одрекли вечитог блаженства, — рече млади Годе забезекнутом трговцу; — он је хтео да те научи да не остављаш кола да се вуку по улици уместо да их склониш код неког крчмара.

На овај прекор заорише се потсмеси из гомиле, јер је Фаријо важио као тврдица.

— Хајде, добри човече, па не треба губити храброст, — рече Макс. — Ми ћемо да се попнемо на торањ, да видимо како су ваше двоколице доспеле горе. Гајде му његове, ми ћемо да ти помогнемо . . . Хоћеш ли, Барух?. . . А ти, — обрати се на Франсоа, шапћући му на уво, — ти поредај народ, и то тако да никога не буде под бедемима кад нас видиш на њима.

Фарије, Макс, Барух и још тројица витезова попеше се на торањ. За време свог доста опасног пењања Макс је констатовао са Фаријем да нема никаквог квара ни трагова по којима би се знало куд су прошле двоколице. Зато је Фарије поверовао да је по среди нека мађија, и био је сав изван себе. Пошто су сви стигли на врх и испитали ствари, догађај им је изгледао озбиљно немогућ.

— Како ћемо да их скинемо? — рече Шпанац, чије су мале црне очи изражавале по први пут страх, и чије је жуто и упало лице, које је изгледало да не може никада да промени боју, било наједном пребледело.

— Како? — рече Макс. — Па мени то не изгледа тешко . . .

И искоришћујући запрепашћеност житарског трговца, он својим снажним рукама дохвати двоколице за две рукунице и завитла њима као да ће да их баци; затим, у тренутку кад су имале да му се измакну, повика гласом који је грмео:

— Чувајте се доле! . . .

Али није могло да буде никакве несреће: гомила, пошто ју је Барух обавестио и пошто је била радознала, била се већ повукла на трг, на растојање које јој је било потребно да види шта ће се догодити на бедемима. Двоколице се сломише на најсликовитији начин у безброј комада.

— Ето су скинута, — рече Барух.

— Ах, разбојници, ах, ниткови! — повика Фарије, — можда сте их баш ви и попели овамо . . .

Макс, Барух и њихова три друга стадоше да се смеју Шпанчевим грдњама.

— Хтели смо да ти учинимо услугу, — рече Макс хладно; — мене умало нису однела твоја проклета кола док сам замахивао њима, а ти нам овако захваљујеш?. . . Из кога си ти краја?

— Ја сам из краја у коме се не прашта, — одговори Фарије, дрхћући од беса. — Моја кола послужиће вам као превозно средство до ђаволове куће! . . осим ако не хтеднете да их замените новим? — рече он, поставши кротак као јагње.

— Да разговарамо о томе, — рече Макс силазећи.

Кад су били под торњем и кад су стигли до првих група које су се смејале, Макс прихвати Фарија за једно дугме од капута и рече му:

— Хоћу, добри чича Фарије, поклонићу ти једна дивна кола, само ако ми даднеш двеста педесет франака; али, не јамчим да ће бити изрендисана као ова.

Ову последњу шалу дочека Фарије хладно, као да је била реч о закључењу неке куповине.

— Та шта говорите, — одврати он, — ако ми омогућите да заменим своја бедна кола, никада нећете корисније употребити новац чича Ружеа!

Макс побледе, и подиже на Фарија своју страшну шаку; али Барух, који је знао да такав један ударац не би погодио само Шпанца, отстрани Фарија као перо, и рече Максу сасвим тихо:

— Немој да правиш глупости!

Позван на ред, мајор поче да се смеје и одговори Фарију:

— Ако сам ја из непажње сломио твоја кола, ти покушаваш да ме клеветаш, и сад више не дугујемо ништа један другоме.

— Још не, — рече Фарије мрмљајући. — Али сам радостан што знам колико вреде моја кола.

— Ах, Макс, нашао си с ким ћеш да разговараш! — рече један сведок овог призора који није припадао реду Доколице.

— Збогом, господин Жиле; још вам се не захваљујем на вашој помоћи, — рече житарски трговац закорачујући свога коња и ишчезавајући усред повика ура-а-а.

— Сачуваћемо вам обручеве, — довикну му један колар, који је био дошао да посматра последице пада.

Једна рукуница била се забола право као свећа. Макс је стајао блед и замишљен, погођен у срце оним

што му је рекао Шпанац. У Исудену се говорило о Фаријевим колима пуних пет дана. Њима је било суђено да путују, као што рече млади Годе, јер су обишла Бери, где су се препричавале Максове и Барухове шале. И тако је Шпанац, што се њега и највише дојимало, био још увек, осам дана после догађаја, јунак драме трију области и предмет свих наклапања. Макс и Мутивода постадоше такође, поводом страшних одговора осветљивог Шпанца, предмет хиљаде објашњења, која су се казивала на уво у Исудену, али гласно у Буржу, у Ватану, у Виерзону и у Шатору-у. Максанс Жиле довољно је познавао овај крај да је могао да наслути колико је пакости морало да буде у тим препричавањима.

— Нико им не може забранити да разговарају, — мислио је у себи. — Ах, направио сам један рђав потез.

— Е лепо, Макс, — рече му Франсоа узимајући га за руку, — они долазе вечерас. . .

— Ко?

— Бридовљеви! Моја баба је примила писмо од своје куме.

— Слушај, мали, — рече му Макс на уво, — ја сам озбиљно размислио о тој ствари. Ни ја ни Флора не смемо да се покажемо нерасположени према Бридовљевим. Ако наследници напусте Исуден, то ћете бити ви, Ошони, који ћете их отпремити. Испитај добро те Парижане; и пошто их ја будем одмерио, сутра, код Коњете, видећемо шта ћемо моћи да им учинимо и како ћемо да их завадимо са твојим дедом. . .

— Шпанац је открио Максову слабу страну, — рече Барух своме рођаку Франсоу, враћајући се господину Ошону и гледајући у њиховог заједничког пријатеља који се враћао кући.

Док је Макс изводио своје дело, Флора, и поред препорука свога друга, није могла да савлада свој гнев; и не знајући да ли тиме помаже његове планове или их квари, она је беснела против јадног нежење. Кад би Жан-Жак навукао на себе срџбу своје служавке, њему би наједном биле ускраћене нежности и уобичајена мажења која су му правила радост. Укратко, Флора би наметнула своме господару строго испаштање. Није више било нежних речи љубави, којима је она украшавала разговоре са њим вођене у неједнаким тоновима и праћене више или мање нежним погледима: „Мали мој мачак, — велико моје куче, — мало моје, — драго моје, — мишу мој, итд". Једно в и, суво и хладно, иронично снисходљиво, улазило би тада у срце несрећног момка као оштрица ножа. То в и значило је објаву рата. Осим тога, уместо да присуствује чичином устајању, да му додаје што треба, да погађа његове жеље, да га гледа са оним дивљењем које умеју да изразе све жене и које је утолико пријатније уколико је простије, говорећи му: „Ви сте свежи као ружа! — Којешта, држите се одлично! — Што си леп, матори Жане!" — укратко, уместо да га при устајању увесељава шалама и лакрдијама које су га забављале, Флора га је остављала да се сам облачи сам. Ако би је зовнуо, Мутивода би му одговорила са дна степеница:

— Ех, па не могу ја да радим све наједанпут, да пазим на ваш доручак и да вас служим у вашој соби.

Зар нисте довољно велики да можете да се обучете и сами?

— Господе Боже, шта сам јој учинио? — рече старац сам себи кад га она дочека једним од ових одбијања у тренутку кад је затражио воде за бријање.

— Веди, однесите господину топле воде, — повика Флора.

— Веди, — рече чича поблесавео од страха од срџбе која га је притискивала, — Веди, шта је госпођи јутрос?

Флору Бразие звали су г о с п о ђ о м њен господар, Веди, Куски и Макс.

— Како изгледа, сазнала је о вама нешто што није лепо, — одговори Веди, правећи се као да је дубоко тронута. — Ви нисте у праву, господине. Знате, ја сам само сиромашна служавка, и ви можете да кажете да ја немам право да забадам нос у ваше ствари; али, ако бисте је тражили између свих жена на свету, као онај краљ из Библије, ви не бисте нашли овакву жену као што је наша госпођа. Треба да љубите трагове њених стопа. . . Не знам, али тиме што њој задајете бол, ви сами себе погађате у срце! Најпосле, њој су због тога биле пуне очи суза.

Веди остави јадног човека сасвим утучена. Он се сруши у једну наслоњачу, блену у простор као меланхолична луда, и заборави да се обрије. Овакве промене нежности и хладноће изазивале су на овом слабом бићу, које је живело још једино од осећања љубави, исте онакве болесне последице какве на телу изазива нагао прелаз од тропске врућине на поларну хладноћу. Њега су те душевне прехладе изје-

дале исто толико колико и болести. Флора је била једина на свету која је могла да делује на њега на овај начин; јер само према њој он је био исто толико добар колико је био глуп.

— Па лепо, ви се нисте обријали? — рече му она показујући се на вратима.

Њена појава трже чичу Ружеа као иза сна; блед и испијен, он за тренутак постаде црвен, не усуђујући се да се пожали на њен препад.

— Ваш доручак вас чека! Али можете да сиђете и у собној хаљини и папучама, хајдете, доручковаћете сами.

Па и не чекајући одговор, ишчезе. Оставити чичу да доручкује сам беше онај део његовог испаштања који му је задавало највише бола: волео је да разговара једући. Кад је стигао на дно степеница, њега спопаде напад кашља, јер му је узбуђење било надражило катар.

— Кашљи, кашљи! — говорила је Флора у кухињи, не хајући нимало да ли је чује или не чује њен господар. — Разуме се, стари грешник је довољно јак да одоли кашљу и без ичије помоћи. Ако икада искашље душу, то ће сигурно учинити само после нас. . .

Такве су биле погрде које је Мутивода упућивала Ружеу у тренуцима љутње. Сиромах човек, дубоко ожалошћен, седе поред стола, насред велике собе, и са једним неутешним изразом на лицу погледа свој стари намештај и своје старе слике.

— Ипак сте могли метнути кравату, — рече му Флора улазећи. — Мислите да је угодно видети такав врат као што је ваш, црвенији и збрчканији него у ћурана!

— Али, шта сам вам учинио? — упита он подижући према Флори своје светлозелене очи, пуне суза, и сусрећући се са хладним изразом њеног лица.

— Шта сте ми учинили?. . . — рече она. — И ви то не знате? Што сте лицемер! . . . Ваша сестра Агата, која је ваша сестра исто толико колико сам ја сестра исуденског торња, по казивању вашег оца, и која вам није ништа, долази из Париза са својим сином, са оним слабим двопарачким сликаром; долазе вам у посету. . .

— Моја сестра и моји сестрићи долазе у Исуден?. . . — рече он, сав запрепашћен.

— Да, правите се зачуђени, да бисте ме уверили да им нисте писали да дођу? То је преплетено лукавство! Будите спокојни, нимало нећемо узнемиравати ваше Паризлије, јер пре него што њихове ноге кроче у ову кућу, наше више овде неће дизати прашину. Макс и ја отићи ћемо, да се више никада не вратимо. Што се тиче вашег тестамента, ја ћу вам га поцепати на четворо овде пред вама, разумете ли ме. . . Ви ћете оставити ваше имање вашој породици, јер ми нисмо ваша породица. А после ћете видети да ли ће вас волети ради вас самих људи који вас нису видели већ тридесет година, који вас чак нису никада видели! Ваша сестра мене неће заменити! Затуцана богомољка!

— Ништа више сем тога, мала моја Флора? — рече старац. — Ја нећу примити ни своју сестру ни своје сестриће. . . Кунем ти се да ми је ово прва вест о њиховом доласку, а то је све удесила госпођа Ошон, она стара богомољка. . .

Макс, који је могао да чује одговор чиче Ружеа, појави се наједанпут и рече старешинским тоном:

— Шта је то?...

— Добри мој Макс, — прихвати старац, срећан што може да купи заштиту војника, који је, по једном споразуму са Флором, увек био на Ружеовој страни, — кунем се свим што ми је најсветије да сам сад тек сазнао за ту вест. Ја никада нисам писао својој сестри: мој отац је од мене узео обећање да јој нећу оставити ништа од свога имања, да ћу га радије дати Цркви... Најпосле, ја нећу примити ни своју сестру Агату ни њене синове.

— Ваш отац није имао право, драги мој Жан-Жак, а госпођа има још мање право, — одговори Макс. — Ваш отац је имао своје разлоге; он је умро, са њим треба да умре и његова мржња... Ваша сестра је ваша сестра, ваши сестрићи су ваши сестрићи. Ви сте дужни сами себи да их примите лепо, а и нама такође. Шта би се рекло у Исудену?... Стотину му громова, ја тога имам већ доста на леђима, требало би ми још само да чујем како смо вас ми заробили, како ви више нисте слободни, како смо вас нахушкали против ваших наследника, како вам преваром узимамо ваше наследство... Нека ме ђаво однесе ако се не повучем већ код друге клевете! А биће доста и једна! Доручкујмо.

Флора, која поново постаде мека као памук, помагала је Веди да постави сто. Чича Руже, сав одушевљен Максом, узе га за руке, одведе га до једног прозора, и рече му тихо:

— Ах, Макс, кад бих имао сина, не бих га волео толико колико тебе волим. Флора има право: вас

двоје, ви сте моја породица... Ти си поштен човек, Макс, и све што си рекао врло је добро.

— Ви морате да лепо дочекате вашу сестру и вашег сестрића, али да ниуколико не мењате ваше одлуке, — рече му Макс прекидајући га. — На тај начин задовољићете и вашега оца и свет...

— Е лепо, драги моји голубићи, печење у сосу ће да се охлади... — повика Флора весело. — Држи, матори мој мишу, ево ти крило, — рече она смешећи се на Жан-Жака Ружеа.

На ове речи, чичино коњско лице изгуби своју мртвачку боју; на његовим отомбољеним уснама показа се очаран осемх; али га изнова спопаде кашаљ, јер срећа због тога што се вратио у милост изазвала је у њему узбуђење исто тако јако као и оно које га је било обузело кад је имао да испашта своје грехе. Флора се диже, свуче са својих рамена један мали кашмирски шал и стави га старцу око врата као кравату, рекавши му:

— То је глупо, мучити се тако због којекаквих ситница. Држите, матора будало, ово ће вам чинити добро, било је на мојим грудима...

— Какво добро створење! — рече Руже Максу док је Флора ишла по неку црну сомотну капу, да њоме покрије скоро ћелаву главу нежењину.

— Тако добро као што је лепо, — одговори Макс; — али је плаховита, као и свако коме је срце на длану.

Можда ће људи покудити суровост овога описа и наћи да су испади Мутиводиног карактера проткани оном истинитошћу коју сликар треба да остави у сенци. Е лепо, овај призор, који се стотинама пута

понављао са страховитим варијантама, је у својој грубој форми и у својој ужасној истинитости тип оних сцена које све жене, без обзира на то на којој се друштвеној лествици налазе, изводе чим их било какав интерес сврати са њихове линије послушности и чим се докопају власти. Као и код великих политичара, у њиховим очима циљ увек оправдава средство. Између Флоре Бразие и војвоткиње, између војвоткиње и најбогатије грађанке, између грађанке и жене која има најраскошније издржавање, нема других разлика сем оних које оне дугују васпитању које су примили и средини у којој живе. Пућења отмене госпође замењују Мутиводина насиља. У сваком сталежу, заједљиве шале, духовита подругивања, хладно ниподаштавање, претворна јадиковања и лажне свађе постижу исти успех као и простачка причања ове исуденске госпође Еврар.

Макс поче тако смешно да прича Фаријеву историју, да засмеја добричину. Веди и Куски, који су били дошли да чују ту причу, прасnуше у смех у ходнику. А Флору је био спопао прави лудачки смех. После доручка, док је Жан-Жак читао новине, јер су се били претплатили на У с т а в о б р а н и л а ц и на П а н д о р у, Макс је одвео Флору у своју собу.

— Јеси ли ти сигурна да он није правио никакав други тестаменат откако је тебе именовао својом наследницом?

— Откуд му перо и хартија? — одговори она.

— Могао је да га издиктира неком бележнику, — одговори Макс. — Ако то већ није учинио, треба предвидети тај случај. Дакле, дочекајмо Бридовљеве најлепше, али настојмо и да уновчимо, и то брзо,

све хипотекарне улоге. За наше бележнике нема лепшег посла од вршења преноса: то су за њих најмаснији залогаји. Ренте скачу сваког дана; освојићемо Шпанију и ослободићемо Фердинанда VII његових Кортеза: тако да ће ренте идуће године можда и пребацити своју номиналну вредност. А то је леп посао, уложити чичиних седам стотина педесет хиљада франака на доживотну ренту са осамдесет и девет! . . . Само, покушај да их уложи на твоје име. То ће онда бити у сваком случају спасено!

— Одлична идеја, — рече Флора.

— И како ћемо имати педесет хиљада франака ренте са осам стотина деведесет хиљада франака, требало би га наговорити да позајми стотину четрдесет хиљада франака на две године, с тим да се врати у двапута. За две године, примићемо стотину хиљада франака из Париза, и деведесет хиљада овде: не ризикујемо, дакле, ништа.

— Да није тебе, лепи мој Макс, шта би било од нас? — рече она.

— Ах, сутра навече, код Коњете, пошто будем видео Парижане, ја ћу наћи начина да их отпреме сами Ошони.

— Што ти умеш да се досетиш, анђеле мој! Слушај, ти си злато од човека.

Трг Сен-Жан налази се у средини једне улице која се у свом горњем делу зове Гранд-Нарет, а у доњем, Петит-Нарет. У Беријy, рече Н а р е т означава исти положај земљишта као и геновска реч с а л и т а, то јест улица са стрмим нагибом. Нарета је врло стрма од трга Сен-Жан до капије Вилат. Кућа старог Ошона налази се преко пута од куће у којој

је становао Жан-Жак Руже. Кроз онај прозор велике собе код кога се задржавала госпођа Ошон често се могло видети шта се догађа код чиче Ружеа, и обрнуто, кад би застори били дигнути или кад би врата остала отворена. Кућа госпође Ошон толико је налик на кућу господина Ружеа да је те две зграде без сумње градио исти архитекта. Ошон, негдашњи убирач пореза у Селу у Берију, иначе рођен у Исудену, вратио се у родно место да се ожени сестром заступника, удворнога Лустоа, заменивши своје место у Селу са закупом пореза у Исудену. Пошто се био повукао из послова још 1786, он је избегао вихоре Револуције, уз чија је начела, иначе, пристајао потпуно, као и сви поштени људи који урличу са победиоцима. Господин Ошон је заслуживао свој глас великог тврдице. Али зар се не бисмо изложили опасности да се понављамо, ако бисмо га описивали? Једна од црта тврдичлука која га је учинила славним биће, без сумње, довољна да вам објасни целог господина Ошона.

Поводом венчања његове кћери, која је после умрла, а која се удала за једног Борниша, требало је приредити ручак породици Борниш. Вереник, који је имао да наследи велико имање, умро је доцније од жалости због неких неуспелих послова, а нарочито због тога што отац и мајка нису хтели да га помогну. Ти стари Борниши били су још живи у овом тренутку, срећни што су видели да се господин Ошон примио старатељства, због мираза своје кћери, који је хтео и желео да спасе. На дан потписивања уговора, дедови и бабе обеју породица налазили су се окупљени у великој соби, Ошони са једне

стране, Борниши са друге, сви у празничном оделу. Усред читања уговора, који је озбиљно декламовао млади бележник Ерон, уђе у собу куварица и затражи од господина Ошона канапа да свеже једну ћурку, која је била главни део обеда. Негдашњи убирач пореза извуче из дна џепа свога реденгота један крај канапа који је без сумње већ био употребљен за неки пакет, и даде га служавци; али пре него што је служавка стигла до врата, он јој повика: „Грит, немој да заборавиш да ми га вратиш!"

Грит је у Берију уобичајена кратица за Маргариту.

Сад разумете и господина Ошона и шалу коју је град правио на рачун те породице састављене од оца, мајке и троје деце, од пет Ошона.

Из године у годину стари Ошон је постајао још брижљивији, још већа цепидлака, а у овом тренутку било му је деведесет и пет година! Припадао је оној врсти људи која се сагиње насред улице, усред најживљег разговора, да подигне једну чиоду и да при томе каже: „Ово је дневна зарада једне жене!" и забоде чиоду у манжету свога рукава. Много се жалио на рђаву израду савремених тканина, примећујући да га је његов реденгот служио само десет година. Висок, сув, мршав, жуте масти, он је говорио мало, читао мало, уопште се није замарао, пазио је на форме као какав оријенталац и одржавао у своме дому режим велике уметности, одмеравајући јело и пиће својој породици, која је иначе била доста многобројна, а састојала се од жене, рођене Лусто, од унука Баруха и његове сестре Адолфине, наследника старих Борниша, и, најпосле, од другог унука Франсое Ошона.

Ошон, његов старији син, узет 1813 године за време реквизиције деце из угледних породица које је била мимоишла регрутација и која су прозвана почасном гардом, погинуо је у бици код Ханау.[1] Овај природни наследник био се оженио врло рано једном богатом женом, зато да га не би захватила каква регрутација; али је после упропастио све своје имање кад је наслутио скору смрт. Његова жена, која је издалека пратила француску војску, умрла је у Страсбуру 1814 године, оставивши иза себе дугове које стари Ошон никада није хтео да плати, бранећи се од поверилаца оним законом старог законодавства који каже: Жене су малолетне.

Могло се, дакле, још увек рећи пет Ошона, јер се кућа још увек састојала од троје унучади, деде и бабе. Зато је ова шала била стално у употреби, јер у провинцији ниједна шала не застарева. Грита, којој је тада било шездесет година, стизала је на све.

Иако је кућа била пространа, у њој је било мало намештаја. Али ипак, Жозеф и госпођа Бридо могли су да се сместе лепо у две собе на другом спрату. Стари Ошон се тада покајао што је у њима оставио два кревета, од којих је сваки имао своју наслоњачу од природног дрвета и прекривену ћилимом, свој сто од ораховине са бокалом за воду, у нарочитом стилу, у умиваонику обложеном у плаво. Старац је у тим двема собама, по којима су плесали пацови и мишеви, држао у слами целу своју бербу озимних јабука, крушака, мушмула и дуња. Госпођа Ошон је наредила да се из соба све испразни; тапете, који су се местимице били одлепили, поново је прилепила помоћу обланди; прозоре је украсила малим завесама које је направила од својих старих хаљина од муселина. Затим је, пошто њен муж није хтео да купи мале ивичне ћилиме, дала својој малој Агати ћилимчић који је стајао испред њеног кревета, говорећи за ову мајку која је била превалила четрдесет и седам година: „Јадна моја мала!" Од Борниша је позајмила два ноћна ормарића и врло смело узела под најам од једног старинара, Коњетиног суседа, два стара ормана за извлачење са бакарним дршкама. Госпођа Ошон је сачувала два пара чирака од скупог дрвета које је израдио њен отац, који је имао страст да реже у дрвету. Од 1770 до 1780 године бејаше обичај код богатих људи да сваки изучи понеки занат, и господин Лусто отац, негдашњи први трошарински чиновник, био је токар, као што је Луј XVI био бравар. Чираци су били украшени обручевима од корена од руже, кајсије и бресквe. Госпођа Ошон жртвовала је ове драгоцене реликвије! . . . Ове припреме и ово пожртвовање удвостручише озбиљност господина Ошона, који још није веровао у долазак Бридо-ових.

У само јутро онога дана који је постао чувен по подвали направљеној Фарију, госпођа Ошон рече, после доручка, своме мужу:

— Надам се, Ошон, да ћете лепо примити госпођу Бридо, моју куму.

[1] Ханау, немачки град на Мајни. Ту је Наполеон 30 октобра 1813 победио генерала Верда, заповедника аустријско-баварске војске, која је хтела да му пресече отступање у Француску. — Прим. прев.

Затим, пошто се увери да су јој унуци отишли, она додаде:

— Ја сам господар свога иметка, немојте да ме присилите да због једног рђавог пријема обештетим Агату у своме тестаменту.

— Зар ви мислите, госпођо, — одговори Ошон благим гласом, — да ја у својим годинама не знам правила пристојности?...

— Ви добро знате шта ја хоћу да кажем, матора подмуклице. Будите љубазни према нашим гостима и имајте на уму колико ја волим Агату...

— Ви сте волели и Максанса Жилеа, који ће да прогута наследство које припада вашој драгој Агати!... Ах, ту сте ви себи хранили гују у недрима; али, најпосле, новац Ружеа морао је да припадне некоме од Лустоа.

После ове алузије на тобожње порекло Агатино и Максово, Ошон хтеде да изиђе; али стара госпођа, жена још права и сува, у округлој плетеној капици, напудерисана, у сукњи од танке свилене тканине са преливима и папучама са високим потпетицама, стави своју дуванску кутију на свој мали сто и рече:

— Збиља, господин Ошон, како један паметан човек, као што сте ви, може да понавља глупости које су, на несрећу, стале спокојства моју јадну пријатељицу и очевог иметка моју јадну кумицу? Макс Жиле није син мога брата, коме сам ја саветовала у своје време да штеди своје талире. Најпосле, вама је познато исто тако добро као и мени да је госпођа Руже увек била оличено поштење...

— А ћерка је достојна мајке, јер ми изгледа да је врло глупа. Пошто је изгубила цело своје имање,

она је тако лепо васпитала своју децу да је једно од њих у затвору, где чека на кривичну парницу код суда перова због дела завере сличне Бертоновој.[1] Док се друго налази још у горем положају, оно је сликар!... Ако ваши штићеници мисле да остану овде све дотле док оног блесавог Ружеа не испетљају из Мутиводиних и Жилеових канџа, онда ћемо ми појести са њима доста соли и хлеба.

— Доста, господине Ошон; пожелите им да од тога имадну неке користи...

Господин Ошон узе свој шешир и свој штап са дршком од слоновине, и изиђе запањен овом страшном реченицом, јер није веровао да његова жена може да буде тако одлучна. Госпођа Ошон, опет, узе свој молитвеник, да очита свакодневну службу, јер јој њена висока старост није допуштала да иде у цркву сваког дана; било јој је тешко да оде у њу и недељом и празницима. Откако је примила одговор од Агате, она је додавала својим уобичајеним молитвама и једну молитву којом је преклињала Бога да отвори очи Жан-Жаку Ружеу, да благослови Агату и да подари успех подухвату на који ју је она навела. Крију̂ћи се од своја два унука, којима је пребацивала да су безбожници, она је замолила пароха да за успех тога подухвата чита службу за време од девет дана, преко своје унуке Адолфине Борниш, која је одговарала у цркви уместо своје баке.

Адолфина, којој је тада било осамнаест година, и која је већ седам година радила, поред своје баке, у

[1] Бертон (Jean Baptiste Berton; 1769—1822), француски генерал. Сковао заверу против Бурбона и због тога осуђен на смрт. — Прим. прев.

оној хладној кући у којој су владале једнолике и уобличене нарави, читала је своје деветодневне молитве утолико радије уколико је и сама желела да улије извесна осећања Жозефу Бридоу, томе уметнику кога господин Ошон није разумевао, а за кога се она најживље интересовала, због настраности које је њен деда приписивао томе младом Парижлији.

Старци, разумни људи, очеви породица одобравали су, уосталом, држање госпође Ошон; а њихове жеље у корист њене куме и кумине деце подударале су се са потајним презрењем које им је већ одавно улевало држање Максанса Жилеа. Тако је вест о доласку сестре и сестрића чиче Ружеа створила у Исудену две странке: странку високе и старе буржоазије, која је морала да се задовољи тиме да прави завете и да прати догађаје не мешајући се у њих; и странку витезова Доколице и присталица Максових, који су, на несрећу, били способни да приреде много пакости Парижлијама.

Тога дана, дакле, Агата и Жозеф искрцаше се на тргу Мизер, пред канцеларијом поштанског саобраћаја, у три сата. Иако уморна, госпођа Бридо осети се подмлађена кад угледа свој родни крај, у коме је на сваком кораку прибирала успомене и утиске из младости. У приликама у каквим се тада налазио Исуден, за долазак Парижлија сазнао је цео град наједанпут, у року од десет минута. Госпођа Ошон изашла је до врата да дочека своју куму, и загрлила ју је као да јој је била кћи. Пошто је за своје седамдесет и две године проживела живот празан и једноличан у исто време, живот у коме је, кад би се обазрела, видела мртвачке сандуке своје троје деце, која су сва помрла несрећна, она је себи створила неку врсту вештачког материнства за једну младу особу коју је, како је говорила, носила на рукама пуних шеснаест година. У мраку провинције, неговала је то старо пријатељство, то детињство и успомене на њега, као да је Агата била присутна; зато се била и загрејала за интересе породице Бридо. Агата је одведена свечано у велику собу, где се достојанствени господин Ошон држао хладно као кип.

— Ево господина Ошона, како ти изгледа? — рече госпођа Ошон својој кумици.

— Али, потпуно као да сам га оставила, — рече Парижанка.

— Ах, види се да долазите из Париза, умете да подилазите, — дочека старац.

Поче претстављање; претстављени су: мали Барух Борниш, висок младић од двадесет и две године, мали Франсоа Ошон, који је био стар двадесет и четири године, и мала Адолфина, која је црвенела, која није знала куд би са рукама и нарочито куд би са очима, јер није хтела да се види да гледа у Жозефа Бридоа, кога су радознало посматрали двојица младића и стари Ошон, али са различитих тачака гледишта.

Тврдица је говорио у себи:

— Овај долази из болнице, мора да је гладан као реконвалесцент!

А два младића:

— Каквог ли разбојника! Какве ли главе! Тај ће да нам зада много јада.

— Ово је мој син сликар, мој добри Жозеф! — рече најпосле Агата, показујући на уметника.

У нагласку речи д о б р и било је извесног напора, у коме се откривало цело Агатино срце; Агата је мислила на ликсамбуршку тамницу.

— Он ми изгледа болестан, — повика госпођа Ошон, — не наличи на тебе. . .

— Не, госпођо, — прихвати Жозеф са сировом безазленошћу уметника, — ја личим на свога оца, и по ружноћи, шта више!

Госпођа Ошон стеже Агатину руку, коју је држала у својој, и добаци јој један поглед. Тај покрет и тај поглед значили су: „Ах, дете моје, схваћам ја врло добро, да ти од њега више волиш оног невољалца Филипа.

— Ја никада нисам видела вашег оца, драго дете, — одговори гласно госпођа Ошон; — али довољно је да сте син ваше мајке па да вас волим. Уосталом, ви имате талента, према ономе што ми је писала покојна госпођа Декоан, једина из ваше куће која ме је обавештавала о вама у последње време.

— Талента! — рече уметник. — Још не; али, временом и стрпљивошћу, можда ћу моћи да стекнем наједанпут и славу и новац.

— Сликајући?. . . — рече господин Ошон са дубоком иронијом.

— Хајде, Адолфина, припази мало на ручак, — рече госпођа Ошон.

— Мајко, ја ћу да сместим наше куфере, ево их долазе, — рече Жозеф.

— Ошон, покажи собе господину Бридоу, — рече баба Франсоу.

Како се ручак постављао у четири сата и како је тада било тек пола четири, Барух изађе у град, да га

обавести о породици Бридо, да му опише Агатину тоалету, и нарочито Жозефа, чије је унакажено, болешљиво и толико изразито лице личило на идеалну претставу коју људи себи стварају о разбојнику. У свима породицама тога дана предмет разговора био је Жозеф.

„Изгледа да је сестру чиче Ружеа за време трудноће погледао неки мајмун", говорило се по граду; „њен син је налик на мајмуна: — Има лице као разбојник и очи као аждаја. — Кажу да га вреди видети, да је ужасан! — Сви су уметници у Паризу такви. — Зли су као црвени магарци и пакосни као мајмуни. — То им је тако у професији. — Видео сам господина Босијеа; он ми је рекао да не би хтео да га сретне ноћу поред шуме; он га је видео у поштанским колима. — Има изнад очију рупе као коњ и прави неке лудачке покрете. — Тај дечко изгледа способан за све; можда је баш он крив што је његов брат, који је био велик и леп човек, окренуо наопако. Сирота госпођа Бридо не изгледа да је срећна са њим. Да искористимо то што је овде да нам направи портрете?"

Ова мишљења, посејана по граду као ветром, изазвала су претерану радозналост. Сви они који су имали право да посећују Ошоне зарекоше се да ће им направити посету исте вечери, да би видели изблиза Парижлије. Долазак ових двеју особа у једну замрлу варош као што је био Исуден претстављао је право чудо од догађаја.

Пошто је оставио своје и мајчине ствари у две собе у поткровљу и пошто је обе собе разгледао, Жозеф се пажљиво загледа у ону мирну кућу, у којој су зи-

дови, степенице и дрвенарија били без украса и распростирали хладноћу, у којој није било ничег осим оног што је најнужније. И тада га дубоко потресе онај груби прелаз из поетичног Париза у нему и суву провинцију. Али кад силазећи низ степенице примети господина Ошона како сам сече хлебац за све, он схвати по први пут у своме животу Молијерова Харпагона.[1]

— Боље бисмо учинили да смо отишли у неку гостионицу, — рече сам за себе.

Слика ручка потврди његова страховања. После супе, по чијој се бистрини видело да су се домаћини више бринули за количину него за каквоћу, послужена је кувана говедина свечано обложена першуном. Поврће, послужено одвојено, у једној чинији, рачунало се као засебно јело. Говедина се кочоперила на средини стола, окружена са још три јела: тврдо куваним јајима на зељу, која су стајала наспрам поврћа, и салатом са ораховим уљем, која је стајала наспрам теглица са кремом, у којима је, уместо ванилије, била пржена зоб, која личи на ванилију исто толико колико и кава од цикорије на моку. Маслац с ротквицама у двама послужавницима на два краја стола, црне ротквице и краставчићи употпуњавали су овај ручак, који госпођа Ошон дочека са одобравањем. Добра старица направи један покрет главом који је значио да је срећна што види да је њен муж, барем за први дан, удесио ствари као што треба. Старац јој одговори једним значајним погледом и

[1] Молијеров Харпагон одговара нашем кир-Јањи. — Прим. прев.

једним покретом рамена које је лако било превести: — Ето на какве ме лудости наводите! . . .

Тек што ју је господин Ошон исекао у кришке сличне њоновима ципела, говедина је замењена трима голубовима. Домаће вино било је вино од 1811 године. По савету своје баке, Адолфина је украсила оба краја стола по једном китом цвећа.

— Дај што даш! — помисли уметник посматрајући сто.

И поче да једе као човек који је доручковао у Виерзону, у шест сати изјутра, једну очајну шољицу каве. Кад Жозеф поједе свој хлебац па затражи други, господин Ошон се диже, полако потражи кључ у дну џепа свога реденгота, отвори ормар иза себе, извуче из њега једну комадину леба од дванаест ливри, свечано отсече од ње још једну кришку, пресече је на двоје, стави је на тањир, и тањир додаде преко стола младом сликару, са миром и хладнокрвношћу старог војника који је казао себи у почетку битке: „Дакле, данас могу да будем убијен". Жозеф узе половину кришке и разумеде да више не сме да тражи хлеба. Ниједног члана породице не зачуди овај призор, тако страховит за Жозефа. Разговор је текао својим током. Агата сазнаде да су кућу у којој је она рођена, а која је била кућа њеног оца пре него што ће наследити Декоанову, купили Борниши, па изрази жељу да је види.

— Борниши ће без сумње доћи вечерас, — рече јој кума, — јер ће нам доћи цела варош, која хоће да вас види, — обрати се Жозефу, — а и они ће вас позвати да дођете код њих.

Служавка донесе као завршетак ручка чувени бериски и туренски мекани сир, који се прави од козијег млека, и на коме врло лепо остају у удубљеним шарама слике лишћа винове лозе на коме се обично послужује; зато је дуборез морао бити пронађен баш у Турени. Са сваке стране тих малих сирева, Грита је свечано наместила незамењиве орахе и двопеке.

— А сад да донесеш воћа, Грита! — рече госпођа Ошон.

— Али, нема га трулог, госпођо, — одговори Грита.

Жозеф прсну у смех као да је у своме атељеу са друговима, јер је одмах схватио да се код овог света предохрана да се почне са воћем која је начето претворила у навику.

— Свеједно, ми ћемо га ипак појести, — одговори он са искреном радошћу човека који се мири са судбином.

— Та иди сад, господине Ошон! — повика стара госпођа.

Господин Ошон, веома увређен уметниковим речима, донесе бресака, крушака, и шљива.

— Адолфина, иди нам убери грожђа, — рече госпођа Ошон својој унуци.

Жозеф погледа двојицу младића са изразом лица који је говорио: „Је ли ви овоме режиму дугујете ваше напредне изгледе?" Барух разумеде тај заједљиви поглед и поче да се смешка, јер су он и његов рођак Ошон иначе били ћутљиви. Живот у кући био је доста равнодушан људима који су трипута недељно вечеравали код Коњете. Уосталом, пре руч-

ка, Барух је примио обавештење да велики мештар сазива цео ред за поноћ, да га угости раскошно и да затражи од њега неку помоћ. Овај обед који је стари Ошон приредио својим гостима као добродошлицу показује колико су ноћна чашћавања код Коњете била потребна исхрани ове двојице дечака који су имали добре апетите и који нису пропуштали ниједно од тих чашћавања.

— Ликер ћемо попити у салону, — рече госпођа Ошон устајући и тражећи једним покретом Жозефову руку.

Пошто је излазила прва, могла је да каже сликару:

— Ето видиш, јадни мој младићу, овај ручак ћеш лако пробавити; али ја сам имала много муке док сам га добила. Ти ћеш овде да постиш, јешћеш само онолико колико ти је потребно да живиш; али тако ти је. Него, задовољи се са овим што има . . .

Простосрдачност ове одличне жене, која је на овај начин оптуживала саму себе, допаде се уметнику.

— Ја сам преживела са овим човеком педесет година и никад нисам чула да ми у новчанику зазвечи двадесет талира! Ох, кад се не би радило о томе да вам се спасе имање, ја тебе и твоју мајку никада не бих довела у ову своју тамницу.

— Па како живите иначе? — поче сликар безазлено, са оном веселошћу која никад не напушта француске уметнике.

— Ах, ето, — прихвати она; — молим се Богу.

Жозеф лако задрхта кад чу ове речи, које у његовим очима толико уздигоше матору жену да се он

измаче три корака да би промотрио њено лице; и нађе да је обасјано задовољством, преливено неком нежном ведрином, тако да је морао да јој рече:

— Ја ћу да радим ваш портрет!

— Не, не, — рече она, — мени је време било и сувише дуго на земљи да бих хтела да останем на њој макар и на слици!

Изговарајући весело ове тужне речи, она извади из ормара једно стакленце са ликером од црних рибизла, домаћим производом који је она сама направила, јер је добила упутство како га треба приправљати од оних чувених калуђерица којима дугујемо исуденски колач, једну од највећих творевина француског посластичарства, и који ниједан старешина кухиње, кувар, колачар ни посластичар није могао да направи. Господин де Ривијер, амбасадор у Цариграду, поручивао га је сваке године у великим количинама за Махмудов двор. Адолфина је држала послужавник од кинеског лака пун малих чашица са изрезаним стенама и позлаћеним рубовима; па како би њена бака коју напунила, она би је носила да је понуди некоме.

— Ошон ће сад у своје друштво, да чита новине, па ћемо бити један тренутак саме, — рече јој сасвим тихо стара госпођа.

И одиста, после десет минута, три жене и Жозеф нађоше се сами у салону са паркетом који никада није мазан, него је само метен, са везовима уоквиреним у оквире од храстовине, и у коме се цео намештај, једноставан и скоро мрачан, појави пред госпођом Бридо у истом оном стању у коме га је она оставила. Монархија, Револуција, Царство, Ре-

стаурација, који су поштедели мало ствари, поштедели су ову велику собу, на којој њихове победе и њихови порази нису оставили ни најмањег трага.

— Ах, драга кумо, мој живот је био свирепо буран кад се упореди са твојим, — узвикну госпођа Бридо, изненађена кад угледа и једног штиглица, кога је познавала живог, где стоји на камину испуњен сламом, између старог часовника, старих бакарних ногара и сребрних чирака.

— Дете моје, — одговори стара жена, — буре су у срцу. Уколико је нужније и веће било предавање судбини, утолико смо имали више борби сами са собом. Не говоримо о мени, говоримо о вашим стварима. Ви се налазите управо преко пута од непријатеља, — продужи она показујући на велику собу Ружеове куће.

— Седају за сто, — рече Алфонзина.

Ова млада девојка, скоро одвојена од света, гледала је непрестано кроз прозор, надајући се да ће тако нешто сазнати о страхотама које су се приписивале Максансу Жилеу, Мутиводи и Жан-Жаку, а о којима би и до њених ушију допрла понека реч кад би је старији потерали да би разговарали о њима. Стара госпођа рече својој унуци да је остави саму са господином и госпођом Бридо, док не дође нека посета.

— Јер, — рече она гледајући у своје Паризлије, — ја знам свој Исуден напамет, вечерас ћемо имати десет до дванаест чопора радозналих.

Тек што је госпођа Ошон успела да исприча својим Паризлијама догађаје и појединости које су се односиле на невероватну власт коју су стекли над Жан-

Жак Ружеом Мутивода и Максанс Жиле, не служећи се при томе синтетичним начином на који су они већ претстављени, него уносећи у своје причање хиљаде објашњења, описа и нагађања којима су их накитили добри и рђави језици градски, кад Адолфина дође да најави Борнише, Босиеове, Лусто-Пранжене, Фишеове, Годе-Херое, у свему четрнаест особа које су се назирале у даљини.

— Ви видите, драга моја, да то није тако проста ствар извући то имање из курјакових чељусти . . . — рече стара госпођа завршујући.

— Мени то изгледа тако тешко са једним невољалцем као што сте нам га ви сада приказали и са једном сплеткашицом као што је та видра, да то мора да је уопште немогуће, — одговори Жозеф. — Требало би нам остати у Исудену барем годину дана да сузбијемо утицај и срушимо власт коју су они стекли над мојим ујаком . . . Имање не вреди тих напрезања, да и не рачунамо да би ту требало и упрљати се изводећи хиљаде свињарија. Моја мајка има само петнаест дана отсуства, њено место је сигурно, она не сме да га доводи у опасност. Ја имам у октобру важних послова, које ми је Шинер осигурао код једног пера Француске . . . И знате, госпођо, моје имање је у мојим кичицама!

Жозефове речи дочекане су са дубоком пренераженошћу. Госпођа Ошон, иако је била паметна жена, с обзиром на град у коме је живела, није веровала у сликарство. Она погледа своју кумицу и поново јој стеже руку.

— Тај Максанс је друго издање Филипа, — рече Жозеф на ухо својој мајци; — али са више лукавства, са више устрајности него у Филипа . . . Дакле, госпођо, — повика Жозеф сасвим гласно, — ми нећемо дуго сметати господину Ошону нашим боравком овде!

— Ах, ви сте млади, ви нимало не познајете света! — рече стара госпођа. — За петнаест дана, са мало вештине, може се доћи до неких резултата; слушајте моје савете и поступајте према мојим упутствима.

— Ох, врло радо, — одговори Жозеф, — ја се осећам невероватно неспособан у области домаће политике; и ја не знам, на пример, шта би нам сам Дерош рекао да радимо ако би мој ујак сутра одбио да нас прими?

Ујоше госпође Борниш, Годе-Еро, Босие, Лусто-Паранжен и Фише, украшене својим мужевима. После уобичајених поздрава, кад ових четрнаест особа поседа на столице, госпођа Ошон не могаде а да им не претстави своју куму Агату и Жозефа. Жозеф оста у једној наслоњачи, мучки заузет проучавањем шездесет лица која, од пет и по до девет сати, дођоше да позирају пред њим g r a t i s, како он то рече својој мајци. Жозефово држање према исуденским коленовићима за време тога поподнева није довело до промене мишљења варошице о њему: сваки гост је отишао потресен његовим подругљивим погледима, узнемирен његовим осмесима или преплашен његовим лицем, злокобним за свет који није умео да схвати необичност генија.

У десет сати, кад су сви полегали, кума задржа своју кумицу у својој соби да преноћи. Сигурне да су саме, ове две жене, поверавајући једна другој бриге свога живота, испричаше једна другој своје

јаде. Разабравши неизмерност пустоши у којој се била изгубила снага једне непознате лепе душе, саслушавши последње одељке једног духа чија је судбина била промашена, упознавши патње једног у највећој мери дарежљивог и милосрдног срца, чија дарежљивост, чије милосрђе, никада нису дошли до изражаја, Агата престаде да се сматра најнесрећнијом, свесна колико је разонода и ситних радости унео париски живот у жалости које су долазиле од Бога.

— Ви који сте побожни, драга кумо, објасните ми моје погрешке и реците ми шта то Бог кажњава у мени.

— Он нас припрема, дете моје, — одговори стара госпођа у тренутку кад изби поноћ.

У поноћ витезови Доколице јављали су се један по један као сенке испод дрвећа Баронова булевара и шетали се разговарајући тихо.

— Шта ће да се ради? — била је прва реч сваког кад би пришао другоме.

— Ја мислим, — рече Франсоа, — да Макс нема друге намере сем да нас почасти.

— Не, прилике су тешке и за Мутиводу и за њега. Без сумње је смислио неку смицалицу против Паризлија . . .

— Било би згодно да их потерамо.

— Мој деда, — рече Барух, — који се већ много поплашио што има за столом двоја уста више, са радошћу би се дочепао неког изговора . . .

— Но, па лепо, витезови, — поче тихо Макс долазећи, — нећемо ваљда гледати у звезде! Оне нам

неће уцедити трешњеваче! Идемо! Код Коњете! Код Коњете!

— Код Коњете!

Овај поклик речен у хору одјекну као ужасна дерњава и прође градом попут повика „ура" војске у нападу. Затим завлада најдубља тишина. Сутрадан, много их је морало да каже суседу:

— Јесте ли чули ноћас, око једног сата, страховите поклике? Ја сам мислио да је негде ватра.

Вечера достојна Коњете разведри очи двадесет и двеју званица, јер је ред био у пуном броју. У два сата, у тренутку кад су витезови почели да п и ј у ц к а ј у, реч из речника Доколице која врло добро претставља узимање пића у малим гутљајима и наслађивање вином, Макс узе реч:

— Драга децо, јутрос, поводом чувене лакрдије коју смо извели са Фаријевим колима, тај подли житарски трговац, и уз то Шпанац! . . . (ох! галије! . . .) тако је тешко увредио част вашег великог мештра, да сам ја одлучио да томе ниткову покажем тежину своје освете, не излазећи никако из граница наших лакрдија. Пошто сам о томе размишљао цео дан, ја сам нашао начина да изведем једну одличну лакрдију, једну лакрдију која је у стању да га доведе до лудила. Освећујући ред уврежен у мојој особи, ми ћемо у исто време нахранити животиње које обожавају Египћани, мале животиње које су, најпосле, створови божији и које људи неправедно прогоне. Добро је дете зла, а зло је дете добра; то је закон над законима! Ја вам, дакле, свима наређујем, под претњом да ћете иначе наљутити свога врло скромног великог мештра, да набавите сваки, што је мо-

гуће више потајно, по двадесет пацова мужјака или скотних женки, ако буде божја воља. Да сваки свој део прикупи у року од три дана. Ако можете да их ухватите и више, вишак ће бити радо примљен. Док будете чували те занимљиве глодаре не дајте им ништа да једу, јер је главно да те драге животињице буду гладне као курјаци. Запамтите, да ја примам као пацове и домаће и пољске мишеве. Ако помножите двадесет и два са двадесет, ми ћемо имати преко четири стотине саучесника, који ће, кад буду пуштени у стару капуцинску цркву, где је Фарије оставио све жито које је купио, појести од њега једну извесну количину. Али, будимо хитри! Фарије треба да испоручи једну јаку партију жита кроз осам дана; а ја хоћу да мој Шпанац, који путује по околини за својим пословима, нађе страховит мањак. Господо, мени не припада заслуга за овај проналазак, — рече он, пошто примети знаке свеопштег дивљења. — Дајемо Цару царево и Богу божје. Ово је само рђаво подражавање Самсоновим лисицама из Библије. Али Самсон је био паликућа и, према томе, слаб пријатељ човечанства; док ми, попут брамана, заштитници прогоњених раса. Госпођица Флора Бразие разапела је већ све своје мишоловке, а Куски, моја десна рука, отишао је у лов на пољске мишеве. Ја сам рекао.

— Ја знам где ћу наћи животињу која вреди сама колико четрдесет пацова, — рече млади Годе.

— Какву животињу?

— Веверицу.

— А ја вам нудим једног малог мајмуна, који ће да једе жито као луд, — рече један новајлија.

— Не ваља, — рече Макс. — Знало би се одакле су те животиње.

— Можемо да унесемо унутра ноћу по једног голуба из сваког голубарника са суседних мајура, — рече млади Босие, — да их пропустимо кроз једну рупу, коју бисмо направили на крову, па бисмо ускоро имали унутра више хиљада голубова.

— Дакле, ову недељу дана, Фаријев магазин је на ноћном реду, — узвикну Жиле смешећи се на великог младог Босиеа. — Ви знате да се у Сен-Патерну устаје рано. Нека тамо нико не иде пре него што не окрене наопачке пенџета својих платнених назувака. Витез Босие, проналазач голубова, нека води. Ја ћу узети на себе да напишем своје име на свима гомилама жита, а ви сви будите коначари господе пацова. Ако магазински момак спава код Капуцина, требаће да га опију другови, и то вешто, да би га одвели далеко од позорнице пира који ће бити приређен у част глодарима.

— Ти нам не кажеш ништа о Парижанима? — упита млади Годе.

— Ох, — рече Макс, — треба да их проучим. Али ипак, дајем своју лепу ловачку пушку, која потиче од цара и која је ремек дело версајске фабрике (вреди две хиљаде франака), ономе који нађе начина да спремимо неку подвалу тима Парижанима или који их тако завади са господином и госпођом Ошон да оду сами од себе, али да се при томе, разуме се, не нашкоди сувише деду и баби мојих двају пријатеља, Баруха и Франсое.

— Пристајем! Размишљаћу о томе! — рече млади Годе, који је био страствен љубитељ лова.

— Ако онај који измисли подвалу не хтедне моје пушке, добиће мога коња! — упозори Максанс своје пријатеље.

После ове вечере, двадесет мозгова стадоше се мучити да скују неку уроту против Агате и њеног сина, придржавајући се овога програма. Али само ђаво или случај могли су успети, толико су наметнути услови отежавали ствар.

Сутрадан изјутра Агата и Жозеф сиђоше нешто мало пре другог доручка, који је узиман у десет сати. Првим доручком звала се шољица чаја са кришком хлеба намазаном маслацем, која се пила у кревету или одмах после устајања. Док су чекали госпођу Ошон, која је, упркос својим годинама, тачно обављала све оне обреде које су војвоткиње из времена Луја XV уносиле у своја спремања, Жозеф виде на вратима куће преко пута Жан-Жака Ружеа, где стоји устремљен на своје две ноге; он га, наравно, показа својој мајци, која није могла да препозна свога брата, толико је мало личио на оно што је био кад га је она оставила.

— Ено вам вашег брата, — рече Адолфина дајући руку својој баки.

— Какав блесоња! — узвикну Жозеф.

Агата склопи руке и подиже очи према небу:

— До чега су га довели! Господе, зар је то човек од педесет и седам година?

Она хтеде да пажљиво погледа свога брата и угледа иза старца Флору Бразие, гологлаву, огрнуту марамом украшеном чипкама кроз чију су се танку материју прозирала њена као снег бела леђа и њена

заносна прса, однеговану као каква богата љубазница, у хаљини са пасом од гренадина, свилене тканине која је онда била у моди, са рукавима набраним на раменима који су се на зглавковима завршавали наруквицама. Златан ланац прелевао се на Мутиводиним грудима док је доносила Жан-Жаку његову црну свилену капицу, да се не би прехладио: ово је био очевидно један прорачунат призор.

— Ето једие лепе жене! — узвикну Жозеф, — а то је реткост! . . . Као створена за модел, како се то каже! Какве боје тела! Гле, лепих тонова! Каквих прелаза, каквих облина, и рамена! . . . Величанствена каријатида! Била би одличан модел за једну тицијанску Венеру.

Адолфини и госпођи Ошон учини се да чују неки непознати језик; али Агата, која је стајала иза свога сина, даде им знак којим је хтела да им каже да је навикла на такав говор:

— Вама је лепа девојка која вам узима умање? — рече госпођа Ошон.

— То јој не смета да буде леп модел, дебео тачно онолико колико треба, тако да му то нимало не квари ни кукове ни облике . . .

— Пријатељу, ти ниси у свом атељеу, — рече Агата, — и Адолфина је овде . . .

— То је истина, ја немам право; али и то је тачно да сам од Париза довде, на целом путу, видео само мајмунице . . .

— Али, драга кумо, — рече Агата, — како бих могла да видим брата? Јер он је са оним створењем . . .

— Марим ја, — рече Жозеф, — ја ћу да га по-

сетим! Ја га више не сматрам тако блесавим, чим он уме да наслађује очи једном Тицијановом Венером.

— Да није био глупак, — рече господин Ошон, који изненада наиђе, — он би се био оженио, па би сада имао деце, и ви не бисте имали никаква изгледа да наследите његово имање. За понешто је и зло добро.

— Ово је добра идеја што рече ваш син, — на то ће госпођа Ошон, — он ће да пође први да направи посету своме ујаку, и ставиће му до знања том приликом да треба да буде сам, ако му се ви јавите.

— И ви ћете да увредите госпођицу Бразие? — рече господин Ошон. — Не, не, госпођо, прогутајте ту кнедлу... Ако нисте добили наслеђе, настојте барем да добијете неки легат...

Ошони нису били кадри да се боре са Максансом Жилеом. Усред ручка Пољак донесе од свога господара господина Ружеа једно писмо упућено његовој сестри госпођи Бридо. Ево тога писма, које госпођа Ошон даде своме мужу да га прочита:

„Драга сестро,

Сазнајем од страних лица за ваш долазак у Исуден. Ја наслућујем разлог који вас је навео да кућу господина и госпође Ошон претпоставите мојој; али ако ме посетите, ви ћете код мене бити примљени онако као што треба да будете примљени. Ја бих био дошао први да вас посетим, да ме моје здравље у овај тренутак не приморава да останем у кући. Уверавам вас да тај случај искрено жалим. Било би ми врло пријатно да видим свога сестрића, кога позивам да данас дође код мене на вечеру: јер младићи

су мање осетљиви на друштво неголи жене. Биће ми такође пријатно ако са њим дођу и господа Барух Борниш и Франсоа Ошон.

Ваш брат који вас воли

Ж.-Ж. Руже."

— Реците да смо ми за ручком, да ће госпођа Бридо одмах да одговори, и да се позиви примају, — рече господин Ошон својој служавци.

И старац метну прст на уста, као позив свима да ћуте. А кад се врата са улице затворише, господин Ошон, неспособан да наслути пријатељство које везивало његова два унука са Максансом, погледа своју жену и Агату једним од својих најлукавијих погледа:

— Он је то писао као што сам ја у стању да даднем двадесет и пет златника... Ми ћемо да се дописујемо са војником.

— Шта то значи? — упита госпођа Ошон. — Свеједно, ми ћемо одговорити. А ви, господине, — додаде он гледајући у сликара, — ви идите на вечеру; али, ако...

Стару госпођу прекиде један поглед њеног мужа. Разабравши како је живо осећање пријатељства које његова жена гаји према Агати, стари Ошон се побоја да она не остави неки легат својој кумици у случају ако ова изгуби цело Ружеово наследство. Иако је био за петнаест година старији од своје жене, овај цимрија се надао да ће да је наследи и да ће једног дана имати у руци читаво имање. Та нада била је његова стална мисао. Зато је госпођа Ошон добро погодила начин на који може да добије од

свога мужа извесне уступке кад му је припретила да ће да направи тестаменат. Господин Ошон, дакле, пређе на страну својих гостију. Радило се, уосталом, о једном огромном наследству; и из осећања друштвене правде он је хтео да то имање припадне природним наследницима уместо да га приграбе странци недостојни поштовања. Најпосле, уколико пре буде решено то питање, утолико ће пре да оду његови гости. Откако се повела борба између отимача наследства и његових законитих наследника, која је дотада била само замисао у глави његове жене, пробуди се духовна радиност господина Ошона, која се била успавала провинциским животом. Госпођа Ошон би доста пријатно изненађена кад већ ујутру разабра, по неким нежним речима старог Ошона о њеној кумици, да је породица Бридо задобила тога тако стручног и тако оштроумног помагача.

Око подне, удружене интелигенције господина и госпође Ошон, Агате и Жозефа, који су били прилично зачуђени кад су видели како су двоје старих скрупулозни у избору речи, уродише следећим одговором, састављеним једино за Флору и за Максанса.

„Драги брате,

Што ја за тридесет година нисам дошла овамо и што за то време нисам одржавала везе ни са ким, па чак ни са вама, нису кривци само чудновати и погрешни појмови које је мој отац створио о мени него и несреће и среће мога живота у Паризу; јер ако је Бог учинио срећном жену, он је нештедице ударио по мајци.

Вама свакако није непознато да се мој син а ваш сестрић Филип, због своје оданости цару, налази под оптужбом за дело које повлачи за собом смртну казну. Стога вас неће изненадити кад чујете да једна удовица, која је приморана да, да би живела, прими једно скромно место у једној продавници лозова, долази да тражи утехе и помоћи код оних међу којима се родила. Звање које је изабрао онај од мојих синова који ме прати је једно од оних која захтевају највише талента, највише жртава и највише учења пре него што донесу резултате. У том звању слава долази пре новца. То значи, да кад Жозеф учини нашу породицу славном, он ће још увек бити сиромах.

Ваша сестра, драги Жан-Жак, мирно би поднела последице очеве неправде; али, опростите мајци која вас потсећа да имате два сестрића, једнога који је носио царева наређења у бици код Монтроа, који је служио у царској гарди код Ватерлоа и који је сада у тамници; и другога, кога је од његове четрнаесте године позив одвукао у једну мучну али славну каријеру. Ја вам се уједно, драги брате, најсрдачније захваљујем на вашем писму, и за себе и за Жозефа, који ће се свакако одазвати вашем позиву. Болест извињава све, драги мој Жан-Жак, и ја ћу вас, дакле, походити код вас. Сестри је увек добро код њеног брата, без обзира на живот који је он себи изабрао.

Грли вас нежно

Агата Руже."

— Ствар је започета, — рече господин Ошон Парижанки. — Кад одете, моћи ћете да му говорите отворено о његовим сестрићима . . .

Писмо однесе Грита, и врати се после десет минута, да по паланачком обичају реферише својим господарима о свему што је чула или могла да види.

— Госпођо, — рече она, — од синоћ је спремљена цела кућа, коју је госпођа држала . . .

— Ко, госпођа? — упита стари Ошон.

— Па тако зову у кући Мутиводу, — одговори Грита. — Она је држала велику собу и све што се тиче господина Ружеа у таквом стању да је било жалост погледати; али, од јучер је кућа опет постала оно што је била пре доласка господина Максанса; огледали бисте се у њој. Веди ми је причала да је Куски одјахао јутрос у пет сати и вратио се око девет са намирницама. Укратко, то ће бити господска вечера, као за буржеског надбискупа. У кухињи се спрема све навелико, и већ је све на свом месту. „Хоћу да свечано дочекам свога сестрића," тако говори чича и тражи да му се о свему полаже рачун. Изгледа да је писмо Р у ж е о в е врло пријатно дирнуло. Госпођа је дошла да ми то каже . . . Ох, да јој видите хаљине! . . . Хаљина! Никада нисам видела ништа лепше, никада! Госпођа има два дијаманта у ушима, од којих сваки кошта хиљаду талира, каже ми Веди, и чипке, и прстење на рукама, и наруквице које изгледају као да су од самих драгуља, и свилену хаљину раскошну као одежда! . . . И онда ми је она рекла: „Господин је срећан што је видео да је његова сестра једно доброћудно створење, и ја се надам да ће нам она допустити да је примимо онако како она то и заслужује. Ми рачунамо на добро мишљење које ће она стећи о нама по пријему који ћемо приредити њеном сину . . . Господин једва чека

да види свога сестрића." Госпођа је имала мале ципеле од црног атласа и чарапе . . . но, па то вам је као у бајци! У свили су као неки цветови и рупице, за које бисте рекли да су чипке, а кроз које се види њена ружичаста кожа. Укратко, била је у свом најсвечанијем руху, са једном тако љупком прегачицом испред себе, да је Веди рекла за њу да вреди наше две двогодишње плате . . .

— Значи, треба се дотерати, — рече уметник смешећи се.

— Но, а на што ти мислиш, господине Ошон? . . . — рече стара госпођа, пошто је Грита била отишла.

Госпођа Ошон показа својој кумици свога мужа, који је био заронио главу у руке, наслонио лактове на наслоне фотеље и утонуо у размишљања.

— Ви имате посла са једним препреденим лисцем! — рече старац. — Са вашим идејама, младићу, — додаде гледајући у Жозефа, — ви нисте у стању да се борите са једним прекаљеним ђидом као што је Максанс. Ма шта да вам кажем, учинићете глупости; али барем ми испричајте вечерас све што будете видели, чули и учинили.

— Идите! . . . У име Божије! Настојте да се нађете насамо са својим ујаком . . . А ако вам то и поред ваше досетљивости никако не пође за руком, то ће нам ипак мало осветлити њихов план; но ако се нађете са њим један часак насамо, и ако вас нико не буде слушао, е онда . . . треба да га искушате да вам каже нешто о свом положају, који није повољан, и да му говорите за ствар своје мајке . . .

У четири сата Жозеф пређе мореуз који је делио кућу Ошона од куће Ружеа, неку врсту алеје кржља-

вих липа, дугачку два стотине стопа и широку као Гранд-Нарет. Чим се сестрић појави, Куски, у углачаним чизмама, у чакширама од црног сукна, у белом прслуку и црном капуту, пође испред њега да га пријави. Сто је већ био постављен у великој соби, и Жозеф, који лако познаде свога ујака, пође право к њему, загрли га, и затим поздрави Флору и Максанса.

— Ми се досад никад нисмо видели, драги ујаче, — рече весело сликар; — али боље икад него никад.

— Добро сте нам дошли, драги пријатељу, — рече старац, гледајући свога сестрића неким блесавим изразом.

— Госпођо, — рече Жозеф Флори са познатом уметничком живахношћу, — ја сам јутрос позавидео своме ујаку на задовољству што може да вам се диви свакога дана!

— Је ли да је лепа? — рече старац, чије безбојне очи постадоше скоро сјајне.

— Тако лепа да би могла да послужи за модел сликару.

— Сестрићу, — рече чича Руже, кога Флора муну у лакат, — ово је господин Максанс Жиле, човек који је служио цара, као и твој брат, у царској гарди.

Жозеф устаде и наклони се.

— Ваш господин брат био је дрaгон, ако се не варам, а ја сам био пешак, — рече Максанс.

— На коњу или пешице, подједнако сте излагали своје главе! — примети Флора.

Жозеф је посматрао Макса исто толико колико је и Макс посматрао Жозефа. Макс је био обучен као што су се онда облачили отмени младићи, јер је своја

одела правио у Паризу. Чакшире од као небо плаве чохе, са великим и врло широким наборима, подизале су вредност његовим ногама на тај начин што су им откривале само крај чизама украшен мамузама. Стас му је био утегнут белим прслуком са ишараним златним дугмадима, увезаним одостраг гајтаном уместо појаса. Тај прслук, закопчан до грла, лепо је истицао његова широка прса, а оковратник од црног атласа присиљавао га је да држи главу високо, попут војника. Носио је и мален црн капут, врло добро скројен. Леп златан ланац висио му је из џепа од прслука, у коме се једва назирао његов пљоснат сат. Играо се са кључићем званим скакавац, кога је Бреге тек био пронашао.

— Овај момак лепо изгледа, — рече Жозеф за себе, дивећи се као сликар живом лицу, снажној појави и сивим паметним очима које је Максанс био наследио од свога оца племића. — Мој ујак мора да је много досадан, па је ова лепа девојка потражила замену, и они сада живе у троје. То се види!

У том тренутку стигоше Барух и Франсоа.

— Ви још нисте ишли да видите исуденски торањ? — упита Флора Жозефа. — Ако бисте хтели да направите једну малу шетњу пре вечере, која ће бити готова тек кроз један сат, ми бисмо вам показали ту велику знаменитост града . . .

— Врло радо, — одговори уметник, неспособан да види у томе ма шта незгодно.

Док је Флора отишла да узме шешир, рукавице и кашмирски шал, Жозеф се нагло диже као да га неки чаробњак додирну својим штапићем: био је угледао слике.

— Ах, ви имате слика, ујаче! — рече он, пажљиво посматрајући ону која му је пала у очи.

— Да, — одговори чича; — то нам је остало од Декоанових, који су за време Револуције куповали старе ствари по манастирима и црквама у Берију.

Жозеф више није слушао, он се је дивио свакој појединој слици.

— Величанствено! — узвикну он. — Ох, па ево једног платна... Овај их није кварио! Гледај, све лепше од лепшег...

— Има их седам или осам врло великих, које су на тавану и које су сачуване због оквира, — рече Жиле.

— Хајдемо да их видимо! — рече уметник, кога Максанс одведе на таван.

Жозеф сиђе одушевљен. Макс рече нешто на уво Мутиводи, која одвуче чичу Ружеа до једног прозора, и Жозеф је чу како му рече тихо али ипак тако да би и он могао да је чује:

— Ваш сестрић је сликар, вама су ове слике непотребне, покажите се дарежљиви, дајте му их.

— Изгледа, — рече чича, који се ослони на Флорину руку да би дошао до места на коме се налазио његов сестрић, занесен пред једним Албаном, — изгледа да си ти сликар...

— Ја сам само сликарски шегра, — рече Жозеф.

— А шта је то? — рече Флора.

— Почетник, — одговори Жозеф.

— Е па лепо, — рече Жан-Жак, — ако ове слике могу да ти буду од какве користи у твом послу, ја ти их поклањам... али без оквира. Ах, оквири су

позлаћени, а онда, они су необични; ја ћу у њих метнути...

— Разуме се, ујаче, — узвикну Жозеф очаран, — ви ћете у њих метнути копије које ћу вам ја послати и које ће бити исте величине.

— Али то ће вам одузети времена и требаће вам платна, боја, — рече Флора. — Потрошићете паре... Слушајте, чича Руже,... дајте вашем сестрићу стотину франака по слици; имате их тамо двадесет и седам,... на тавану их има, мислим, једанаест, али оне су огромне, њих треба платити двоструко... рачунајте за све четири хиљаде франака... Да, ваш ујак може да вам плати за копије четири хиљаде франака, јер он задржава оквире! Најпосле, вама ће требати оквири, а кажу да оквири вреде више него слике; има на њима злата!... Но, дакле, господине, — продужи Флора дрмусајући чичу за руку. — А?... то није скупо, ваш сестрић ће вам вратити четири хиљаде франака у новим сликама, уместо ваших старих... То вам је, — шапну му она на уво, — један згодан начин да му дате четири хиљаде франака, јер он мени не изгледа много п а р а ј л и.

— Не, не, — дочека поштени Жозеф, — четири хиљаде франака и слике, то је сувише; јер, знате, слике имају вредност...

— Али, примите, будало, — рече му Флора, — па он је ваш ујак...

— Добро, примам, — рече Жозеф, ошамућен послом који је направио, јер је препознао једну слику од Перуђина.

Тако је сликар изгледао весео кад је изашао испод руке са Мутиводом, што је одлично послужило Мак-

сансовим циљевима. Ни Флора, ни Руже, ни Макс, нити ико у Исудену није могао да оцени вредност слика, и лукави Макс веровао је да је будзашто купио Флорин триумф: она се врло гордо прошетала под руку са сестрићем свога господара, и у пријатељству са њим на очиглед целога града, који их је гледао забезекнут. Људи су излазили на врата да виде Мутиводину победу над породицом. Овај необични догађај направио је онај дубоки утисак са којим је Макс рачунао. И зато, кад су се ујак и сестрић вратили дома око пет сати, по свима кућама говорило се само о савршеном споразуму између Макса и Флоре и сестрића чиче Ружеа. Најпосле, прича о поклоњеним сликама и о четири хиљаде франака већ је кружила по граду. Вечера, којој је присуствовао Лусто, један од чланова месног суда, и претседник исуденске општине, била је величанствена. То је била једна од оних паланачких вечера које трају по пет часова. Најодличнија вина оживљавала су разговор. При крају вечере, око девет сати, сликар, који је седео између Флоре и Макса и преко пута од свога ујака, био је постао скоро другар са официром, за кога је нашао да је најбољи момак на свету. Жозеф се вратио кући у једанаест сати, безмало напит. А чича Ружеа је Куски однео у постељу мртва пијана: био се наждерао као вашарски глумац и напио као сунђер.

— Е лепо, — рече Макс, пошто у поноћ остаде сâм са Флором, — зар ово није боље него да смо се напућили на њих? Породица Бридо биће лепо примљена, добиће ситне поклоне, и, обасута љубазностима, моћи ће да прича о нама само похвално; отићи

ће спокојни, и нас ће такође оставити спокојне. Сутра изјутра нас двоје и Куски повадићемо сва она платна из оквира и послаћемо их сликару да их има чим се пробуди; оквире ћемо метнути на таван, а тапете у великој соби заменићемо лакованом хартијом са призорима из Т е л е м а х а, какву сам видео код господина Мујерона.

— Гле, то ће бити много лепше, — повика Флора.

Сутрадан се Жозеф не пробуди пре подне. Још из кревета он спази платна, поредана једно на друго, која су била донесена а да он ништа није чуо. Док је Жозеф поново пажљиво посматрао слике и откривао међу њима ремек - дела, проучавајући начин на који су рађене и изналазећи потписе, његова мајка је била отишла да се захвали своме брату и да га обиђе, јер ју је на то натерао стари Ошон, који је знао за све глупости које је уочи тога дана направио сликар, па је очајавао шта ће да буде од њихове ствари.

— Ви имате непријатеље опасне препредењаке. Ја никада у своме животу нисам видео понашање које би било слично понашању тога војника: изгледа да рат васпитава младиће на свој начин. Жозеф се дао ухватити! Шетао је под руку са Мутиводом! Сигурно су му зачепили уста вином, рђавим сликама и са четири хиљаде франака... Ваш уметник није скупо стао Максанса.

Проницљиви старац назначио је кумици своје жене какво држање треба да заузме и рекао јој је да уђе у Максансове идеје и да се улагује Флори, како би са њом ступила у неку врсту присности и на тај начин дошла до неколико тренутака разговора са

Жан-Жаком. Госпођу Бридо дочека њен брат да не може бити лепше, онако како га је Флора била научила. Старац је био у кревету, болестан од синоћних неумерености. Како у првим тренуцима Агата није могла да се дотиче озбиљнијих питања, Макс је нашао за згодно и великодушно да брата и сестру остави саме. Рачун је био добар. Јадна Агата нађе свога брата у тако рђавом стању да није хтела да га лишава пажње госпођице Бразие.

— Хоћу, уосталом, — рече она старом момку, — да упознам особу којој дугујем срећу свога брата.

Те речи очевидно обрадоваше чичу, који одмах позвони по госпођицу Бразие. Флора није била далеко, као што се може и мислити. Две женске супарнице поздравише се. Мутивода се ужурба око старца са нежношћу пуном понизности и пажње; нађе да господинова глава лежи сувише ниско, па му поправи јастуке, баш као да је јуче доведена за њега. И зато маторог момка спопаде наступ претеране осетљивости.

— Ми вам дугујемо велику захвалност, госпођице, — рече Агата, — за знаке привржености које ви указујете моме брату већ тако дуго и за начин на који ви бдите над његовом срећом.

— То је тачно, драга Агата, — рече чича, — њој имам да захвалим што сам сазнао шта је срећа, и она је, уосталом, жена пуна одличних особина.

— Зато, драги, брате, ви госпођицу никада нећете довољно наградити, па би требало да је узмете за жену. Да, ја сам и сувише побожна а да не бих пожелела да вас видим како се повиђавате прописима вере. И једно и друго били бисте много спокојнији када

не бисте били у завади са законима и са моралом. Ја сам дошла, драги брате, да од вас затражим помоћ у једној великој несрећи; али немојте нипошто да помислите да ми имамо намеру да вам учинимо ма и најмањи приговор у погледу начина на који ћете расподелити вашу имовину.

— Госпођо, — рече Флора, — нама је познато да је господин ваш отац био неправичан према вама. Ваш господин брат може вам рећи, — продужи она гледајући непомично у своју жртву, — да су једине свађе којих је било међу нама настајале поводом вас. Ја тврдим господину да он вама дугује део имања за који вас је прикратио мој јадни добротвор, јер ваш је отац био мој добротвор (овде поче да говори плачљивим тоном), ја њега никада нећу заборавити. . . Али ваш брат се, госпођо, опаметио. . .

— Да, — рече чича Руже, — кад будем правио тестаменат, ви нећете бити заборављени. . .

— Не говоримо, брате, о тима стварима; ви још не познајете мој карактер.

По овом почетку, лако је претпоставити како је прошла ова прва посета. Руже позва своју сестру на вечеру за прекосутра.

За ова три дана витезови Доколице нахваташе огромну количину пацова, домаћих и пољских мишева, које једне лепе ноћи пустише у жито изгледнеле, њих четири стотине тридесет и шест на броју, и међу њима много скотних женки. Незадовољни овим гостима које су били прибавили Фарију, витезови пробушише кров капуцинске цркве и пустише унутра десетину голубова, које су покупили са десет различитих мајура. Ове животиње су се утоли-

ко мирније частиле и пировале што је Фаријевог момка који је чувао магазин један покварени угурсуз навео да напусти дужност и да се опија са њим од јутра до мрака, не водећи никакву бригу о житу свога господара.

Госпођа Бридо, насупрот мишљењу старога Ошона, веровала је да њен брат још није био направио тестаменат; она је рачунала са тим да га упита какве су његове намере у вези са госпођицом Бразие првом приликом кад могне да се прошета сама са њим, јер су је Флора и Максанс заваравали том надом, која је стално имала да буде изневерена.

Иако су сви витезови тражили начина да Паризлије натерају у бекство, налазили су само немогуће лудости.

После недељу дана, дакле после половине онога времена које су имали да проведу у Исудену, Паризлије се нису помакли од онога на чему су били првога дана.

— Ваш адвокат не зна паланку, — рече стари Ошон госпођи Бридо. — Ово због чега сте дошли овамо не свршава се ни за петнаест дана ни за петнаест месеци; требало би не напуштати вашег брата и моћи му усадити богобојажљивост. Флорина и Максансова утврђења поткопаћете само помоћу свештеникове ћускије. То је моје мишљење, а време је да се прихватите посла.

— Ви имате чудноватe појмове о свештенству, — рече госпођа Ошон своме мужу.

— Ох, — узвикну старац, — ето ти сад вас богомољки!

— Бог не би благословио потхват који би се заснивао на светогрђу, — рече госпођа Бридо. — Употребити веру за сличне... Ох, па ми бисмо били већи злочинци и од саме Флоре.

Овај разговор водио се за време ручка, и Франсоа, као год и Барух, слушали су га на оба уха.

— Светогрђе! — повика стари Ошон. — Али кад би један добар свештеник, паметан као неки које сам ја познавао, знао у каквој сте ви неприлици, он сигурно не би видео светогрђе у томе што би неко повратио Богу залуталу душу вашег брата, што би у њему изазвао искрено кајање због почињених греховa, што би га навео да отера жену која изазива саблазан, осигуравши јој, разуме се, будућност, што би га убедио да ће имати мирну савест ако осигура неколико хиљада франака ренте за мали надбискупски семинар а своје имање остави својим законитим наследницима...

Слепа послушност коју су старом Џимрији указивала у његовој кући његова деца, и која је пренесена и на његову унучад, којима је он, уосталом, био старатељ, и скупљао им лепо имање, радећи за њих као што је радио и за себе, како је сам говорио, није допуштала Баруху ни Франсои да покажу ни најмањи знак чуђења ни неодобравања; али они измениише један значајан поглед којим рекоше један другоме колико је ова идеја, по њиховом мишљењу, штетна и кобна по Максове интересе..

— Истина је, госпођо, — рече Барух, — да вам је то једини и прави пут ако желите да дођете до наслеђа свога брата; треба да останете у Исудену онолико времена колико је потребно да се то изведе...

— Мајко, — рече Жозеф, — ви бисте добро урадили кад бисте писали Дерошу о свему овоме. Што се мене тиче, ја од свога ујака не тражим ништа више од овога што је већ био добар да ми дадне...

Пошто је утврдио велику вредност својих тридесет и девет слика, Жозеф их је пажљиво раставио, метнуо преко сваке хартију и залепио је обичним лепком; затим их је поређао једну на другу и све скупа стрпао у један огроман сандук и послао поштанским колима на Дероша, кога је имао да обавести о томе једним писмом. Овај драгоцени товар отпутовао је уочи овога дана.

— Ви сте задовољни малим, — рече господин Ошон.

— Али мени неће бити тешко да избијем из слика стотину и педесет хиљада франака.

— Сликарска фантазија! — рече господин Ошон, погледавши Жозефа на известан начин.

— Слушај, — рече Жозеф обраћајући се својој мајци, — ја ћу писати Дерошу и изложићу му какво је стање ствари овде. Ако ти Дерош буде саветовао да останеш, ти ћеш остати. Што се тиче твога места, увек ћемо наћи онакво...

— Драго дете, — рече госпођа Ошон Жозефу устајући иза стола, — ја не знам какве су слике вашег ујака, али мора да су добре, судећи по местима одакле потичу. Ако вреде само четрдесет хиљада франака, хиљаду франака по слици, не говорите о томе никоме ништа. Иако су моји унуци ћутљиви и добро васпитани, могли би, и не мислећи зло, да кажу негде нешто о том тобожњем проналаску, и

онда би за то знао цео Исуден, а то не треба да сазнају наши противници. Ви се понашате као дете!...

И стварно, у подне, многе личности у Исудену, а поглавито Максанс Жиле, биле су обавештене о том мишљењу, које је имало за последицу да је свет почео да трага за свим могућим старим сликама на које више није ни мислио и да износи на видело одвратне мазарије. Макс се покаја што је натерао старца да да слике, и његов бес на наследнике, пошто сазнаде за план старог Ошона, повећа се и овим што он назва својом глупошћу. Верски утицај на једно слабо биће беше још једино чега се требало бојати. Стога обавештење које је Максанс Жиле добио од своја два пријатеља утврди га у одлуци да капиталише све Ружеове уговоре и да узме зајам на његове некретнине, како би што је могуће брже уложио извесну своту на доживотну ренту; али је сматрао за још хитније да отера Паризлије. Но ни генији Маскарила и Скапена не би лако решили тај проблем.

Флора, по наговору Максовом, тврдила је како се господин сувише много замара на својим шетњама пешице и како би у његовим годинама требало да се извози у колима. Овај изговор био је изазван потребом да се иде, незнано за онај крај, у Бурж, у Виерзон, у Шатору, у Ватан, у сва она места у која би намера о уновчењу чичиних улога нагонила Ружеа, Флору и Макса да се пребаце. Тако је крајем недеље цео Исуден био изненађен кад је сазнао да је чича Руже отишао у Бурж по кола; ту меру су витезови Доколице правдали на један начин који је био повољан за Мутиводу. Флора и Руже купише,

дакле, једне одвратне таљиге, са лажним стаклима, са засторима од испуцане коже, које су служиле двадесет и две године и у девет битака, и потицале из једне продаје после смрти једног пуковника који је био пријатељ великог маршала Бертрана и који се за време отсутности тога верног царевог пратиоца примио да води надзор над његовим имањем у Берију. Те таљиге, обојене у тамнозелену боју, личиле су на каруце, али им је руда била преправљена тако да је у њих могао да се упрегне само један коњ. Оне су, дакле, припадале оној врсти кола која је смањивање имања било тако много увело у моду, и која су онда поштено називана полуимањима, јер су се таква кола у своме почетку звала таљигама. Пресвлаку тога полуимања које је продано као каруце били су изјели мољци; гајтани на њему личили су на инвалидске ширите, а гвожђарија је звечала; али су зато коштале само четири стотине и педесет франака; и Макс купи од пука који је тада био на служби у Буржу једну добру дебелу расходовану кобилу, да их вуче. Он даде да се кола обоје у тамно смеђу боју, набави испод руке једну доста добру коњску опрему, и цео Исуден је тада са највећим узбуђењем ишчекивао кад ће да се појаве кола и коњи чиче Ружеа.

Кад се чича први пут повезе својим каруцама, на тутњаву кола истрчаше све породице на капије, и није било прозора који није био начичкан радозналим лицима. Други пут, нежења оде до Буржа, где, да би себи уштедео бригу око посла који му је саветовала, или, ако хоћете, наредила Флора Бразие, потписа код једног бележника овлашћење за Мак-

санса Жилеа по коме је овај имао да пренесе све уговоре који су били назначени у овлашћењу. Флора задржа за себе да ликвидира у друштву са господином све капитале који су били уложени у Исудену и у суседним срезовима. Руже посети главног бележника у Буржу и замоли га да му нађе стотину и четрдесет хиљада франака на зајам на његова имања. У Исудену се ништа није знало о овим корацима, који су били извођени тако у тишини и тако вешто. Максанс, као добар коњаник, могао је да оде у Бурж и да се врати из њега од пет сати изјутра до пет сати увече, на своме коњу, а Флора више није напуштала маторог момка. Чича Руже је пристао без тешкоће на операцију коју му је Флора предложила; али он је хтео да се рента од педесет хиљада франака упише на Флорино име само са правом уживања, а на његово, Ружеово, као имање чији приход ужива други. Упорност коју старац разви у унутарњој борби коју изазва та афера донесе много неспокојства Максу, коме се учини да у њој већ назире размишљања потстакнута присуством законитих наследника.

Усред ових великих поремећаја, која је хтео да сакрије од очију града, Максанс сасвим заборави на трговца житом. Фарије се спремао да изврши испоруке, после смицалица и путовања којима је био циљ да подигну цене житарица. Но сутрадан по свом доласку, он примети да се кров капуцинске цркве црни од голубова, јер је становао преко пута. Прокуну сам себе што је пропустио да да прегледати кров и сиђе брзо у магазин, где нађе да му је половина жита упропашћена. Хиљаде брабоњака од па-

цова и домаћих и пољских мишева разасутих по магазину открише му и други узрок пропасти. Црква се била претворила у Нојеву корабљу. У њој је било свега и свачега. Али Шпанац побледе као крпа од беса тек онда када, пошто покуша да утврди величину губитка и квара, примети да је све жито које је било при земљи скоро клијало, захваљујући извесној количини ведрица воде коју је Максу пало на ум да помоћу једне лимене цеви спроведе између гомила жита. Голубове и пацове могао је да доведе њихов животињски инстинкт, али овај препредени посао био је дело људске руке. Фариje седе на степенице једног олтара, у једној капели, и остаде непомичан са главом зарођеном у руке.

После пола часа разговора са собом на шпанском језику, он угледа веверицу коју је млади Годе извуко да му да на стан и на храну, где се игра са својим репом дуж попречне греде на чијој је средини почивала осовина крова. Шпанац се диже хладно, показујући се пред својим магазинским слугом миран као Енглез. Фариje не зајаука, него се врати у своју кућу, а затим оде да изнајми неколико радника да саспу у џакове здраво жито, да разастру на сунце оно које је било поквашено, да би се спасло што се више могло; а затим се позабави својим испорукама, пошто процени губитак на три петине. Али пошто су његове смицалице биле изазвале скок цена, изгуби још и откупљујући те три петине које није могао да испоручи; тако је његов губитак износио више од половине. Шпанац, који није имао непријатеља, приписа ову освету Жилеу, и не превари се. Он се уверио да су Макс и неки други, једини ви-

новници ноћних лакрдија, били посигурно они који су попели његова кола на торањ и после се забављали разбијајући их; радило се у ствари о хиљаду галира, скоро целој имовини коју је Фариje мучно стекао после мира. Теран осветом, овај човек разви упорност и лукавство шпијуна коме је обећана велика награда. Прикривен ноћу, у Исудену, он најпосле успе да прибави доказе о раскалашним поступцима витезова Доколице: виде их, преброја их, уђе у траг њиховим састанцима и гозбама код Коњете; затим се прикри да би био сведок једног од њихових потхвата, и тако се упозна са њиховим ноћним наравима.

И поред својих трчкарања из места у место и велике заузетости, Максанс није хтео да занемари ноћне послове, пре свега зато да не би допустио да се открије тајна о великој операцији која се изводила на имању чиче Ружеа, а затим, да би стално држао у напетости своје пријатеље. Али витезови су се били договорили да направе један од оних подвига о којима ће се говорити годинама. Имали су да за једну ноћ поделе ћуфтета свима псима чуварима у граду и предграђима; Фариje их је чуо на излазу из Коњетине крчме како унапред честитају сами себи на успеху који ће пожњети лакрдија и на свеопштој жалости коју ће изазвати тај нови покољ Невиних. Затим, какву ће запрепашћеност изазвати тај покољ тиме што ће наговестити злокобне планове који имају да се изведу по кућама лишеним својих чувара!

— То ће можда бацити у заборав и Фариjева кола! — рече млади Годе.

Фариjу већ нису биле потребне ове речи које су

потврђивале његове сумње; и, уосталом, он се већ био одлучио.

Агата је после три недеље боравка увидела, као и госпођа Ошон, да је мишљење старог тврдице било оправдано: требало је више година па да се уништи утицај који су стекли над њеним братом Мутивода и Макс. Агата није нимало напредовала у стицању поверења Жан-Жаковог, са којим никада није могла да се нађе насамо. Напротив, госпођица Бразие је славила победу над наследницима изводећи Агату у шетњу у каруцама: Агата је седела позади поред ње, а испред њих су били господин Руже и његов сестрић. Мајка и син нестрпљиво су чекали одговор на поверљиво писмо које су упутили Дерошу. Но уочи оног дана кад су пси имали да буду потровани, Жозеф, који је умирао од досаде у Исудену, прими два писма, једно од великог сликара Шинера, чије су му године допуштале приснију, пријатељскију везу са њим неголи са Гросом, њиховим учитељем, а друго од Дероша.

Ево првога, са жигом Бомона на Оази:

„Драги мој Жозефе,

Ја сам довршио за грофа Серизија главне сликарске радове на замку Прел. Оставио сам недовршене оквире и декоративне радове; и препоручио сам те тако својски и грофу и архитекту Грендоу, да имаш само да покупиш своје кичице и да дођеш. Награда је таква да ћеш бити задовољан. Ја одлазим у Италију са женом, и ти према томе можеш да узмеш Мистигрија, да ти помаже. Тај млади угурсуз има талента, ја ти га стављам на расположење. Он већ

скакуће као пајац кад помисли да ће моћи да се занима у замку Прел.

Остај ми здраво, драги мој Жозефе; ако ја будем отсутан, ако не будем ништа изложио на идућој Изложби, ти ћеш ме заменити! Да, драги Жожо, твоја слика је, ја сам у то убеђен, ремек-дело, али ремекдело које ће изазвати повике на романтизам, и ти ћеш да живиш као ђаво у мало воде. Најпосле, како каже овај лакрдијаш Мистигри, живот је једанвечни бој. Шта радиш у Исудену? Збогом!

Твој пријатељ

Шинер

Ево Дерошова:

„Драги мој Жозефе,

Тај господин Ошон изгледа ми врло паметан старац, ти си ми дао најбољу слику његових способности: он има потпуно право. Стога је моје мишљење, кад га већ тражиш, да твоја мајка остане у Исудену код госпође Ошон, и да јој плаћа једну скромну своту за стан и храну, рецимо четири стотине франака годишње, тек толико да своје гостопримце обештети барем за храну.

Госпођа Бридо треба, по мом мишљењу, да се ослони на савете господина Ошона. Али, твоја одлична мајка имаће много обзира према људима који их немају никако и чије је понашање ремек-дело препредености. Тај Максанс је опасан, и ти имаш право: и ја у њему видим човека много вештијег од Филипа. Тај нитков искоришћује своје пороке у своју корист и не забавља се гратис, као твој брат, у чијим лудостима није било ничег користоносног.

Све што ми кажеш плаши ме, јер ни ја не бих учинио богзна шта ако бих дошао у Исуден. Господин Ошон, прикривен иза твоје мајке, биће вам кориснији од мене. Што се тиче тебе, ти можеш да се вратиш, јер ти ниси ни за што у једном послу који захтева непрекидну пажњу, брижљиво испитивање, измећарске услужности, уздржљивост у говору и претворство у понашању, ствари које су највећој мери несимпатичне свима уметницима. Ако вам је речено да нема готовог тестамента, онда га они имају већ одавно, — будите у то уверени. Али тестаменти се могу опозвати, и док год твој блесави ујак буде жив, сигурно ће се на њега моћи деловати грижом савести и вером. Ваше имање биће резултат борбе између Цркве и Мутиводе. Извесно ће доћи време кад ће та жена бити без утицаја на чичу, и кад ће вера постати свемоћна. Уколико твој ујак не буде поделио имање за живота, ни изменио природу својих добара, све ће бити могуће у тренутку кад вера надјача. Стога треба да молиш господина Ошона да припази колико могне на иметак твога ујака. Ради се о томе да се зна да ли су добра под хипотеком и како и на чије име су извршене исплате. Тако је лако уплашити једнога старца за његов живот, у случају ако се он лиши свога имања у корист страних лица, да иоле препреденији наследник може да обустави пљачку у самом почетку.

Али је ли твоја мајка, са својим непознавањем света, са својом несебичношћу и са својим побожним мислима, она која ће умети да рукује једним таквим стројем?...

Најпосле, ја могу да вас посаветујем. Све што сте

учинили до сада морало је изазвати узбуну, и можда ваши супарници већ настоје да се прилагоде законима!..."

— Ето, ово је за мене прави адвокатски савет, — узвикну господин Ошон, поносан што га уважава један париски адвокат.

— Ох, Дерош је славан младић! — одговори Жозеф.

— Не би било некорисно да се прочита то писмо овим двема женама, — продужи матори џимрија.

— Ево вам га, — рече уметник, предајући писмо старцу. — Што се мене тиче, ја сам рад да отпутујем већ сутра, па ћу отићи да се опростим са својим ујаком.

— Ах, господин Дерош вас моли, у допуни писма, да писмо спалите! — рече господин Ошон.

— Спалићете га ви, пошто га покажете мојој мајци, — рече сликар.

Жозеф Бридо се обуче, пређе преко малог трга и јави се своме ујаку, који је управо довршавао доручак. Макс и Флора бејаху за столом.

— Немојте да се узнемиравате, драги ујаче, ја долазим да се опростим са вама.

— Путујете? — рече Макс, изменивши погледе са Флором.

— Да, имам један посао у замку господина де Серизи; жури ми се тамо тим више што господин гроф има доста утицаја, па ће моћи да буде од користи моме сиромашном брату код судишта перова.

— Па лепо, ради, — рече са једним блесавим изразом чича Руже, који се Жозефу учини необично

измењен. — Треба радити... Мени је криво што идете...

— Ах, мајка остаје још неко време, — прихвати Жозеф.

Макс направи један покрет уснама који примети Мутивода, а који је значио: „Они ће да изводе план о коме ми је говорио Барух!"

— Ја сам врло срећан што сам дошао, — рече Жозеф, — јер сам имао задовољство да се упознам са вама, и ви сте обогатили мој атеље...

— Да, — рече Мутивода, — уместо да обавестите вашег ујака о вредности његових слика, које се цене на више од стотину хиљада франака, ви сте их бржебоље послали у Париз. Јадни добричина, он је као дете!...

— Рекоше нам у Буржу да има неки мали Пуле... Како оно?... један Пусен, који је пре Револуције био у хору катедрале, а који вреди сâм тридесет хиљада франака!...

— То није лепо, сестрићу, — рече старац на један Максов знак, који Жозеф није могао да примети.

— Збиља, да говоримо отворено, — прихвати војник смејући се, — на часну реч, шта рачунате да вреде ваше слике? Дабоме, ви сте их лепо измамили од вашег ујака, и ви сте били у праву: ујак је за то да се опљачка! Мене природа није обдарила ујацима, али, богами, да сам их имао, ја их не бих био поштедио.

— Јесте ли ви знали, господине, колико вреде ваше слике?... — рече Флора Ружеу. — Колико рекосте, господине Жозефе?

— Па, — одговори сликар пошто поцрвене као рак, — слике вреде нешто...

— Кажу да сте их проценили на стотину и педесет хиљада франака, пред господином Ошоном, — рече Флора. — Је ли то истина?

— Јест, — рече сликар, који је био отворен као дете.

— А јесте ли ви имали намеру да вашем сестрићу поклоните стотину и педесет хиљада франака?... — рече Флора чичи.

— Никад, никад! — одговори старац, док је Флора гледала у њега нетремице.

— Има један начин да се цела ствар доведе у ред, — рече сликар, — а тај је да вам их вратим, ујаче!

— Не, не, задржи их, — дочека старац.

— Ја ћу да вам их вратим, ујаче, — одговори Жозеф, погођен увредљивим ћутањем Максанса Жилеа и Флоре Бразие. — Ја својом кичицом могу да стекнем себи имање и да не тражим ни од кога ништа, па ни од свога ујака... Ја вас поздрављам, госпођице. Е, збогом, господине...

И Жозеф пређе трг у једном стању раздражености које уметници могу себи да претставе. Цела породица Ошон била је тада у салону. Кад угледаше Жозефа како млатара рукама и разговара сам са собом, упиташе га шта се догодило. Пред Барухом и Франсоом, сликар, отворен као дете, исприча призор који је доживео, и који после два сата постаде предмет разговора целог града, у коме га је свако искитио више или мање смешним епизодама. Једни су тврдили да је Макс злостављао сликара,

други опет да се овај рђаво понео према госпођици Бразие и да га је Макс избацио напоље.

— Ваше дете је велико дете!... — говорио је Ошон госпођи Бридо. — Он је испао луда жртва једног призора који му је био спремљен за дан одласка. Има четрнаест дана како Макс и Мутивода знају за вредност слика, кад је он био луд да је каже овде пред мојим унуцима, који нису имали ништа пре него да о томе говоре целоме свету. Требало је да ваш уметник сместа отпутује.

— Мој син добро чини што враћа слике, ако толико вреде, — рече Агата.

— Ако вреде, како он каже, две стотине хиљада франака, — рече стари Ошон, — онда је глупо што се довео у положај да мора да их врати; јер бисте барем то имали од тога наследства, док овако, како ствари иду, нећете имати ништа!... И ово је сада скоро један разлог за вашег брата да вас више не види...

Између поноћи и једног сата витезови Доколице почеше своје бесплатно дељење хране градским псима. Тај знаменити ратни поход сврши се тек у три сата изјутра, кад се опаки угурсузи свратише на вечеру код Коњете. У четири и по сата, у праскозорје, враћали су се својим кућама. У тренутку кад је Макс излазио из улице Авени да би ушао у улицу Гран-Ри, Фарије, који се налазио у заседи у једном удубљењу, зададе му један ударац ножем право у срце, извуче сечиво и побеже кроз јарке Вилате, где обриса нож марамицом. Затим опра марамицу у рукавцу Ривиер-Форсе и врати се мирно у Сен-Патерн, где леже на починак, пошто ускочи кроз један прозор који је био

оставио отшкринут; пробуди га његов нови момак, који га нађе где спава као заклан.

Падајући, Макс крикну тако ужасно, да нико није могао да буде у сумњи о томе чији је то глас. Лусто-Пранжен, син једног судије, даљњи рођак породице бившег заступника, и млади Годе, који је становао у дну улице Гран-Ри, вратише се трчећим кораком говорећи један другоме:

„Убише Макса!... у помоћ!"

Али ниједан пас не залаја, и нико се не диже, јер је свако био обавештен о подвалама ноћних скитница. Кад два витеза стигоше, Макс се већ био онесвестио. Требало је пробудити господина Годеа оца. Макс је препознао Фарија; али кад је у пет сати изјутра дошао себи, видео око себе много лица и осетио да рана није смртоносна, он наједном дође на мисао да искористи ово мучко убиство, па узвикну жалосним гласом:

— Учинило ми се да сам видео очи и лице оног проклетог сликара...

На то Лусто-Пранжен отрча своме оцу, који је био истражни судија. Макса пренесоше кући чича Коње, Годе син и два човека које су морали да пробуде. Коњета и Годе отац налазили су се поред Макса, који је лежао на једном душеку положеном између два штапа. Господин Годе није хтео ништа да предузима док Макс не буде у кревету. Они који су носили рањеника погледаше, природно, у врата господина Ошона, и видеше служавку господина Ошона где мете. Код чиче, као и код већине кућа у провинцији, врата су се отварала врло рано. Једина реч коју је изговорио Макс изазвала је сумњу, и господин Годе отац повика:

— Грита, да ли је господин Жозеф Бридо у кревету?

— Ах, јест! — рече она, — изашао је већ у четири и по, шетао се целу ноћ по својој соби, не знам шта га је спопало.

Овај безазлени одговор изазва гунђање које је изражавало ужас, и узвике, на што девојка дотрча, прилично радознала да сазна шта се то носи у кућу господина Ружеа.

— Но да, диван је тај ваш сликар! — рече јој неко.

И поворка уђе, оставивши служавку сву изван себе: видела је Макса опружена на душеку, у искрављеној кошуљи и на самрти.

Оно што је било спопало Жозефа и што му није дало мира целу ноћ могу да наслуте само уметници: он је видео да је постао предмет потсмеха исуденских грађана, да су га они сматрали за подмукла лопова, за све друго осим за оно што је он хтео да буде: частан младић, поштен уметник. Ах, био би дао своју слику кад би могао да одлети у Париз као ластавица и да баци у лице Максу слике свога ујака. Бити опљачкан, а испасти пљачкаш!... какве ли ироније! И зато је одмах изјутра одјурио у дрворед топола који је водио у Тиволи, да се преда своме немиру. Док је овај невини младић, да би се утешио, задавао себи реч да се никад више неће вратити у онај крај, Макс му је припремао једну јавну срамоту, која је ужасна за осетљиве душе. Кад је господин Годе отац испитао рану и нашао да је нож, одбијен једном малом лисницом, срећно окренуо у страну, направивши ипак једну страшну рану, он је учинио оно што чине сви лекари, а нарочито паланачки хи-

рурзи, направио се је важан тврдећи да још не може да јамчи за Макса; затим је изишао, пошто је претходно био превио пакосног војничину. Реч науке саопштио је Годе отац Мутиводи, Жан-Жаку Ружеу, Куском и Веди. Мутивода је дотрчала своме драгоме Максу сва у сузама, док су Куски и Веди обавештавали људе који су били скупљени пред вратима да од мајора скоро да нема ништа.

Ова вест имала је за последицу то да је дошло око две стотине особа и окупило се на тргу Сен-Жан и у обема улицама Нарет.

— Ја нећу остати у кревету ни месец дана, и ја знам ко је извршио напад, — рече Макс Мутиводи. — Али ми ћемо ово искористити, да се решимо Паризлија. Ја сам већ рекао да мислим да сам препознао сликара; стога сматрајте као да ћу ја да умрем, и настојте да Жозеф Бридо буде ухапшен; удесићемо му да одрапи у затвору барем два дана. Ја мислим да довољно познајем његову мајку те сам савршено сигуран да ће она одмах да одмагли у Париз на врат на нос, заједно са својим сликаром. И онда више нећемо морати да се бојимо попова које су они имали намеру да нашаљу на нашу будалу.

Кад Флора Бразие сиђе са спрата, она нађе светину у најбољем расположењу да се поведе за утисцима које је она хтела да јој наметне; зато се показа са сузама у очима и примети јецајући, како се сликар, који је уосталом кадар за то, уочи тога дана жестоко свађао са Максом поводом слика које је здипио од чиче Ружеа.

— Тај разбојник, кога треба само погледати па видети да је разбојник, мисли да би његов ујак њему

оставио своје имање само кад Макса не би било, као да брат није ближа родбина него сестрић! Макс је син доктора Ружеа. То ми је рекао чича пре но што ће умрети...

— Ах, биће да је он то хтео да направи пред свој одлазак; лепо је ствар смислио, он путује данас, — рече један од витезова Доколице.

— Макс нема ниједног непријатеља у Исудену, — упаде један други.

— Уосталом, Макс је препознао сликара, — рече Мутивода.

— Где је он, тај проклети Паризлија?... Да га пронађемо!... — повикаше неки.

— Да га пронађемо?... — дочекаше други. — Па он је изашао од господина Ошона у саму зору.

Један витез Доколице отрча одмах до господина Мујерона. Гомила је стално расла, и жагор гласова постајао је пун претње. Разјарена гомила заузела је целу Гранд-Нарет улицу. Једни су стајали пред црквом Сен-Жан. Једна група била је запосела капију Вилат, место где се завршава улица Петит-Нарет. Више се није могло проћи ни изнад ни испод трга Сен-Жан. Рекао би човек да се ухватила поворка какве литије. Зато су господа Лусто-Пранжен и Мујерон, полициски комесар, жандармериски поручник и његов наредник, у пратњи двојице жандарма, имали подоста муке да се прогурају до трга Сен-Жан, где су стигли између два реда људи чији су их узвици и поклици могли и морали да упуте против Паризлије, који је био неправедно оптужен, али против кога су говориле случајне околности.

После једног разговора између Макса и претставника власти, господин Мујерон посла полициског комесара и наредника са једним жандармом да проуче оно што се у службеном језику назива „лице места". Затим господа Мујерон и Лусто-Пранжен, у пратњи жандармериског поручника, прећоше из Ружеове куће у кућу господина Ошона, коју су чувала два жандарма из врта и два друга испред врата. Руља је стално расла. Цела варош налазила се, узбуђена, у Гран-Ри.

Грита је већ била одјурила своме господару, сва изван себе, и саопштила му:

— Господине, вас ће опљачкати!... Цела варош се узбунила! Господин Максанс Жиле је прободен, он ће да умре... а кажу да га је напао господин Жозеф!

Господин Ошон се брзо обуче и сиђе; али кад угледа разбеснелу гомилу народа, он се врати нагло и забрави врата. Кад је испитао Гриту, сазнао је да је његов гост изишао у само свануће, да се шетао целу ноћ врло узнемирен, и да се још није вратио. Преплашен, он пође до госпође Ошон, коју је жагор тек био пробудио, и саопшти јој ужасну вест, која је, без обзира на то да ли је тачна или није, узбунила цео Исуден и извела га на трг Сен-Жан.

— Он је сигурно невин! — рече госпођа Ошон.

— Али док се утврди његова невиност светина може да нам продре у кућу и да нас опљачка, — рече господин Ошон, сав пребледео (имао је злата у подрумима).

— А шта је са Агатом?

— Она спава као топ!

— Ах, тим боље, — рече госпођа Ошон, — ја бих желела да она спава док се та ствар не разбистри. Један такав ударац убио би јадну малу!

Али се Агата пробуди и сиђе напола обучена, јер су јој Гритина прећуткивања на њена питања потресла и главу и срце. Она нађе госпођу Ошон бледу и сузних очију, где стоји на једном од прозора велике собе заједно са својим мужем.

— Буди храбра, мала моја! Бог нам шаље наше несреће, — рече стара жена. — Жозефа оптужују...

— Због чега?

— Због једног рђавог дела, које не може бити да је он учинио, — одговори госпођа Ошон.

Кад ово чу и кад виде где улазе жандармериски поручник и госпођа Мујерон и Лусто-Пранжен, Агата се онесвести.

— Слушајте, — рече господин Ошон својој жени и Грити, — изведите госпођу Бридо: жене могу само да сметају у оваквим приликама. Повуците се обадве са њом у вашу собу... Седите, господо, — продужи старац обраћајући се гостима. — Надам се да неће требати дуго времена да се покаже да вас је у нашу кућу довела само једна заблуда.

— Кад би и била по среди заблуда, — рече господин Мујерон, — огорчење је у овој гомили тако јако и главе су толико загрејане да се ја бојим за оптуженога... Ја бих желео да га задржим у суду и да на тај начин даднем задовољштину узнемиреним духовима.

— Ко би се надао да је господин Максанс Жиле стекао толику љубав?... — рече Лусто-Пранжен.

— Баш сад надире дванаест стотина душа из

Римског предграђа, како ми малочас рече један мој човек, и тражи смрт за убицу, — примети жандармериски поручник.

— Где је, дакле, ваш гост? — рече господин Мујерон господину Ошону.

— Отишао је да се шета у поље, ја мислим...

— Позовите натраг Гриту, — рече озбиљно истражни судија; ја сам се надао да господин Бридо није напуштао кућу. Вама сигурно није непознато да се злочин одиграо на неколико корачаји одавде, у свитање?

Док је господин Ошон отишао да потражи Гриту, три чиновника изменише значајне погледе.

— Лице тога сликара никада ми се није допадало, — рече поручник господину Мујерону.

— Дете моје, — упита судија Гриту кад је виде где улази, — ви сте, кажу, видели господина Жозефа Бридоа кад је јутрос изишао?

— Јесам, господине, — одговори она дрхћући као прут.

— У колико сати?

— Чим сам устала; јер он се шетао целу ноћ по својој соби, и био је обучен кад сам ја сишла.

— Је ли био дан?

— Тек је свањивало.

— Је ли изгледао узбуђен?...

— Да... јесте! изгледао је сав збуњен.

— Пошаљите једног вашег човека по мога писара, — рече Лусто-Пранжен поручнику, — и нека дође са налозима за...

— Забога, немојте да се журите толико, — рече господин Ошон. — Узбуђење тога младића може

се објаснити и нечим другим а не само предумишљајем злочина: он данас путује за Париз, због једног сукоба у коме су Жиле и госпођица Флора Бразие бацили љагу на његово поштење.

— Јест, то је та афера са сликама, — рече господин Мујерон. — Још се око тога изродила врло велика свађа, а уметницима, како кажу, не треба много.

— Па ко би у Исудену имао користи да убије Максанса? — упита Лусто. — Нико; ни љубоморан муж, нити ико други, јер тај младић никада није учинио никоме нешто на жао.

— А шта је радио господин Жиле по исуденским улицама у четири и по сата? — упита господин Ошон.

— Слушајте, господин Ошон, оставите ви нас да ми вршимо своју дужност, — одговори Мујерон; — ви не знате све: Макс је препознао вашег сликара...

У том тренутку подиже се галама са дна вароши, и поче да расте, идући уз улицу Гранд-Нарет, као грмљавина топовског хица.

— Ено га! ено га! ухапшен је!...

Ове речи издвајале су се јасно у дубоком баритону из ужасне граје коју је подизала светина. Стварно, јадног Жозефа Бридоа, који се мирно враћао покрај ландролске воденице, да би стигао на време на доручак, приметише све групе уједанпут, у тренутку кад је избио на трг Мизер. На његову срећу, двојица жандарма стигоше трчећим кораком да га отму од становника Римског предграђа, који су га већ били спопали нештедице за руке, вичући да га треба убити.

— Места! места! — повикаше жандарми и позва-

ше осталу двојицу својих другова, да их поставе једнога испред, а другога иза Бридоа.

— Видите, господине, — рече сликару један од оних који су га чували, — у овом тренутку ради се и о нашој кожи колико и о вашој. Били ви невини или криви, ми морамо да вас бранимо од побуне коју је изазвало убиство мајора Жилеа; и овај народ се не задовољава тиме што вас оптужује за то убиство, он верује да сте ви убица, и то тврдо верује. Ови људи обожавају господина Жилеа; погледајте их само: изгледају као да хоће да сами деле правду. Ах, ми смо их видели 1830 кад насрнуше на пореске чиновнике, који се тада рђаво проведоше, маните!

Жозеф Бридо побледе као самртник и прибра сву снагу да би могао да иде.

— Најпосле, ја сам невин... — рече он. — Хајдемо!...

И уметник понесе свој крст! На свом ужасном путу од трга Мизер до трга Сен-Жан набрао се погрдних повика, увреда и претњи смрћу. Жандарми бише приморани да потежу сабље на разбеснелу светину, која је на њих бацала камење. Умало не изранише жандарме, а неколико каменица дохвати Жозефа по ногама, по раменима и по шеширу.

— Ево нас! — рече један од жандарма улазећи у велику собу господина Ошона. — И то не без велике муке, господине поручниче!

— А сад се ради о томе да се растури ова гомила, и ја видим само један начин, господо, — рече официр чиновницима. — А тај је да се господин Бридо спроведе у суд на тај начин што ћемо га метнути између вас; ја и сви моји жандарми бићемо око вас.

Не може се јамчити ни за што кад се човек налази у присуству шест хиљада разбеснелих душа. . .

— Имате право, — рече господин Ошон, који је стално стрепео за своје злато.

— Ако је то најбољи начин да се у Исудену заштити један невин човек, — одговори Жозеф, — онда вам ја честитам! . . . Мене већ умало нису каменовали. . .

— Хоћете ли ви да кућа вашег домаћина буде заузета на јуриш и опљачкана? — рече поручник. — Хоћемо ли ми са нашим сабљама да се одупремо таласу народа који тера напред поворка раздражених људи који не познају судске формалности?. . .

— Ох, којешта, господо, објаснићемо се доцније, — рече Жозеф, коме се била повратила хладнокрвност.

— Места, пријатељи! — рече поручник; он је ухапшен, водимо га у суд!

— Поштујте правду, пријатељи! — рече Мујерон.

— Зар вам није драже да буде гијотиниран? — говорио је један од жандарма једној групи која је претила.

— Да, да, — јави се један бесомучник, — њега ће гијотинирати.

— Њега ће гијотинирати, — поновише жене.

На крају улице Гранд-Нарет чули су се узвици:

— Воде га да га гијотинирају, нашли су му нож! — Ох, зликовче! — Ето вам Парижана! Њему се на лицу види да је злочинац!

Иако му се сва крв била скупила у главу, Жозеф је прешао пут од трга Сен-Жан до суда, сачувавши изванредан мир и самопоуздање. Па ипак је био при-

лично срећан кад се нашао у кабинету господина Лусто-Пранжена.

— Ја мислим, господо, да није потребно да вам кажем да сам ја невин, — рече он обраћајући се господину Мујерону, господину Лусто-Пранжену и писару; — ја могу само да вас молим да ми помогнете да докажем своју невиност. . . Ја не знам ништа о тој ствари.

Кад судија изведе пред Жозефом све претпоставке које су га теретиле и заврши са Максовом изјавом, Жозеф оста поражен.

— Али, — поче он, — ја сам изишао из куће после пет часова; ударио сам улицом Гран-Ри и у пет и по часова разгледао сам фасаду ваше парохиске цркве у Сен-Сиру. Ту сам разговарао са звонаром, који је био дошао да звони јутрењу, тражећи од њега обавештења о згради, која ми је изгледала чудновата и недовршена. Затим сам прешао преко пијаце Поврћа, где је већ било жена. Одатле сам, преко трга Мизер и преко Магареће моста, стигао до ландролске воденице, где сам неких пет-шест минута мирно посматрао патке и где су морали да ме приметe воденички момци. Видео сам жене које су ишле на перило, и оне мора да су и сада тамо; почеле су да ми се смеју, говорећи како нисам леп; ја сам им одговорио да и под ружним лицем може да се крије част. Одатле сам се отшетао великим шеталиштем до Тиволија, где сам разговарао са вртларом. . . Дајте да се провере ове чињенице и немојте ни да ме стављате у притвор; јер ја вам дајем часну реч да ћу остати у вашем кабинету док се не осведочите да сам невин.

Овај смишљени одговор, казан без икаквог колебања и са лакоћом човека који је сигуран у своју ствар, направи известан утисак на судије.

— Којешта, — рече господин Мујерон, — треба позвати сва та лица, треба их пронаћи, а то није посао од једног дана. Одлучите се, дакле, у вашем интересу, да останете у притвору у судској згради.

— Само кад бих могао да пишем својој мајци, да је утешим, јадну жену . . . Ви ћете прочитати писмо.

Ова молба је била исувише оправдана а да не би била услишена, и Жозеф написа ово писамце:

„Немој нимало да се узнемираваш, драга моја мајко: заблуда чија сам ја жртва биће лако утврђена, и ја сам већ дао доказна средства. Сутра, или можда вечерас, бићу слободан. Ја те грлим и молим да кажеш господину и госпођи Ошон колико сам ожалошћен овим неспоразумом за који ја нисам нимало крив, јер он је дело неког случаја који ја још не схватам."

Кад је писмо стигло, госпођа Бридо је умирала у једном живчаном нападу; и лекови које је господин Годе покушавао да јој даде у гутљајима остали су немоћни. Зато је садржај овога писма дошао као мелем. После неколико потреса Агата је утонула у утученост, која долази после оваквих криза. Кад се господин Годе вратио да види своју болесницу, нашао ју је где жали што је напуштала Париз.

— Бог ме је казнио, — говорила је она, са сузама у очима. — Зар није требало да ту ствар предам у

његове руке, драга кумо, и да од његове доброте очекујем наследство свога брата?

— Госпођо, ако је ваш син невин, онда је Максанс један окорели злочинац, — рече јој на уво господин Ошон, — и ми нећемо извући дебљи крај у овом спору; зато се ви вратите у Париз.

— А како је господин Жиле? — рече госпођа Ошон господину Годеу.

— Па, иако је тешка, рана није смртоносна. После месец дана лечења она ће проћи. Оставио сам га где пише писмо господину Мујерону, у коме га моли, госпођо, да ваш син, буде пуштен на слободу, — рече он својој болесници. Ах, Макс је поштен младић! Ја сам рекао у каквом сам вас стању оставио, и он се онда сетио једне околности у вези са оделом свога убице која му је доказивала да то није могао да буде ваш син: убица је био у приглавцима, а извесно је да је ваш господин син изашао у чизмама . . .

— Ах, нека му Бог опрости бол који ми је задао! . . .

Те ноћи један човек беше донео за Жилеа једно писмо исписано врло лепим рукописом и оваквог садржаја:

„Капетан Жиле не би требало да остави невина човека у рукама правде. Онај који је извршио напад обећава да га неће поновити, ако господин Жиле ослободи господина Жозефа Бридоа и не означи кривца."

Пошто је прочитао ово писмо и спалио га, Макс је написао господину Мујерону писмо које је садржавало напомену коју је саопштио господин Годе,

молећи га да Жозефа пусти на слободу и да га посети да би му објаснио целу ствар. У тренутку кад је ово писмо стигло господину Мујерону, Лусто-Пранжен је већ могао да по исказима звонара, једне продавачице поврћа, праља, млинарских момака из Ландрола и фрапелског вртлара утврди истинитост објашњења које је дао Жозеф. Максово писмо најпосле је доказало невиност оптуженога, кога господин Мујерон одведе лично у стан господина Ошона. Жозефа прими мајка са изливима тако живе љубави, да је јадни непризнати дечко био захвалан случајној непријатности, као муж из Лафонтенове басне крадљивцу, за такве доказе љубави.

— Ах, — рече господин Мујерон са једним важним изразом, — ја сам одмах видео, по начину на који сте ви гледали раздражену светину, да сте ви невини; али, упркос моме уверењу, видите, за онога који познаје Исуден најбољи начин да вас заштити био је тај да вас одведе са собом, као што смо ми и учинили. Ах, били сте дивно присебни!

— Ја сам мислио на нешто друго, — одговори једноставно уметник. — Ја познајем једног официра који ми је причао да га је у Далмацији ухапсила побуњена маса, под сличним околностима, једнога јутра кад се враћао са шетње... Био сам се забавио том сличношћу догађаја и гледао сам све оне главе са помишљу да насликам једну побуну из 1793... Најпосле сам рекао сам себи: „Неваљалче, добио си оно што заслужујеш, кад долазиш да тражиш наследство уместо да сликаш у свом атељеу...

— Ако хоћете да допустите да вам дам један савет, — рече државни тужилац, — ви ћете вечерас

у једанаест сати сести на кола која ће вам уступити управник станице, и вратићете се у Париз поштанским колима која иду из Буржа.

— То је и моје мишљење, — рече господин Ошон, који је горео од жеље да своме госту угледа леђа.

— И моја је највећа жеља да напустим Исуден, у коме остављам своју једину пријатељицу, — одговори Агата, узевши руку госпође Ошон и пољубивши је. — А кад ћу опет да вас видим?...

— Ах, мала моја, ми ћемо се видети само још горе!... Доста смо се патиле овде доле, па заслужујемо да нам се Бог смилује, — рече јој она на уво.

Један тренутак иза тога пошто је господин Мујерон разговарао са Максом, Грита изненади много госпођу и господина Ошона, Агату, Жозефа и Адолфину најавивши им посету господина Ружеа. Жан-Жак је долазио да се опрости са својом сестром и да јој понуди своје каруце да је одвезу до Буржа.

— Ах, ваше слике су нам задале много јада! — рече му Агата.

— Задржите их, сестро, — одговори чича, који још никако није веровао у вредност слика.

— Драги комшија, — рече господин Ошон, — наши најбољи пријатељи, наша најбоља одбрана увек су само наши рођаци, нарочито када су налик на вашу сестру Агату и на вашег сестрића Жозефа!

— То је могуће! — одговори блесави старац.

— Треба човек да мисли и на то да свој живот заврши као прави хришћанин, — рече госпођа Ошон.

— Ах, Жан-Жак, — изусти Агата, — какав ли сам дан доживела!

— Је ли примате моја кола? — упита Руже.

— Не, драги брате, — одговори госпођа Бридо, — хвала вам и желим вам добро здравље.

Руже даде да га загрле сестра и сестрић и затим изађе, пошто им рече једно збогом без нежности. На једну реч свога деде Барух брзо отрча на пошту. У једанаест сати ноћу, наши Парижани, шћућурени у двоколице са сламним кошем, у који је био упрегнут један коњ и које је терао један кочијаш, напустише Исуден. Адолфина и госпођа Ошон имале су пуне очи суза. Оне једине жалиле су за Агатом и за Жозефом.

— Отпутовали су, — рече Франсоа Ошон улазећи са Мутиводом у Максову собу.

— Е лепо, ствар је свршена, — одговори Макс, изнурен грозницом.

— Али шта си ти рекао чичи Мујерону? — упита га Франсоа.

— Рекао сам му да сам скоро овластио свога убицу да ме сачека на углу једне улице, да је тај човек такав да би ме, ако би се ствар потерала, убио као пса пре него што би био ухапшен. И ради тога сам замолио и Мујерона и Пранжена да јавно поведу најживље трагање, али да мога убицу оставе на миру, осим ако не желе да ја будем убијен.

— Ја се надам, Макс, да ћете неко време да мирујете ноћу, — рече Флора.

— Напокон смо се ослободили Паризлија! — узвикну Макс. — Онај који ме је напао није ни слутио какву ће нам услугу направити.

Сутрадан, изузимајући личности претерано мирне и уздржљиве, које су делиле мишљење господина и госпође Ошон, одлазак Парижана, макар да је услед

дио као последица једне жалосне заблуде, прославила је целу варош као победу провинције над Паризом. Неки Максови пријатељи изражавали су се доста оштро о Жозефу и Агати.

— Е да, те Паризлије су мислиле да смо ми будале, и да они треба само да зину па да им падају у уста готова наследства! . . .

— Дошли су да траже вуну, а враћају се острижени, јер сестрић не одговара укусу свога ујака.

— И, молим вас, имали су за саветника једног париског адвоката . . .

— Ах, значи да су били дошли са неким планом?

— Па да, са планом да загосподаре чичом Ружеом; али се Парижани нису показали дораслима, и њихов адвокат се неће наругати Беришонцима . . .

— Знате да је то гнусно . . .

— Такви су вам ти Парижани! . . .

— Мутивода је била нападнута, и бранила се.

— И добро је учинила . . .

За целу варош Жозеф и Агата су били Парижани, странци; њима су претпостављани Макс и Флора.

Не може се ни замислити задовољство са којим су се Агата и Жозеф вратили у свој мали стан у Мазареновој улици, после ове борбе. Уметнику се још на путу повратило његово весело расположење, које је био помутио призор са хапшењем и двадесет сати проведених у затвору; али, он није могао да разоноди своју мајку. Агата се тим теже опорављала од својих узбуђења што је судиште перова имало да започне суђење војничкој завери. Држање Филипово, и поред вештине његовог бранитеља, кога је био препоручио Дерош, изазвало је сумње које нису

много ласкаве по његов карактер. Зато Жозеф, чим је обавестио Дероша о свему што се догодило у Исудену, брзо одведе Мистигриа у замак грофа де Серизија, само да не би ништа чуо о овој парници, која потраја двадесет дана.

Излишно је да се овде враћамо на чињенице које су ушле у савремену историју. Било да је играо неку унапред уговорену улогу, било да је био један од проказивача, Филип је извукао пет година строгог полициског надзора и био приморан да истога дана када буде пуштен на слободу отпутује за Отен, варош коју му је генерални директор полиције за целу краљевину одредио за место боравка за време од пет година. Та казна одговарала је заточењу сличном ономе на које се осуђују ухапшеници на реч, којим се одреди нека варош као затвор. Кад је сазнао да је гроф де Серизи, један од перова које је суд одредио да поведу истрагу у парници, узео Жозефа да му уређује његов замак Прел, Дерош замоли тога државног министра да га прими и нађе грофа де Серизи у најбољем расположењу за Жозефа, са којим се случајно био упознао. Дерош му изложи финансијску ситуацију двојице браће, потсетивши на заслуге његовог оца и на то како је Револуција заборавила те заслуге.

— Такве неправде су, племенити господине, вечити извор раздражености и незадовољства! — рече му адвокат. — Ви сте познавали оца, дајте барем деци могућности да се обогате!

И он укратко приказа стање њихових породичних прилика у Исудену и замоли свемоћног потпретседника Државног савета да делује на генералног ди-

ректора полиције да Отен замени Исуденом као местом у коме Филип има да борави. Најпосле му проговори и о крајњој беди у коју је био запао Филип и замоли га за помоћ од шездесет франака месечно, коју је министарство рата требало да дадне једном бившем пуковнику, већ ради свога угледа.

— Израдићу вам све што тражите од мене, — рече државни министар, — јер ми све изгледа оправдано.

После три дана, Дерош, снабдевен потребним овлашћењима, оде по Филипа у затвор суда перова, и одведе га својој кући, у Бетизијевој улици. Ту млади адвокат одржа страшном војничини једну од оних придика без поговора у којима адвокати просуђују ствари према њиховој правој вредности, служећи се грубим изразима да би оценили држање, да би рашчланили и свели на њихов најједноставнији израз осећања клијената, за које су се они довољно интересовали да би могли да им дају и поуке. Пошто стуче рогове царском ордонанс официру пребацивши му његов бесмислени неуредни живот, јаде које је задавао својој мајци и смрт старе госпође Декоан, он му исприча стање ствари у Исудену, објаснивши му их на свој начин, и упозна га темељито са планом и карактером Максанса Жилеа и Мутиводе. Обдарен врло живим схватањем за ствари ове врсте, политички осуђеник саслуша овај део Дерошове лекције много боље него први.

— Кад ствари овако стоје, — рече адвокат, — онда ви можете да поправите оно што се дâ поправити од неправди које сте нанели вашој одличној породици, јер не можете да вратите живот оној

јадној жени којој сте ви задали смртни ударац; али, само ви можете . . .

— Али како ћу? — упита Филип.

— Израдио сам да вам се дâ Исуден као место боравка, уместо Отена.

Филипово лице, које је било много смршало и постало скоро страшно, избраздано болестима, патњама и одрицањима, обасја нагло један зрачак радости.

— Само ви можете, рекох, да повратите наследство вашег ујака Ружеа, које је можда већ половином у чељустима онога курјака који се зове Жиле, — продужи Дерош. — Познате су вам све појединости, на вама је сада да према њима поступите. Ја вам не излажем никакав план, јер немам ничег одређеног у том погледу; уосталом, ствар ће се развијати према приликама. Имате посла са опасним противником, делија је пун лукавства, и начин на који је хтео да добије натраг слике које је ваш ујак поклонио Жозефу, смелост са којом је један злочин натоварио на леђа вашег сиромашног брата, све то наговештава противника који је способан за све. Зато будите смотрени, и настојте да будете уздржљиви из рачуна, кад већ не можете да будете такав по темпераменту. Не говорећи о томе ништа Жозефу, чији би се уметнички понос побунио, ја сам слике послао господину Ошону и написао сам му да их не предаје никоме сем вама. Тај Максанс Жиле је храбар . . .

— Тим боље, — рече Филип, — ја рачунам много на храброст тога угурсуза, јер би кукавица отишао из Исудена.

— Е лепо, мислите на вашу мајку, која је према вама дивно нежна; и на вашег брата, од кога сте ви себи направили краву музару.

— Ах, он вам је говорио о оним глупостима?. . . — повика Филип.

— Којешта, зар ја нисам пријатељ породице, и зар ја не знам о вама више од њих?

— Шта ви знате? — рече Филип.

— Ви сте издали ваше другове . . .

— Ја! — повика Филип, — ја, који сам био царев ордонанс официр? Којешта! . . . Ми смо натоциљали суд перова, правду, владу и сву ту проклету булументу. Краљеви људи били су напросто засенути! . . .

— То је врло добро, ако је тако, — одговори адвокат; — али, видите, Бурбонци не могу да буду оборени, они имају Европу уза се, и ви бисте морали да мислите на то да се измирите са министром рата . . . Ах, ви ћете то учинити кад постанете богати. А да бисте се обогатили, и ви и ваш брат, држите се вашег ујака. Ако желите да добро окончате један посао који захтева толико вештине, уздржљивости и стрпљења, имаћете шта да радите тих ваших пет година . . .

— Не, не, — рече Филип, — треба брзо прећи на посао; тај Жиле би могао да промени облик имања мога ујака, да га пренесе на име те девојке, и све би било изгубљено.

— Најпосле, господин Ошон је човек који може да дâ добар савет и који има добро око, обраћајте се на њега. Имате ваше путне исправе, задржано вам је место у поштанским колима за Орлеан за седам и

по часова, ствари сте спремили, хајдемо сада да вечерамо!

— Ја немам ништа више осим овога што је на мени, — рече Филип отварајући свој ужасни плави реденгот, — али ми недостају три ствари за које ћете замолити Жирудоа, ујака Финовљева, мога пријатеља, да ми их пошаље; те три ствари су: моја сабља, мој мач и моји пиштољи! . . .

— Недостаје вам и нешто друго, — рече адвокат, који задрхта кад погледа свога клијента. — Примићете отштету за три месеца, да се пристојно оденете.

— Гле, то си ти, Готшал! — повика Филип, препознавши у првом писару Дерошовом Маријетина брата.

— Јест, ја сам са господином Дерошом има два месеца.

— И остаћете са мном, надам се, док не нађете неку службу, — рече Дерош.

— А Маријета? — рече Филип, узбуђен успоменама.

— Она чека отварање нове дворане.

— Ништа је не би коштало да ми исходи помиловање . . . — рече Филип. — Најпосле . . . како јој драго!

После мршаве вечере коју је Филипу дао Дерош, код кога се хранио и његов први приправник, два адвоката стрпаше политичког осуђеника у кола и зажелише му сваку срећу.

2 новембра, на Задушнице, Филип Бридо се јави полицискоm комесару у Исудену, да му овери на његовој исправи дан доласка; затим оде да се смести,

по савету тога чиновника, у улици Авение. Вест о заточењу једног од официра уплетених у последњу заверу пронесе се одмах по Исудену и направи у њему утолико већу сензацију што се сазнало да је тај официр брат онога сликара који је био онако неправедно оптужен. Максанс Жиле, који је тада већ био потпуно излечио своју рану, био је довршио врло тешку операцију повлачења зајмова на некретнине чиче Ружеа и улагања добивеног новца на доживотну ренту. Позајмица од стотину четрдесет хиљада франака, коју је старац направио на рачун својих имања, изазвала је велику сензацију, јер се у провинцији све сазна. У интересу породице Бридо, господин Ошон, узбуђен овим поразом, запита старог господина Ерона, Ружеовог бележника, за разлог овог померања имовине.

— Наследници чиче Ружеа, ако чича Руже промени мишљење, имаће да ми запале велику свећу! — узвикну господин Ерон. — Да није било мене, добричина би допустио да се педесет хиљада франака ренте упише на име Максанса Жилеа . . . Ја сам рекао госпођици Бридо да би морала да се држи тестамента, јер се иначе излаже опасности да буде оптужена због незаконитог присвајања туђе имовине, с обзиром на многобројне доказе које би пружили о њиховим роварењима различити преноси вршени на све стране. Да бих добио у времену, ја сам саветовао Максансу и његовој љубазници да настоје да се заборави та тако неочекивана промена у чичиним навикама.

— Будите адвокат и заштитник породице Бридо, јер она нема ништа, — рече господину Ерону го-

сподин Ошон, који Жилеу није опраштао самртне муке које је поднео страхујући да му кућа не буде опљачкана.

Максанс Жиле и Флора Бразие, потпуно осигурани, збијали су сада шалу са доласком другога сестрића чиче Ружеа. На прву опасност која би им запретила од Филипа, они су знали да могу да измаме од чиче Ружеа пуномоћ, помоћу које би онда пренели упис било на Максанса било на Флору. Ако би тестаменат био опозван, рента од педесет хиљада франака била је доста лепа накнада, нарочито кад је та рента теретила имање хипотеком од стотину четрдесет хиљада франака.

Сутрадан по своме доласку, Филип се јави, око десет часова, да направи посету своме ујаку; било му је стало до тога да се покаже у свом ужасном оделу. И зато кад бегунац из Јужне болнице, кад заточеник из Ликсамбура уђе у велику собу Флора Бразие осети као неку језу око срца угледавши његову одвратну појаву. Жиле такође осети нешто као онај потрес у глави и у срцу помоћу кога нас природа обавештава о потајном непријатељству или о опасности која се спрема. Ако су последње несреће унеле у Филипову физиономију нечег злокобног, његово је одело само појачало тај израз. Његов жалосни плави реденгот био је закопчан, по војнички, све до грла, из јадних разлога, али је тако само показивао и сувише много оно што је имао намеру да сакрије. Крајеви чакшира, поабаних као инвалидско одело, одавали су крајњу беду. Чизме су остављале за собом влажне трагове избацујући блатњаву воду кроз прогледале ђонове. Сиви шешир, који

је пуковник држао у руци, откривао је погледима ужасно масну косу. Штап од трске, са кога је био ишчезао лак, мора да је почивао по свима угловима париских кавана и да је забадао свој искривљени врх у многа блата. Изнад сомотног оковратника, из кога је вирила хартија, уздизала се глава, која је била скоро слична глави Фредерика Леметра у последњем чину Живота једног коцкара, а на којој се исцрпеност човека који је био још снажан одражавала у бакарној боји коже ишараној зеленим пегама. Таква боја кожа вића се на лицима развратника који су провели много ноћи при коцки: очи су им подвучене као угаљ црним колутовима, очни капци су им више поцрвенели него црвени; укратко, чело им прети свима несрећама о којима прича. У Филипа, који се једва био опоравио после лечења, образи су били скоро утонули и храпави. Видела му се лубања без власи, на којој је неколико бичева, заосталих на стражњој страни главе, ишчезавало за ушима. Чисто плаветнило његових сјајних очију било се претворило у хладну боју челика.

— Добар дан, ујаче, — рече он промуклим гласом; — ја сам ваш сестрић Филип Бридо. Ево како Бурбонци поступају са једним пуковником, са старим царским војником, са оним који је носио царева наређења у бици код Монтроа. Било би ме срамота ако би ми се отворио реденгот, због госпођице. Најпосле, такви су закони игре. Ми смо хтели да почнемо партију изнова, па смо је изгубили! Ја станујем у вашем граду по наређењу полиције, са изванредном платом од шездесет франака месечно. Тако грађани не треба да се плаше да ћу им повећати цене пићу

по каванама. Видим да се налазите у добром и лепом друштву.

— Ах, ти си мој сестрић? — рече Жан-Жак.

— Па позовите пуковника на ручак, — рече Флора.

— Не, госпођо, хвала, — одговори Филип, — ја сам ручао. Уосталом, ја бих радије дао да ми се отсече рука него што бих затражио парче хлеба или једну пару од свога ујака, после онога што се догодило у овом граду са мојим братом и са мојом мајком. . . Једино, изгледа ми да није згодно да останем у Исудену а да га не поздравим с времена на време. Ви можете, уосталом, — рече он пружајући своме ујаку своју руку, у коју Руже стави своју, коју овај продрма, — ви можете да чините што вам је воља: ја вам нећу ништа замерити, само ако то не буде на уштрб части породице Бридо. . .

Жиле је могао да гледа пуковника слободно, јер је Филип избегавао да баци очи на њега, са очевидном усиљеношћу. Иако му је крв узавирала у жилама, Макс је имао и сувише много рачуна да се понаша са оном опрезношћу великих политичара која понекад личи на кукавичлук, да би се распалио као неки младић; он, дакле, остаде миран и хладан.

— То неће бити згодно, господине, — рече Флора, — да ви живите са шездесет франака месечно пред носом свога ујака, који има четрдесет хиљада франака ренте и који се већ тако лепо понео према господину мајору Жилеу, своме незаконитом рођаку, који се налази овде. . .

— Јест, Филипе, — прихвати чича, — ми ћемо то да видимо. . .

Кад му га Флора претстави, Филип се поздрави са Жилеом скоро бојажљиво.

— Ујаче, ја имам да вам вратим слике; оне се налазе код господина Ошона; биће ми драго ако једног дана дођете да их прегледате.

Пошто рече ове последње речи сувим тоном, пуковник Филип Бридо изиђе. Ова посета остави у души Флориној, а исто тако и на Жилеа, још озбиљнији утисак од онога потреса који су доживели кад су први пут видели овог страшног војничину. Чим Филип залупи врата са силином опљачконог наследника, Флора и Жиле се сакрише у засторе да га виде како иде од свога ујака ка Ошоновим.

— Какве ништарије! — рече Флора омеравајући Жилеа једним погледом.

— Да, на несрећу, било их је неколико таквих у царевим трупама; ја сам их премлатио седморицу на галијама, — одговори Жиле.

— Ја се надам, Макс, да нећете тражити кавге и са овим, — рече госпођица Бразие.

— Ах, — одговори Макс, — ово ти је шугави пас који тражи коску. — Па продужи обраћајући се чичи Ружеу: — Ако његов ујак има поверења у мене, он ће га се ослободити једним поклоном; јер он вас неће оставити на миру, папа Руже!

— Много је мирисао на дуван, — рече старац.

— Мирисао је он на ваше талире, — рече Флора тоном који не трпи поговора. — Моје је мишљење да вас треба ослободити његових посета.

— Ја ништа друго и не тражим, — одговори Руже.

— Господине, — рече Грита улазећи у собу у ко-

јој се налазила цела породица Ошон, после доручка, — ево господина Бридоа о коме сте говорили.

Филип уђе врло учтиво, усред дубоке тишине, коју је изазвала општа радозналост. Госпођа Ошон задрхта од главе до пете кад угледа виновника свих Агатиних патњи и убицу добре госпође Декоан. Адолфину такође спопаде известан страх. Барух и Франсоа изменише изненађене погледе. Стари Ошон сачува хладнокрвност и понуди столицу сину госпође Бридо.

— Ја долазим, господине, да вам се препоручим, — рече Филип; — јер ја морам да предузмем све што треба да бих могао да живим у овом крају за време од пет година са шездесет франака месечно, колико ми даје Француска.

— То се може, — одговори осамдесетогодишњак.

Филип је говорио о безначајним стварима, држећи се сасвим пристојно. Приказао је као некакву звезду новинара Лустоа, братића старе госпође, чију је наклоност освојио кад га је чула како претсказује да ће име Лусто постати славно. Затим се није нимало устручавао да призна погрешке свога живота. На један пријатељски приговор који му је тихо упутила госпођа Ошон, он јој рече да је у затвору много размишљао и обећа да ће убудуће бити сасвим други човек.

На једну реч коју му упути Филип, господин Ошон изиђе са њим. Кад се тврдица и војник нађоше на Баронову булевару, на једноме месту на коме нико није могао да их чује, пуковник рече старцу:

— Господине, ако хоћете да имате вере у мене, ми нећемо никада разговарати о пословима ни о људима

друкче него шетајући се по пољу или по местима где ћемо моћи да разговарамо а да нас нико не чује. Адвокат Дерош ми је врло добро објаснио утицај оговарања у једном малом граду. Ја, дакле, нећу да на вас падне сумња да ме помажете вашим саветима, иако ми је Дерош рекао да их тражим од вас и иако вас ја молим да ми их не ускратите. Ми имамо према себи непријатеља јаке главе, не треба да занемаримо никакве мере да бисмо успели да га се решимо. И, пре свега, опростите ми што вас нећу више посећивати. Мало хладноће међу нама поштедеће вас од сумњичења да имате било каквог утицаја на моје држање. Кад мени буде потребно да вас питам за савет, ја ћу проћи тргом у девет и по часова, у време кад ви излазите са доручка. Ако ме видите да носим штап као што се пушка носи, то ће рећи да треба да се сретнемо, случајно, на неком месту на шеталишту које ћете ми ви назначити.

— Све ми ово говори да сте ви један смотрен човек који хоће да успе, — рече старац.

— И ја ћу успети, господине. Пре свега, дајте ми имена официра бивше војске настањених овде који никако не припадају друштву тога Максанса Жилеа и са којима бих ја могао да се спријатељим.

— Има најпре један гардиски артиљериски капетан, господин Мињоне, човек који је изишао из Политехничке школе, стар четрдесет година, и који живи скромно; он је врло поштен и изјаснио се против Макса, чије му држање изгледа недостојно правог војника.

— Добро! — рече пуковник.

— Нема много официра тога кова, — продужи го-

сподин Ошон, — јер ја овде видим само још једног, бившег коњичког капетана.

— То је мој род оружја, — рече Филип. — Је ли био у гарди?

— Јест, — продужи господин Ошон. — Карпантие је 1810 био коњички наредник код драгона; одатле је изишао да као потпоручник ступи у борбу, и постао је капетан.

— Жирудо ће га можда познавати, — рече Филип у себи.

— Тај господин Карпантие је примио место које није хтео да прими Максанс, у општини, и он је пријатељ мајора Миљонеа.

— Шта бих ја могао да радим овде да бих се издржавао?

— Основаће се, мислим, испостава друштва за узајамно осигурање за област Шер, и ту бисте могли да нађете неко место; али то ће вам бити највише педесет франака месечно. . .

— Мени ће бити довољно.

После недељу дана Филип је имао нов реденгот, нове чакшире и нов прслук од лепог плавог елбефског сукна, које је узео на кредит и на месечну отплату, као год и чизме, рукавице од јелење коже и шешир. Жирудо му је послао из Париза рубље, оружје и једно писмо за Карпантиеа, који је служио под командом бившег драгонског капетана. То писмо донело је Филипу оданост Карпантиеову; овај га је претставио мајору Миљонеу као најзаслужнијег и највреднијег човека. Филип вешто задоби дивљење ове двојице честитих официра са неколико поверљивих саопштења о завери којој је било суђење и која је,

као што се зна, остала послењи покушај војске против Бурбона, јер суђење подофицирима из Рошела припада другој политичкој позадини.

После 1822, уразумљени судбином завере од 19 августа 1820 и аферама Бертон и Карон, официри се задовољише тиме да чекају на развој догађаја. Ова последња завера, млађа од оне од 19 августа, била је у ствари та иста, обновљена од стране најбољих елемената. Као и прва, и она је остала потпуно непозната краљевској влади. Ухваћени по други пут, завереници су били толико вешти да су замашни потхват свели на безначајне сразмере једне логорске уроте. Седиште те завере, којој је пришло неколико пукова коњице, пешадије и артиљерије, била је северна Француска. Требало је да се у једном потезу заузму сва утврђена места на граници. У случају успеха, уговори од 1815 били би поништени на тај начин што би се одмах створила федерација са Белгијом, која би била отргнута из Свете Алијансе, на основу једног војничког споразума склопљеног између војника. Два престола су се рушила у једном тренутку у овом брзом оркану. Уместо овог страховитог плана, који су саставиле јаке главе и у који су биле умешане високе личности, судишту перова одана је само једна појединост.

Филип Бридо пристаде да прикрије своје старешине, којих је нестајало у тренутку кад су завере откриване, било издајом било пуким случајем, и који су, седећи у народном претставништву, обећавали своју сарадњу једино да би потпомогли успех у средишту владе. Изнети план који су, од 1830 године, признања либерала развила у свој његовој дубини и

у његовим огромним огранцима, који су прикривани од ситнијих завереника, то би значило заћи у област историје и упустити се у сувише дуго удаљавање од предмета. Овај осврт довољан је да се схвати двострука улога коју је узео на себе Филип. Бивши царев ордонанс имао је да рукује једном побуном која је имала да се изведе у Паризу једино ради тога да би се прикрила стварна завера и да би се влада забавила у своме средишту онда кад ова избије на северу Француске. Филипу је, дакле, било стављено у дужност да прекине везу између двеју завера издајући само тајне споредног значења; тако је страшна немаштина о којој је сведочило његово одело и стање његовог здравља моћно допринела да се умањи значај, да се ограничи опсег потхвата у очима власти. Та улога одговарала је несигурном положају овога безначелног коцкара. Осећајући се осигуран на обе стране, лукави Филип се направио поштен човек пред краљевском владом и сачувао поштовање људи на високим положајима у својој странци, али је у исто време обећао сам себи да ће доцније поћи оним од двају путева на коме ће наћи највише користи за себе лично. Ова открића о огромном замашају праве завере, о учествовању неких од судија, створише од Филипа, у очима Карпантиеа и Миљонеа, човека од највеће вредности, јер је његово пожртвовање откривало политичара достојна лепих дана Конвента. Зато је лукави бонапартиста већ за неколико дана успео да постане пријатељ двојице официра, чији је углед морао да пређе и на њега. Он одмах доби, на препоруку господе Миљонеа и Карпантиеа, место на које га је упутио стари Ошон, у

друштву за узајамно осигурање за област Шер. Дужан да води регистар као неки порезник, да испуњава имена и цифре у писмима која су већ била отштампана, и да их отпрема, да саставља полице осигурања, он није био заузет више од три часа дневно. Миљоне и Карпантие уведоше исуденског госта у свој круг, где му његов став и његово понашање, у складу, уосталом, са високим мишљењем које су Миљоне и Карпантие давали о овоме вођи завере, донеше поштовање, које се често указује лажљивом сољашњем изгледу. Филип, чије је држање било темељито прорачунано, размишљао је, док је био у затвору, о незгодним странама неуредног живота. Њему, дакле, није био потребан Дерошов прекор па да схвати да треба да задобије поштовање грађанства поштеним, пристојним и уредним животом. Задовољан тиме што је могао да исмева Макса понашајући се као Миљоне, Филип је хтео да га успава заваравајући га о правој природи свога карактера. Њему је било стало до тога да га схвате као глупана зато што се показивао племенит и несебичан, али је у исто време заплитао свога противника и прижељкивао наследство свога ујака, док су његова мајка и његов брат, тако истински несебични, племенити и велики, били проглашени за рачунџије зато што су радили безазлено једноставно. Филипова пожуда била се распламсала у вези са величином иметка његовог ујака, који му је господин Ошон потанко описао. У првом разговору који је имао потајно са осамдесетогодишњаком, они су се обојица сложили у томе да Филип безусловно мора да се чува да не изазове сумњу код Макса; јер би све било изгубљено ако би Фло-

ра и Макс одвели своју жртву само до Буржа. Једнога дана у недељи пуковник је вечеравао код капетана Миньонеа, другога опет код Карпантиеа, а четвртком код господина Ошона. Ускоро позиван у две или три куће, после три недеље боравка, он је имао да плаћа скоро само ручак. Нигде није говорио ни о своме ујаку, ни о Мутиводи, ни о Жилеу, осим ако се није радило о томе да сазна нешто у вези са боравком свога брата и своје мајке. Најпосле су се три официра, једини који су били одликовани, и међу којима се Филип истицао тиме што је имао розету Легије части, што му је давало у очима свију једно превасходство које се много цени у провинцији, шетала скупа у исти час, пре вечере, сачињавајући, према једном народном изразу, друштво за себе. То држање, та уздржљивост и тај мир направише одличан утисак у Исудену. Сви привржени ци Максови схватише Филипа као задрибалду, израз којим војници признају вишим официрима само најобичнију храброст, одричући им способности које су потребне за командовање.

— То је врло частан човек, — говорио је Максу Годе отац.

— Којешта! — одговори мајор Жиле. — Његово држање на суду перова одаје или будалу или шпијуна; а он је, као што рекосте, исувише сметен да би могао да буде оруђе великих коцкара.

Пошто је добио место, Филип је, обавештен о причањима онога краја, хтео да извуче што више знања о извесним стварима у граду; он се, дакле, смести у једну кућу која се налазила на крају предграђа Сен-Патерн, а поред које је био један врло вели-

ки врт. Он је у томе врту могао да се у највећој тајности мачује са Карпантиеом, који је био учитељ мачевања у својој јединици пре него што ће прећи у гарду. Пошто је тако потајно повратио своју негдашњу надмоћност, Филип научи од Карпантиеа извесне тајне које су му допуштале да се не плаши ни најјачег противника. Затим поче да гађа из пиштоља заједно са Миньонеом и Карпантиеом, тобоже ради забаве, а у ствари ради тога да би уверио Макса како у случају двобоја рачуна са тим оружјем. Кад би сусрео Жилеа, Филип би чекао да га овај први поздрави и отпоздрављао би му подижући обод свога шешира на један надувен начин, као што чини пуковник када одговара на поздрав војника. Максанс Жиле није показивао никакве знаке нестрпљивости ни незадовољства; њему се никада није измакла ни најбезначајнија реч о томе код Коњете, где су још увек приређиване вечере; јер откако је Фарије напао Жилеа ножем, ноћни обешењаклуци били су привремено обустављени. После једног извесног времена, презриво понашање потпуковника Бридоа према команданту батаљона постало је несумњива чињеница, о којој су разговарали, између себе, неки витезови Доколице који нису били у тако присним везама са Максансом као Барух, Фрасоа и још тројица, или четворица. Све се изреда чудило што се плаховити, напрасити Макс понаша тако обазриво. Нико у Исудену, чак ни Потел ни Ренар, не усуди се да започне разговор са Жилеом о том осетљивом питању. Потел, кога је прилично болела та јавна завада између двојице јунака царске гарде, претстављао је Макса као човека врло способна да сплете неку зам-

ку у коју ће се ухватити пуковник. По Потелу, могло се надати нечем новом, после онога што је Макс учинио да би отерао брата и мајку, јер афера са Фаријем више није била тајна. Господин Ошон није пропустио да упозна старе људе у граду са свирепим лукавством Максовим. Уосталом, господин Мујерон, јунак једне грађанске приче, рекао је у поверењу име Жилеовог нападача, можда само зато да би докучио узроке Фаријевог непријатељства према Максу, како би правда могла да припази на могуће нове догађаје. Разговарајући о односу између потпуковника и Макса и тражећи да погоди шта ће се изродити из тога супарништва, град их је већ унапред огласио за противнике. Филип, који је брижљиво истраживао појединости о хапшењу свога брата и раније живот Жилеа и Мутиводе, најпосле је ступио у доста присне везе са Фаријем, који је био његов сусед. Пошто је добро проучио Шпанца, Филип поверова да може да се повери човеку онаквог кова. Њихове се мржње тако лепо подударише да се Фарије стави на расположење Филипу, испричавши му све што је знао о витезовима Доколице. Филип обећа Фарију да ће му дати пристојну отштету у случају ако успе да над својим ујаком задобије ону власт коју је имао Жиле, и на тај начин он га направи својим слепим привржеником. Максанс је, дакле, имао према себи једног опасног противника; нашао је, како се говорило у оном крају, човека који ће умети да му одговори. Загрејан својим причањима, Исуден је предосећао борбу између ових двеју личности, које су се, запамтите то, узајамно презирале.

— Крај прве књиге —

И. бр. 7.050